

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ

ВІСТНИК.

Med. univ. Dr. J. TURYN

WIEN

XVIII. Gershoferstrasse 138

КНИЖКА VIII.

За серпень 1899 року.

**Зміст осьмої книжки,
за серпень 1899 року.**

РІЧНИК II-ий, ТОМ VII-ий.

	Стор.
<i>Із поетичної спадщини В. Мови (В. Лимансько-го) III. Ткачиха</i>	121—129
<i>Біля вікна, етюд Гната Хоткевича</i>	130—160
<i>Не так, як люди, сцени і нариси Грицька Григоренка</i>	161—177
<i>На той світ Іванови П. Котляревському, вірша .</i>	178—180
<i>Два ставки, весняна іділля О. Маковея</i>	181—185
<i>Із поезій Ади Нелрі (XIII—XV), переклав Павло Грабовський</i>	186—188
<i>Анджеля Борджія, новеля К. Ф. Маєра (кінець) .</i>	189—219
<i>Мов житє, оповіданє А. Чехова (I—IV)</i>	220—260

<i>Нарід, уряд і народній поет, трагічний конфлікт В. Павлинського</i>	73—75
<i>З російської України, Spectator-a</i>	76—81
<i>Новини нашої літератури. (Нове виданє „Кобзаря“) Сергія Єфремова</i>	82—88
<i>Із чужих літератур. (К. Ф. Маєр, док.) І. Франка</i>	89—106
<i>Пам'ятник на могилі Опанаса Марковича (з рисунком) Г. К.</i>	107—110
<i>Справа українсько-руського університету у Львові, В. Г.</i>	111—114
<i>Хроніка і бібліографія</i>	115—136

Із поетичної спадщини Василя Мови (В. Лиманського).

III. Ткачиха.*)

I.

Сумно в хаті у ткачихи;
Вбогий каганець
Ледві точить сьвіт мигтючий,
Бо згорів гнотець.
Тихо блима він в куточку,
Ладить ся згасать
Й ледві-ледві осьвітляє
Лаву та верстать.
За верстатю молодиця
Жалібно сьпіва,
І від суму та утоми
Ниче голова.
Біля неї дочка її,
Маленьке дівча,
Дрімачуци за пряжею
Починка кінча.
А на дворі зійня хвижа
Вне та свистить
І в віконця полатані
Рветь ся, порощить...

Ой виводять сумну пісню
Зблідлії уста;
Деж-то думка ткачишина,
Де тепер ліга?
Чи вита в далекім краї,
В чужині ника,
Де тринадцять літ в салдатах
Дружина блука?
Чи сягає в минулеє,
В молодечий вік,
Як надією і щастям
Був їй чоловік?
Чи про щастя минулеє
Ткачиха гуде,
А чи тужить перед лихом,
Що впереді жде?

„Годі, доню, — каже мати,
Церервавши сьпів, —
„Годі прясти, моя рибко,

*) «Ся поема — читаємо в примітці до неї впорядчика збірки »Проліски«, — була скомпонована в 1866 році тільки в пяти піснях. Остатні вісім пісень скомпонував автор на швидко руку, готуючи єї твори до друку, і розмістив ті нові пісні поміж старими», так що ми не знаємо, котрі частини скомпоновано вчаснійше, а котрі пізнійше, тим більше, що певно автор не вдовольнив ся сим і виглядив та переробив своїм звичасм ті старші частини, щоб надати цілості одноставний тон і кольорит. *Ред.*

„Сон тебе здолів.
 „Бо вже бачу: не розплющивши
 „Дрімливих очиць,
 „Не розведеш із виткою
 „Бтомлених ручиць...
 „Ох, учи ся, моя доню,
 „Учи ся робить;
 „Тяжко, серце, на сім сьвітї
 „І трудящим жить.
 „А ледачий в неславою
 „В сьвітї пропада.
 „Бо зайдять его злідні
 „І уба біда.
 „От і я немало часу
 „З тобою жила,
 „Що нема, було, ні хати,
 „Ні свого кола;
 „Що в роботі по́том плинеш,
 „Нічки не доспиш,
 „А в чужім кутку насущник
 „Слізами росиш.

„Отже бачиш — є вже хатка,
 „Збіжжачко вже є
 „І надія на долецьку
 „Сили надає.
 „Потриваймо, голубонько,
 „Злідні не на вік;
 „Може й тато повернеть ся,
 „Може хоч на рік...
 „Може справді... Боже правий,
 „Доленько сьвята!
 „Радість душу захоплює,
 „Серце аж літа!...“

І свистить та скігле хвижа,
 Меркне каганець,
 А ткачсі щастя мріє
 І тужбі кінець!
 І жвавіш ведеть ся пісня
 Й стукає верстать...
 Добре вміє небіженька
 Вірити та ждять!

II.

Щось незвичне, нещоденне
 У ткачихи в хаті дієть ся:
 Празникове й незлиденне
 Скрізь убрання в неї мрієть ся.
 Рушники біля біжницї,
 Хата вбрана, мов би квітонька;
 На самій нова сорочка,
 Нова плахта і намітонька...
 А у хаті гомін, крики,
 На столі пляшки з горілкою,
 І солдатську пісню дику
 Хтось виводе, мов свистілкою.
 Се-б то гості у ткачихи:
 Повернув ся чоловіченько,
 А вона смутна і тиха,
 Сум важкий лежить на личеньку.
 Щось сподіване витання
 Вийшло жорстке та згордливеє:
 Почали ся дорікання
 І безглуздї й образливі:

„Слухай, жонка! Первымъ дѣломъ
 „Мы дадимъ тебѣ нагоночку:
 „Ты съ какимъ это пострѣломъ
 „Прижила себѣ дѣвчоночку?...
 „Отходя я незамѣтилъ,
 „Чтобъ была тогда беременной...
 „Или память мнѣ отшибло
 „Отъ разлуки долговременной?
 „И какимъ манеромъ, жонка,
 „Эту хатку ты сработала?
 „И отколь эти денжѣнки?
 „Аль все ткацтвомъ заработала?
 І надбання те криваве
 Пролива він, нежалкуючи,
 Чести й праці без уга́ву
 В своїй жінці не шануючи.
 І сидить смутна ткачиха
 Головою поникаючи,
 І важке, пекуче лихо
 В серці сумному ховаючи.

III.

І нема ткачисі щастя
 І нема удачі;
 Все нелюдське в чоловіка,
 І звички і вдача.
 Обезвічилась людина,
 Не можна й пізнати:
 Ні любові, ні щирости
 До сім'ї не знати!
 Мов би чужий та нерідний:
 Московська говірка,

Солдатське повоження
 І що дня — горілка!
 Якись речі розпустні
 Та розбишуватість,
 Марнотратство безглузде
 І злодійкуватість!
 Та компанство невиводне —
 Таке-ж солдацтво:
 Що дня гульня, що дня брідня
 Та бридке піяцтво!

IV.

Тихо знову, тихо й сумно
 В хаті у ткачихи:
 Вже солдат кудись повівсь,
 Наробивши лиха.
 Тільки з рік пробув він дома,
 Та багацько вдіяв:
 І набив ся, й назнущав ся,
 І добро разхвіяв!
 І вже его не діждатись
 Ткачисі небозі —
 Десь піймав ся на злодійстві
 І застряг в острозі.

І працює знов ткачиха
 На своїй верстаті;
 День похмурий і холодний,
 Плачуть вікна в хаті;
 І бліда, смутна ткачиха
 Пісні не співає,
 Все мовчить та думку дума,
 Стогне та зітхає.
 А дівчатко молоденьке
 Все пряде горливо,
 Та на матір засмучену
 Позира здумліво.
 Не діймає молоденьке,
 Чого її мати
 Перестала думки свої
 З нею поділяти?

Чого мовчить сумуючи,
 Чого не говоре,
 Яка думка в день і в ночі
 Серце її боре?
 Гей, дівчино молоденька!
 Про що дума мати,
 Не тобі про те дізнатись
 І розтяжкувати!
 Вона в життя минуле
 Думкою сягає,
 Низку років нещасливих
 Все перебирає;
 Роглядає, повіряє
 Життя тридцятьлітнє,
 І встає воно їй в думці
 Смутнє, непривітнє.
 Скрізь злегада, злідні, скрути,
 Лихо чорне мріє;
 Тільки й просьвітку в тих літах,
 Що сама надія!
 Скрізь надія, сама одна,
 А щастя немає!
 Але ось уже й надія
 Гасне і зникає!
 Згасло світло, що манило
 В житецьку дорогу,
 Що любов їй обіцяло
 Й дружню запомогу!
 Важка туга душу вкрила,
 Темна думка чо́ло,

Уздріваєть ся їй старість
 Голодна і гола!
 І беруть жалі ткачиху
 На лихую долю,
 І так хочеть ся зажити
 Щастя, втіхи, волі...
 Але як здобути щастя?
 Як злидні збороти?
 Не зрятують з отих злиднів
 Праця та чесноти...
 Треба якось иньшим робом
 З лиха рятуватись,
 Треба якось хитрувати,
 На способи братись!
 І підчас думок про лихо
 Та про ратування
 Їй мигнула думка грішна,
 Грішне пожадання...
 їй згадалось минуле:
 Ще за дівування
 Через неї хлопець гинув
 З вірного кохання.
 Був то хлопець сиротина,
 Вбожеством прибітий
 Полохливий, мовчазливий
 І некрасовитий;
 Але серце мав він щире,
 Душу мав високу
 І зневажене кохання
 В ній сховав глибоко.
 Він на иньшій женити ся

Не дивуйте ся, сусіде,
 Що у двір ткачихин їде
 Валка довгая возів
 І за ними чумаків
 Юрма цілая їде,
 Полових волів веде;
 Не дивуйтесь, добрі люде,
 Що в ткачихи скрипки й дуди,
 Талобаси і цимбали
 Разом грімнули-заграли;
 Що в ткачихи двір гуде

На віки зарік ся
 І на життя бурлацькеє
 Самохить обрік ся.
 А тим часом з чумаками
 По степах тягав ся,
 Та заробляв із року в рік,
 Та в кошти вбивав ся.
 А розжившись на три пари,
 Став своїх ганяти
 Та що року пару волів
 Нових прибавляти.
 І розміг ся чумаченько,
 Доля погодила:
 Дванадцять пар волів має
 Та ще й грошей силу!
 Та не забув чумаченько
 Серця свого кралю,
 Не розгубив по степах він
 За милою жалю.
 І що-року разів кільки
 Він старим звичаєм
 Привертає до ткачихи,
 Наче-б то случаем:
 Хоч спитатись про дорогу,
 Хоч води напитись,
 Та на любку свою давню
 Трошки подивитись...
 Ой на його то ткачиха
 Думкою стріляє,
 На воли его та гроші
 В мислях завіхає.

V.

І дрижить від танців хата, —
 То бенкет у неї їде,
 То для неї перве сьвято!
 То ткачиха поминає
 Свою вроду молоду,
 Та щоб збуть лиху біду,
 За коханця привітає
 Сіромаху козака,
 З калитою чумака!
 Він сидить гордїйший пана,
 Пісню гучно затина,

Й гроші, за літо надбані,
 Із тугого гамана
 Перед себе викладає,
 І ткачиху обіймає,
 Й на музиків він гукá —
 Бучна вдача в чумака!

От і стихло; світло гасне,
 В хаті сон і забуття
 Після бучного пиття;
 А із неба місяць ясний
 На те диво поглядає,
 Мов би дума й недіймає,
 Що то дієть ся в ткачихи:
 Чи то щастя, чи то лихо?
 Чи москаля пригорнула,
 А чи з иньшим шлюб бере?
 Чи збула-ж то, чи забула
 Лихо тяжкеє старе?
 Змовкло все, у хаті тихо...

Та чи й справді-ж там не дїха
 Дух важкий старого лиха,
 І у щасті, уві сні
 Всі нуряють? Отже ні!
 Бач, хтось двері відчиня...
 То дівчина вийшла з хати —
 Спить там п'яна її мати!
 І тривога ісповня
 Серце чистеє дівчаче —
 Вона смутна, вона плаче!...

Гей, хороша-ж ти, дівчино,
 Нероспукла ще квітино!
 В тебе личенько смугляве,
 Очі чорнії огняві
 І живі, двигучі брови;
 Дише полум'ям любови
 Твоє личко молоде,
 Наливають ся вже груди —
 Що-ж то далі тебе жде,
 Що то буде, що то буде?...

VI.

Гей, не має гірш нікому,
 Як дівчаті молодому,
 Що без батенька зростає
 Та ледачу матір має!
 Вкриє дім їх тяжкий сором
 І гірким людським докором
 За матусину провину
 Покараєть ся й дівчина!
 Увесь мир нею гордує,
 Зневажає і ганьбує,
 І немає їй поради
 Від суду, ганьби і звади, —
 І що-б честь заратувати
 Мусить з дому мандрувати!
 Змандрувала таким чином
 І ткачихина дівчина...
 Змандрувала, ридаючи,
 Та матусю віраючи,
 Що не вчас із плігу збилась,
 На любовці полестилась,

На любовці, на роскоші,
 На чужі даремні гроші;
 Що сорому наробила,
 Добру славу загубила,
 Сама вийшла на ледащо
 І її кара ні за що!
 Дарма мати виправлялась
 Та на злидні издавалась;
 Дарма доньці викладала
 Ті користи, яких ждала:
 Що буде що їсти пити
 І хóроше походити;
 Що в їх завжде будуть гроші;
 Що в достатках та в роскоші
 Кинуть люде зневажати
 Та почнуть і шанувати.
 Дарма все те викладала,
 Нічим доньки не в'їдала —
 Змандрувала вона з дому,
 Як від грішного содому!

VII.

І пішла дівчина з дому
В світі потягла ся,
У гучнім великім місті
Десть то наняла ся...
Там то дума від зневаги
Честь свою сховати...
Гей, не в місті та ще в наймах
Честью красувати !

Місто — ворог чистих серцем,
Ворог нещадущий,
Тисячами пащ неситих
Честь дівочу тлющий !
Мов би змії той ненажерний
Дівчат проглинає,
Тисячами їх нівечить,
В розпусту вкидає !

VIII.

А ткачиха із коханцем
Зосталась на волі ;
Заживає того щастя
Та гарної долі...
Чумак нею втішаєть ся,
Чумак її любить,
Наряжає, мов ту кралю,
Ніжить та голубить.
Занедбав він чумачество,
Не ходе в дорогу,
Сидить дома з ткачихою,
Стереже небогу.
Та чи справді-ж то ткачиха
Чуєть ся щаслива ?
Чого часом бува вона
Бліда та сумлива ?
Гей, хоч в неї добра тепер
Стільки що й не снилось,
А чогось то її серце
Незадовольнилось ;
І хоч злидні-бідування
Цілком промайнули,
Але серденько жалкує
За тим, що минуло.
І хоч їсть і п'є ласенько,
Гарні вбори носить
А чогось то її серце
Все кращого просить.

Якісь жалі в душі чує,
Сум їй серце точе ;
Чогось бажа душа її
І чогось не хоче.
Одно — сором перед любим,
Друге — біль докору,
А третєє — страх за дочку,
Одну, без дозору —
Усе тєє доливає
До щастя отрути,
Усе тєє не дає їй
Щасливою бути.
І почала вдавати ся
В горілку ткачиха,
Стала нею заливати
Серед щастя лихо.
Бенкетує з чумаченьком,
Співа та гуляє,
Голос правди та совісти
В душі заглушає.
Байдуже їй, що достатки
Швидко убувають,
Час від часу зменшають ся,
А не прибувають ;
Вона вперед не дивить ся,
Дбає про сьогодні,
Празникує, що минула
Доленька злигодня !

IX.

А що-ж дівка ткачихина,
Як живе самотня ?

Гей, трапилась їй пригода
Лиха та скорботня !

Се старезна історія
 Всякий її знає,
 А тим часом встає з життя
 З віку в вік новая.

Спершу дівка в міщанина
 Себе примістила,
 Брала плату невелику
 І за трьох робила;
 Далі з містом спізнавши ся,
 До купця устррляла —
 Тут за двох уже робила
 Й плату кращу брала.
 Напослідок у будинки
 Нанялась до пана.
 Тут і плата була добра
 І вже иньша шана.
 З годом часу ізжила ся
 З містом наша дівка;
 Незабаром з неї вийшла
 Гарна покоївка.
 Гарній служці життя добре
 Скоро сподобалось.
 Рідні-ж злидні, рідні скрути
 Хутко забувались.
 Гарне житло, гарна плата,
 Гарно їсти й пити,
 Чом життя такого дівці
 І не полюбити?
 І що далі, вона дужче
 З містом споріднялась,
 А від сільської простоти

З тиха відчужалась.
 Рідні образи блідніли,
 Міські брали гору;
 Вже давно їй сподобались
 І панські убори.
 А тут краса, пишна врода,
 Гарні очі й брови,
 А тут кругом лицяють ся
 Паничі й панове...
 Як вовки жадні чигають
 На овечку сити,
 Так пани готові стліти
 Дівку красовиту.
 А ту-ж в душі дівчиноньки
 Весна наступає,
 Щире серце молоденьке
 Любові жадає.
 А тут з гарним паніченьком
 Случаєм зіткнулась,
 Спізнала ся, понялась,
 Та так, що й не счулась...
 Спокусив той паніченько,
 Спокусив так любо,
 Тай покинув незабаром
 На лихую згубу;
 Спокусив панич хороший,
 Спокусив так гарно,
 І затратив вік дівочий,
 І затратив марно;
 Спокусив панич безсердний,
 Звабив на утіхи,
 Тай покинув вагітвую
 Людям на посьміхи!...

X.

А ткачиха своє робить —
 З чумаком гуляє:
 Вже на сором та на славу
 Притьмом не вважає.
 За два роки утратила
 Чумака до нитки,
 Та не дуже то багато
 Взяла з того вжитку:
 — Нагулялась з чумаками,

Набенкетувалась,
 А грошима для засобу
 Зовсім не побралась.
 Пропив чумака воли й вози,
 Пропив він і ярма,
 Почав хліб ткачихин їсти
 Наче-б то вже й дарма.
 І віддячила ткачиха
 Чумака сірому:

За всю щедрість та за щирість
 Вітурила з дому!
 Пішов чумак з батіжечком
 Знов місця шукати,
 Щоби знову чумачеством
 Гроші заробляти...

Минув ще рік, зайшов другий,
 І знов старе лихо
 Зазирнуло потихеньку
 В оселю ткачихи;
 Зазирнуло в вікно, в двері,
 В сіни проступилось,
 Та знов у знакомій хаті
 Міцно оселилось.
 І настали знову злидні,
 Наступила скрута,
 Та в додачу на совісти

З сорому отрута...
 А тут донька — красавонька
 Повернулась з міста
 Та принесла із собою
 Скорботні вiсти.
 Прийшла вона вагітна,
 Матері вклонилась:
 „Прости мене, моя нене,
 „Що переступилась!“
 Затужила з лиха мати,
 Кинула ся й бити,
 Та про себе ізгадала,
 Не стала й корити...
 Бачить добре, що вже дівка
 Ледве зводе духа,
 І пішла в село прохати
 Бабу повитуху!

XI.

Чом до ткачихи та доньки цвітучої
 Люде не йдуть?
 Сором несвіцький та злидні гнітучі
 З ними живуть!
 Хата холодная, їсти нема чого,
 Мати хвора,
 Доньку-покритку із кодла ледачого
 Люд зневіря...
 Злидні гнітучі, злидні незбутні
 В хаті лягли;
 Ворога лютого сьмішки на кутні
 Цевно-б взяли!
 Де-ж би їм помочи, де їм порадоньки
 Взяти-б тепер?
 Так не дивуйтесь, що в доньки-красавоньки
 Є офіцер!

XII.

Гей, не то безщасна дівка,
 Що раз прогрішилась,
 Але та, котра з відчаю
 Берега пустилась;

Котра себе запевнила,
 Що на вік гуляща,
 Котра думає про себе,
 Що вона пропаша...

<p>Байдужé тоби для неї, Що там скажуть люде: „Рости, косо, до пояса, „Я гуляти буду!“ І гуля, дурна дівчина, Заплющивши очі, І від ляку в дальні часи Глянути не хоче... І несе ганьбу й привіръство, Мов не примічає, Сором, совість, біль зневаги — Все в ній завмірає! Так то трапило ся саме Й з донькою ткачихи: У відчай зайшла дівчина З сорому та з лиха!</p>	<p>І почала віддаватись Всякому гультаю, І не було закоханця Ні кінця, ні краю. Гандлюючи своїм тілом Ради хліба шмата, Не думала, як то буде Колись помірати! Із ступниці на ступниці Спускалась до долу, На послідок опинилась І боса і гола! А до того ще й здоровлям Цілком занепала, І красота загинула, Як би й не бувала!</p>
---	---

XIII.

Звідкиль то сьвітло блещить у ночі над дорогою?
Чутно пісні і гукання на різні ладі...
Ой не дивить ся, добрії люде, туді!
Ой проминайте землянку убогую!
Там з городянками, там із солдатами
Донька ткачїшина п'яна гуля!
Там між дівками, за пляшку найнятими,
Там головою під гук ковилі!
Сьвіжість рожевую личка смуглявого
Брів і очей ізвабливий невгав,
Миць поразливую зору огнявого
Хто-б то знайшов тепер, хто-б то пізнав!
Очі потухшиї, груди запалиї,
Пада на плечі стощїла коса...
Де-ж ті приваби, колись то бувалиї,
Де та чудовна дівоча краса?...

Люботин (Харк. губ.) 1866 року.

БІЛЯ ВІКНА

ЕТЮД.

А. А. П..г..б..ній посвящує Ігнат Хоткевич.

I.

І от він уступив у свою кімнату, де буде сам собі і господар і слуга — і тихий усміх освітив блідувате з прозристою шкірою обличчя, рівний чистий і високий лоб і просвічуючі на висках жилки. Се був Сергій Гельферіх, син не дуже заможної пари дідичів, що мали своє гасдівство недалеко від губерньського міста Р., але сами рідко жили у ньому. Годі сказати, що батько й мати його були люди освічені і розуміли своє становище посеред иньших; навпаки, можна було з великою правдою сказати, що вони жили, як живеть ся, були такими, якими їх мати породила, і не знали, чому одна любить чистоту, а другий не звертає на неї ніякої уваги; одна кохаєть ся у музиці, а другий каже, що у нього, як він слуха музику, у другому вусі завжди починає вити собака; один трохи не спить з телятами, лошатами, ягнятами, а друга боїть ся навіть пройти мимо корови. Ні в чому, як єсть ні в чому не зіходились вони! Поїдуть куди-небудь на конях — ото й дивись, що Марія Степановна приїде уся в сльозах: вона жахаєть ся, як тільки кінь трусне трохи швидче, а Михайл Артьомович не витримує, коли коні їдуть шагом — його марудить від сього.

Поки дитина була малою, вона не забачала сього, хоч батько й мати і стілько не мали розуму, щоби хоч при

дитині не висловляти одно одному усього дрібязку свого сірого життя. Сидять, наприклад, за чайом; Михайл Артьомович, як завжди, заверне скатертину біля свого краю, „щоб можна було по свинському їсти“, як він каже. Марію Степановну се уража; вона розриваєть ся, як граната, осипаючи Михайла Артьомовича цілим градом доказів його неумілости, недбалости.

— І вічно ти, вічно з своїми... дурними примхами! — скипає вона. — І люди приїдуть, ти теж так будеш?

— А що-ж? — скептично одмовляє Михайл Артьомович. — Що-ж тут такого?

— Тобі завжди нічого! Свині свиняча й честь... Тим то тебе й наймити так поважають: трохи у очі не плюють.

— Дурна ти була, дурна й зістала ся — трохи сердить ся Михайл Артьомович, бо се його половина зачепила саму чулу струну в його твердому серці: він хоч і поведив ся просто і багато дозволяв челяді, не роблючи себе недосяжно високим паном, але не любив, дуже не любив, як йому виставляли перед очі поведжене з ним слуг.

— Сам ти дурак, от що! — відпалює Марія Степановна і штурляє чашку рукою, так що та навіть перекидуєть ся — Посоромив ся-б: вон дитина, челядь.

— Адже-ж ти не соромиш ся чорт зна що верзти.

— З божевільним як балакать — краще перестати... Серьоженьку — ласкаво-ласкаво звертаєть ся вона до сина. — Ще дати чайку?

— Не хочу — з зітханєм одмовляє дитина, бо чує душею, що не так повинно се бути, не так.

І молода душа почала рано уходити в саму себе. Прокинеть ся було серед темної ночі: нянька похропує побіля ліжечка, в ідальні розмірно тикають дзигарі, чути калатало нічного сторожа — і очі тонуть у темряві непросвітній. Придивляєть ся — і в ухах почина якось чудно шуміти, а стеля немов довго-довго пада на нього і ніяк не впаде... У серці чогось почина холонути; холоне, холоне — і якось просторо стане його маленькому тільцеві під ковдрою... Але хрюпне дужче нянька, простукотить віз побіля вікон — і щось ніби упаде в дитинячої душі,

глибоке зітханє підійме манесенькі груди, і краска залле обличє. Тоді думки за думками товплять ся в голові, тиснуть одна одну, мов кожній з них більш нічого й не хочеть ся, як пронестись у сій манесенькій, неокріпшій голові... Йому пригадасть ся, як дуже верескливо кричала сьогодні мати, коли побачила, як папа подержав за підборідде наймичку; згадає, як у нього лящало у вухах від плаксивих нервових скриків материних — і тут же чомусь устане перед очима старий сліпець бандуриста, що жив біля їх дворища. Старий Гнат, як його звало усе село, уже не ходив нікуди, не прохав милостині, а жив так, у якогось свого родича, котрому віддав усе, що зміг набирати за довге, темне жите своє. Сей сліпець ніколи не грав веселих, бо лічив се за гріх; граючи, він завжди здіймав шапку, і почасти можна було бачити, як з мутних, непривітних очий скотить ся сльоза і повисне на довгому вусі. От і сьогодні, наприклад: Серьога тільки що увійшов у дідів „закуток“, як він узивав маненький горбик під вишнями за хатою, щоб полежати там, як бачить, з хати потиху диваючи старими ногами виходить дід Гнат з бандурою. Хлопець хотів було не відізватись, але потім йому стало чогось сором за таку гадку і він промовив: „Здрастуйте, дідусю“.

— Се ти, паничу?

— Я, я, дідусю.

— А! Ну, здрастуй, здрастуй — одмовив дід і сів на сугорку. Але от він замовк, підняв у верх незрячі очі і немов застиг у сій пові. Маленький Гельферіх знав сей звичай дідів — продумувати те, що сънівати-ме — і мовчав, дожидаючи. Тихо-тихо старечим, симпатичним голосом почав дід:

Ісусе мой,
Прелюбезной,
Серцю сла...
Серцю сладости.
А единó моя
Од скорбі
Утіха мо...
Моєй радости.

Ірци душі
Моєї і твоєї
О спасе...
О спасения.
Очищення
І од гріхов
Моїх у рай
В рай селения...

Не дуже розумів сам дід Гнат, що він сьпівав, але ся незрозуміла псальма його душі казала багато; а ще більше ніж самого сьпівака торкала нехитра мельодия малого дідича, що лежав і глухо плакав у траву, щоб дідусь не почув і не перестав грати. А дідусь, скінчивши одну псальму, починав другу: він не випустить тепер бандури з рук аж доти, доки Охрося, жінка його родича, не відніме її, докликуючись діда вечеряти.

Отця мать не почитал,
А все старал ся роздражать.
О, горе
Мні великоє!

Огонь, смолу жарко пю
Серед каміню стою
О, горе
Мні великоє!

і дитина все плаче, плаче, і глибоко западають у душу нехитрі слова...

Але дитиньство скінчило ся, нічого не давши молодому Гельферіхови, опріч нахилу до усяких гатунків простудних хвороб, високої не по літах, стрункої постаті і тьми незрозгаданих загадок і питань. Роки спертого пансіонного мешканя в гімназії, пробут завжди лише з самим собою, невимовно велике число прочитаних самих ріжнородних книжок, часописий, статей — усе се дуже рано положило смугу на блідий, рівний лоб гімназиста. Він не числив ся першим з учнів, хоч був дуже, може навіть і надто, здібний; у учителя-ж „руссаго языка“ він завжди мав не більш, як три, хоч те-ж можна було з певністю сказати, що його твори були найкращими в класі. Гельферіх, або краще сказати „учитель руссаго языка г—нъ Фарафоновъ“ ворогував зі своїм учнем. Вийшло се ось з чого.

Була задана до дому для виробу тема: „Самые великіе люди“. Звісна річ, кожний з учнів написав твір по виробленому плану, як і тисячі їх кожен рік пишуть: поперед розповідав досить недоладно, кого треба узивати великим чоловіком, потім що зробили приведені їм люди і за віщо їх відзначають іменям „великих“; як приклади приводили: більша половина Петра Великого, потім Олександра Македонського, Пушкіна, Колумба — всі немов заповняли тільки кліточки, котрі їм розрисувала програма.

Перший учень, Поляк Кержановський, умістив навіть, як протилежність, Герострата, ввічливенько обізвавши його „божевільним дурнем“.

Але твір Гельферіха ні крихту не сходив на мудрування його товаришів. Се був перший письменний і навіть взагалі перший вираз найтаємніших думок юнацьких, рожевих, щасливих бажань і показ своєї сили, котру хочеться віддати кудись-то, куди-небудь стратити, тільки з умовою, щоби вона пішла на користь людям. Гельферіх писав, що, на його думку, найвеличніші люди, се ті — що улекшили чоловікови фізичну працю, що дали йому спромогу виправити зігнуту спину, підняти у гору спущені очі і зітхнути грудьми, на котрих лежали тисяча-тисяч пудів. „Як би хто міг пізнати — писав гімназист у своїм творі — що то за невимовно важке почуванє, як нїє поперек, ноги підгинають ся під вагою власного тіла, і руки не підіймають ся навіть хреста зложити! А що, як до того душа ще болить? Як окрім усього того гнітити-ме думка, що ся праця, ея скажена, нелюдська праця не спасає дїтний зимою від протягу у хатї, від дифтеритів, тифів і... смерти? Се щось пекельне! Се надто, над сили чоловічі! Правда!?“

При кінці-ж Гельферіх написав: „Я не можу назвати дорогі імена великих людей, збагнувших усе се; я не можу дати прикладів до твору, бо гімназияльце моє жите стискає і меле мене, не даючи розвитку і забороняючи самому розвинутись. Але все-ж таки я гадаю, що мені удасть ся дістати яку-небудь відповідну книжку, прочитати її і дати потім, коли треба буде, кілька прикладів. Такі книжки є...“

Се було вже надто задля вузької, строго консервативної душі д. Фарафонова. Так писати, не дивлячись ні на які умови письма! Так нехаяти утворений самим д. Фарафоновим плян до творів! Два, два не інакше за твір!...

І от із сього почалась їх ворожнеча. Як починаєть ся виклад, то через кожную хвилину чути: „Гельферіх, слухайте уважнійш! Гельферіх, сидїть рівнійше! Гельферіх, не балакайте з товаришом! Гельферіх, дивїть ся у книжку!“ і т. д. і т. д. То д. Фарафонову здаєть ся, що Гельферіх нахабно здвигнув плечима — і учитель летить до дирек-

тора; то заставляє стояти по цілих часах, що-небудь списувати непотрібне. Раз таки Гельферіх не витримав. Приніс д. Фарафонов диктат, що був писаний раніш, і, указуючи на похибки иньшим, показав між иньшими і Гельферіхови, що буцім-то у нього похибка на „ѣ“. Гельферіх правдиво одмовив, що похибки тут не було, що се він так „ѣ“ пише, але д. Фарафонов не хотів нічого навіть слухати і поставив за працю два. Дуже образило се Гельферіха; він не стерпів і сказав: „Я мушу дати сей диктат директорови — хай хоч він подивить ся, що похибки тут ніякої не було“. Господи! Треба було бачити, що стало ся з д. Фарафоновим! Запінившись і почорнівши, кричав він: „Га! Ви думаете, що сим вигадаете що-небудь? Ви думаете, що мені, як якому-небудь шевцеву, дадуть десять карбованців та й скажуть: на тобі, братику, та тікай на всі чотири вітри! Ні! Наш високоповажаний директор уміє цінити справедливих учителів.. І не якому-небудь... мужикови підірвати мою репутацию“... і вийшов з класи не скінчивши й викладу...

Гельферіха обступили учні.

— Дурень ти — каже один. — Я йому за мужика таке загнув би, що він знав би...

— Розбирав би по суботах — додасть другий.

— Сам він мужик!

— Дурень!

— Братця! Давайте йому якого лихого накарпаса зробимо!

— Лист йому послати! Лист!

Але Гельферіх не чув гомону своїх товаришів. Він сидів схиливши голову на руки, і його сверлила думка: „Правда де-ж? Правда“? — і він від внутрішнього болю здавлював голову долонями, а сльози просились на очи. Потім йому невиразно забажалось навчити сій правді своїх товаришів, рідних, усіх людей, увесь мир... І він, піднявши голову в гору, з широко розкритими очами і загарливим зором, захльобуючись, сказав:

— Братіки! Братіки! Шукайте правди... тільки одної...

„Не пецйте ся объ утрей... ни на сыны человекскія... яко тать“... і впав ридаючи на долівку.

Уся кляса, що була залилась веселим реготом, нараз стихла, немов заніміла на кілька хвилин. Потім залунали голоси: „Що з ним? Що з ним“?

— Води! Несіть швидче води!...

Кілька хлопців кинулось по воду, але у дверях вони спіткнулись з д. Фарафоновим, котрий, прохолодившись і перелютившись, увіходив похмурий у клясу.

— Куди се? — спитав він.

— По воду... Гельферіхови погано...

Фарафонов з призром подивив ся на зомлілого гімназиста і крикнув:

— Марш назад! Очумаєть ся! — і знов почав перерваний виклад.

Взагалі сіро і невесело було Гельферіхови в гімназії; він тільки й спочивав, що за скрипкою, на котрій брав лекції у одного з гімназіяльних надзирателів, на прозвище „Аршина“. Учневи дуже мало доводилось грати у будень, бо начальство не дозволяло, та все-ж таки він робив надзвичайні успіхи. Він ніколи не чув нічиєї гри, окрім свого учителя, але природа сама вложила в нього стільки почутя „душі“, як кажуть музиканти, що його не лякало зовсім фразоване найтрудніших пес. Було встане у ночі — який-небудь мотив йому пригадаєть ся — вийме скрипку з футералу і почне грати *pizzicato*. І такими милими йому здають ся сі згуки, що він плаче навіть над яким-небудь нехитрим мотивом, піснею.

Але „все йде, все минає“... Минуло і гімназіяльне життя Гельферіхове. По матурі йому дали срібний медаль, товариші чуло стискали руки на розставаню з ним, він плакав, бо жаль йому було кидати своїх товаришів, учителів, сторожів при гімназії, сі темні коридори, пописані стіни і гомін учнів... Він поїхав до дому, але матура — та й не одна матура — так виссала йому сили, здоровле, що він ще в залізничім вагоні тяжко занедужав і сливе нетямним привезли його до хати. Півтора місяця він вилежав хорим; марив матурою, іспитами: то нараз скрикував: „Геть! Геть-те! Розкидайте вашу будову і збудуйте нову, бо ся на неправді заснована! На неправді засно-

вана"! Потім тихо питає: „А ви чули, як плаче скрипка? Боже, як вона плаче... Тільки ви не чули“...

Коли хворість випустила його з ліжка, він виглядав дуже-дуже підупалим, та не тільки виглядав, а й дійсно був таким. Першим його виходом була візита до старого бандуриста Гната, але тут тільки він дізнав ся, що старий дід давненько вже як помер. Гельферіх узяв скрипку і пішов на кладовище; там він скоро найшов могилу свого „дідуса“ і сів на неї, схиливши голову до хреста, а футерал зі скрипкою поставив долі. Смутно дивились у просторонь його очі, а думки неслись за думками.

— Чому нема ніяких зносин з „тим сьвітом“? Навіщо Божество дало нам на розуміне таку тайну і чому Воно не розкрило нам її? Було-б красше, коли-б ми дійсно знали, що нас жде. Тоді тільки самі найнерозумніщі люди коїли-б лихе, а останок, знаючи що його жде, держав ся-б правди. Навіщо була Божеству власне ся віра? Що-ж тут важкого вірити, що от є „той сьвіт“, є иньше жите, є иньша істота, а не тільки се мізерне хоробливе тіло“ — і він з призром подивив ся на себе. Безмірно висшими здавались йому тепер ті, що лежали оттут, під сими похнюпленими хрестами, під сими порослими травою могилами.

— Вони вже збулись духом тіла, і тіло їх тепер — дух. Вони вже опанували силою над перстю землі і носять ся в безвоздушній простороні, без часу, без якого-небудь почуття. На що їм повітре, коли вони безтілесні? На що їм час, коли вони вічні? На що їм наші пять орґанів, коли вони вище почуття, вище землі, вище усього? Вони не вухом, а всією своєю просьвітчастою безмірною істотою слухають небесну музику і... скрипіне райських воріт... І... і... і вони не мають вуха, бо вся істота їх вуха... вони не мають потреби — строїти скрипку по камертону, бо... у них порвані нечисті їх земні струни... а скрипка розбита...

Він раптом схопив ся, вихопив скрипку з футерала і якось нервово дріжачи, повів смиком по струнах. М'який стогін-згук проніс ся над кладовищем... другий — і чудова мелодия залунала над височенними тополями, понеслась по-над порослими мохом могилами, похетіла в поле і далі-далі у степ. Колихнув ся ранок під могутнім впли-

вом чоловічого тенія, колихнув ся і — замер, прислухаючись до кожного чарівничого згуку, що вилітав з кладовища, з могил. Припав степ, переставши колівати усім обширом своїм, затихли тополі, перервали свою нескінчену бесіду листочки, і далека степова могила принишкла, відчувачи в тій розкішній мелодії свою давнину, своє зароджене...

А Гельферіх усе грав. Сцілющим бальзамом лилась мелодія на його хвору душу, у висках перестало боліти і стукотіти, немов по ковалові, і нерви, що було так напружились, забреніли, заспокоїлись, затихли. Йому захотілось плакати, сльози наповнили очі і рука почала тремтіти, але в сю мить він побачив дідуся, сторожа при кладовищі, котрий, вилискуючи на сонці сивиною свого колись буйного волося, потиху плентавсь поміж могилками в напрямі до Гельферіха.

Сергій також раптом покинув грати і дивив ся на знайомого дідуся, немов не пізнавав його.

— Здрастуйте, паничу.

Гельферіх мовчав і якомсь здивовано глядів по могилах. Нараз він згадав, що треба-ж відповісти дідові і снішно промовив :

— Здрастуйте, здрастуйте, дідусю.

— Пограти прийшли, — допитливо сказав сторож, сїдаючи на могилку. — На чию-ж се ви? А — на Гнатову. Добре, добре...

Гельферіх нічого не сказав, а дідок, усе промовляючи : „добре, добре“, хитав сивою головою.

— А у свого дядька були? — спитав дід, ласкаво дивлячись на Сергія.

— У якого дядька?

— А от у сього... У того, що вже давно вмер, у Миколая Артёмовича, царство їм небесне. Великого ума був чоловік, великого ума... Та не дав тільки Господь пожити, не подержав на сьвітї. Самому такі потрібні...

Гельферіх наморщив лоба, згадуючи, що він знає про сього дядька. Чув ще дитиною про нього, знав, що батько чомусь-то його не любить і не любить про нього навіть

і згадувати. Чув ще, що ніби то він помер негарною якоюсь смертю, що батько перевозив його тіло до фамільного склепу, а сам Сергій хоч і був раз у тім склепі, та він дав йому таке погане вражінє, що Сергій більш не заглядав до нього. Але тепер дядько сей його чомусь зацікавив і Гельферіх поклав, прийшовши до дому, розпитати про се матір. Уложивши скрипку в футерал він попрощав ся з дідом і скорою ходою пішов до дому, чомусь бажаючи яко мога швидче, зараз дізнатись усього про свого дядька.

Матір він застав дома вельми розсердженою; вона лаяла свою куховарку за те, що буцім-то не має глечиків на молоко. Докірливі слова так і сипали ся з уст розгніваної господині, і пані Гельферіхова напружувала всю міць свого коротенького ума, щоби вишукати яке-небудь найдошкульнійше слово, прикласти яке-небудь образливіше прозвище. Але ніщо, як було видко, не змогло-б зворухнути величного Олениного стоїцизму, з яким вона вислухувала лайку своєї пані, перемиваючи ті-ж таки самі глечики, за котрі господиня й наймичка розбили знов таки глечика.

Гельферіх викликав матір із куховарні, сказавши, що у нього є діло. Марія Степановна довго не могла заспокоїтись і все инколи нагадувала який-небудь бік поганої душі Олениної.

— Мамо! Годі! — сказав Сергій. — Я хотів у вас спитати, хотів попрохати... розповісти мені що-небудь про нашого дядька...

— Про якого там дядька? — спитала сердита господиня.

— А про того, що захований на кладовищі.

— Он ба з якою дурницею... Ніколи мені з тобою тут паякати, — сказала Марія Степановна і хотіла йти знов на кухню.

— Та ну бо, мамо, розкажіть! Ну, що вам таке?

— Та геть ти... Хай другим разом.

— Чого там другим разом? Ну, що вам варт?

— Так ото-ж і дядько твій був такий же дурний, як і батько.

Гельферіх перемовчав, бо знав, що скажи він зараз що-небудь, то й до вечера не добив ся-б товку за дядька. Марія Степановна помовчавши сказала:

— Що-ж тобі про нього розказувати?

— Та все, все... з самого початку.

— Бач! — з самого початку! Та хиба я була у нього на хрестинах? І я також знаю, бо мені розказували. Знаю, що він у гімназії ще заговорював ся.

— Як се заговорював ся? — чомусь спитав Гельферіх, і щось-то холодне-холодне проповзло у нього по грудях та там і зосталось.

— Та так, як і всі такі заговорюють ся. Почне, почне що-небудь одно, а зверне зовсім на иньше... Тільки літом і спочивав він дома, на селі. По цілих днях, як мені розказував твій батько, бігає було по лісах, по полях, по ярах. Ну, який з нього міг бути товк? Ніякого. Так і вийшло. З гімназії його попрохав директор, щоб узяли та щоб гоїли дома. Ну, батько і мати були люди прості і не вважали на се, думали, що дома, то й так виходить ся. А він от не виходив ся. Як затоскував, як занув — їздити, бач, захотілось йому по всяких країнах — так батько-мати вже повинні були дати йому гроший, пашпорт, та й їдь, куди хоч. Так він ото й тиняв ся там, поки батько й мати умерли. А потім приїхав сюди, взяв свою частку; з братом завжди сперечав ся, обзивав його і кулаком і мироїдом, а потім тим скінчив, що назначив усім мужикам своїм таку данину, що сором і сказати, та й подав ся знов кудись-то, не сказавши навіть і старості, куди данину висилати. Ух, і староста тут поживив ся добре, добре поживив ся!

— І кілька років не було про нього чути нічого. Аж ось дивимось раз — ми уже тоді побрались — привезли з города письмо. Від кого-ж би воно, думаємо? Розгорнули, почали читати... Господи, Боже мій! І що там тільки було! Я, каже, цар, я бог! Я, каже, зроблю усім щастє, бо сльози печуть гірше вогню. А тоді почав писати, що у нього і батько, і прадід, і прапрадід були усе царі; виписував, які вони битви вигравали, які суди у них були, які податки. А в кінці підписав ся: „Государ, Цар і патріарх усієї землі, і видимая, і невидимая“ — і Марія Степановна залилась реготом.

— Ох, Боже-ж мій! Що-ж ми попореготали ся тоді! Просто кишки порвали. Ну, а трошки згодом прийшла телеграма, що він помер, царст... Що він помер негарною смертю: кинув ся у низ головою з третього чи з четвертого поверха. Кажуть, що книжок, книжок було у нього в комнаті, так хто й зна скільки. І на столі лежала розгорнена книжка; та як прочитали ту книжку, то й побачили, що там як раз писано про те, як один такий же дурник теж кинув ся сторч головою — і Марія Степановна задумала ся.

— І на віщо такі книжки дозволяють писати? От як би він не прочитав тієї книжки, то може-б іще жив на світі, а то...

Тут із ненацька щось гешнуло у куховарні об землю і розлетіло ся мабуть на тисячу-тисяч черепків.

— А сто бісів твоїй матері у печінки! — почулось гнівливе бажання Олени, а Марія Степановна навіть з лиця зблідла.

— Знов! Знов! — казала вона не при собі і крикнувши несамовито: „Ах, ти-ж анахтема проклята“, прожогом кинулась до куховарні.

Молодий Гельферіх з важкою думою на чолі пішов у сад. Про віщо він думав? Він думав про те, що правду казав його дядько, що сльози печуть гірше вогню; що треба піклуватись, щоби охолодити сї сльози; що у золотих щурів лучший голос, ніж у кращої оперної артистки, і що у нього не вивчений етюд *A moll*. Він думав об сьому... тільки... і не чув уже холоду у грудях...

Раз якось приїхав до Гельферіхів у гості один дідич, сусіда. Він був музикант, або краще сказати, мав себе за такого, бо передплачував одну музичну часопись, ходив на всі концерти, що давались у городі, триндикав трошки на гітарі, свистів на флеті і мав у себе багато всіляких нот. Се-ж він прочув, що молодий Гельферіх гарно грає на скрипці, і забажав притьмом з ним познайомитись.

— Часто ви буваєте в опері? — спитав гість якось у розмові.

— Зовсім не буваю.

— Як? Ви? Такий музикант, і не буваєте в опері? Чому-ж?

— Та тому, що не розумію її — якось з жалем промовив Гельферіх. — Не розумію її всю, так, наприклад, як я розумію який-небудь літературний твір. Ну, от се мені й боляче...

Дідич усьміхнув ся на дитячу примху.

— Так про мене, знаєте, ви... той... дуже багато хочете. Та стійте: хиба можливе таке розумінє? По своїй засаді хиба можливе?

— А чому-ж ні?

— Та тому, що музика не має... не може мати в собі... удержати в собі стільки гадок, як літературний твір.

— Виходить, ви хочете сказати, що музикою не можна нічого виявити?

— Так, але... не зовсім так. Я розумію, що музикою можна виказати радість, тугу, від сього й музика мати-ме веселий чи там сумний кольорит.

— Тай тільки?

— Тай тільки.

— Дивно. Ви кажете, що музика може виявити радість, горе. Та чому-ж не йти далі? Чому-ж не сказати, що музика може виявити все, всіляку гадку чоловічу?

Дідич знов усьміхнув ся.

— Ну, дивіть ся, яку нісенітницю ви плетете — сказав він. — Та хиба-ж можливо сказати на скрипці, або що: „Я пішов погуляти і захватив собі нежить“? Ну, ну... се просто абсурд.

— А на мій погляд можна.

— Так яка-ж нута виявлятиме „не“, а яка „жить“? — кпючи спитав гість, з усьмішечкою дивлячись на свого бесідника.

— Я не знаю і не скажу вам, але твердо вірю, що як би чоловік з початку свого існування замість роздільної мови виявляв свої почуття музикою, то напевне ми тепер музику розуміли-б так, як розуміємо літературу, а в літературі були-б як у лісі. На певне так, бо не музика винна у тому, що ми не розуміємо її, а ми винні, що не розвинулись о стільки, о скільки треба задля такого розуміння. І я твердо вірю, що можна утворити й філософію вуха, як існує...

Гельферіх не домовив і спішними кроками, белькочучи щось-то про себе, відійшов від свого бесідника.

— Куди ж ви — крикнув той, але Гельферіх тільки нетерпляче відмахнув ся рукою. Дідич постояв, постояв, подумав щось про неввічливість сучасних молодих людей і пішов у вітальню.

А Гельферіх спішно вийшов у сад. Бродючи там без шапки по зарослих доріжках, він усе марив про ту гадку, що так зненацька прийшла йому у голову, про філософію вуха.

— Чому-ж, чому не можна утворити її? Адже-ж музика таке-ж поле задля розвитку думки, як і річ, мова, і наколи ми не вміємо користуватись сими засобами на виявлене своїх гадок, то лише через свою недбалість, тільки через те, що ми якось залишили сей метод. Але все-ж таки ми вже були на справедливій дорозі і варт тільки згадати, що Греки і навіть Китайці грали на майданах свої закони... Виходить, було-ж, було вже... — і Гельферіх радісно відізвав ся усеєю своєю істотою на сю гадку.

— А ми — марив він далі — людці девятнадцятого віку, маючи себе за верх сотворіня, упустили з рук такий спосіб, такий гарний спосіб. Се все одно, що викинути за вікно твір, у котрому було-б сказано про добуване якого-небудь нового горючого материялу, або про науку скорого і гарного ростіня ліса... Так, так: се все одно, все одно. Але й ми навіть, ми — короткозорі, що так багато про себе думаємо — і ми вже, здаєть ся, починаємо ворухитись. Скільки було сказано і писано про неможливість теорії музичного виразу, але-ж найшов ся все-ж таки чоловік, найшов ся піонер сього діла — і утворив початок такої теорії. Чому-ж не мати-ме і філософія вуха свого Люсі, свого ініціатора?

— Я буду ним! Я почну з крайового каміня класти ту величну будову, на котру нащадки дивитимуть ся, як на чудо-чудес сьвіта! Я почну перший виплітати ту пліть, котра виведе увесь мир на дорогу щастя, сьвітла і розуміня! Я! Я невтомними трудами знайду те, що було скрито тисячі років, тисячі віків під тяжиною Гімалаяв, у страшенному проваллі на дні моря. Я знайду ту іскру, заро-

нену Богом на землю, котру темнота і всі чорні сили пригнобили, задушили, але не знівечили! Я знайду її і роздую в великий, страшений огонь, котрий спалахне серед землі і освітить собою усе, усі найтаємніщі кутки й захоронки зла і неправди, засліпить очі нечистому духу землі і спалить його своїм незрівняним жаром. Я сам... сам... Мені не треба співробітників, не треба товаришів, бо у них мабуть нема того огню в серці, який запав мені; бо вони убють мене... нерозумінем убють... Я сам... сам... я все сам...

І Гельферіх побіг до своєї кімнати. Волосє йому розкуйовдило ся і падало на очі; він змахом голови відкинув його, а сам усе біг, біг до дому, до своєї кімнати, до книжок по теорії.

З того часу він не відходив від своїх книжок, і найближчою метою його стало жити самому, на окремім мешкані, де ніхто не зміг би перешкаждати йому в занятях, де ніхто не мав би права увіходити до нього у кімнату і питати: „Чи здоровий? Чи гарно спав?“

І от він уже студент філософського факультету, увіходить у свою власну кімнату, де праця, праця без кінця, без перериву...

II.

Тихий присмерок. Уже лягли тіни на всі округи, вже темніє небо і вже стихає на вулиці невпинний денний гомін. А у Гельферіха весело і щасливо на душі; він вийняв скрипку і тихо-тихо грав щось-то тужливе, щось імпровізував. Мягкі, чисті згуки лунали в маленькій комнатці, так що навіть стара Німкня, газдиня Гельферіхова, почасти підходила до дверей і з задоволенєм слухала, як грає новий її мешканець.

Зовсім потемнішало. Впала ніч на велике місто, забігали ліхтарщики, засьвітили ся вікна великих магазинів, але на тій вулиці, де жив Гельферіх, їх не було і на ній було досить темно. Гельферіх положив скрипку, сів біля вікна і об чомусь-то замислив ся. На рівнім чистім чолі, сумних очах і мягкому розкішному волосі, що відповідало вже за мягку його натуру, на всьому лежала якась

печать душі, праці думок. Про що думав він? Чи передумував своє грішне життя, як то воно тягтиметь ся? Чи критичні сумніви про тяжке своє завдане навели його на думку про їх неможливість? Ні, се не приходило йому в голову; він був певен, що безнастанною працею, недоспаними ночами й невинним бажанем усе можна досягти; він хоч не скоро, хоч під кінець життя, а все-ж таки знайде філософію вуха, завінчає своє існуванє. І не бажанє славнозвісности, вічности штовхало його на сю дорогу — йому навіть се і в голову не западало, а бажав він так тому, що хотів тільки знайти свою філософію, тільки послугувати до останку сил на користь вічній правді.

Вікно, єдине вікно в Гельферіховій комнаті, виходило на вулицю; з нього видко було тільки куток, яким закінчав ся переулоч, де жив Сергій, протилежний сірий дім на два поверхи, баркан, рядок тополь — і більш нічого. В першій поверсі було засьвічено, але всі вікна були закриті завісками; в зверхній поверсі було темно. Але ось і там засьвітлось; Гельферіхови все було видно, як на долоні. Він бачив, як дівчина у рожевенькому вбраню засьвічувала висячу лампу, як вона потім почала накривати стіл, розставляти чашки, стакани і вийшла з їдальні. Гельферіх з якоюсь-то цікавістю дивив ся на чужу кімнату; он-де стоїть шахва і скло завішено чимсь синім, рядки чорних стільців, висять годинники, велике зеркало...

Але ось та-ж дівчина унесла самовар і, напружуючись, поставила його на стіл, змахнула з нього пил і вийшла геть. Через хвилину увійшла у кімнату дівчина, мабуть панночка, у простому сіренькому вбраню з довгою дівочою косою. Вона почала поратись коло чаю, а Гельферіх стежив за кожним її граціозним рухом, за кожним кроком. От вона заварила чай, накрила чайник і вийшла з їдальні; Гельферіх сидів і ждав — він знав, що вона повинна ще вийти, а йому хотілось розгадати, чому вона така сумна, бо смуток виявляв ся у кождім її руху.

От вона і справді увійшла з книжкою у руці, сіла біля самовара, спустила нижче лампу і почала читати. І справді Сергій упевнив ся, що вона чомусь сумує. Але чого, чого? І у нього самого немов заболіло серце за чуже

лихо. А вона сиділа, і Гельферіхови здавалось, він чув, як тихо було у тій комнаті, як шумів самовар і як поважно, по тиху дзенькали годинники. От вона відвела голову від книжки, якомсь безнадійно повела рукою і так немов застигла. Очевидьки, не гарні були думки її, багато горя, здавалось, нанесли вони на молоду, чисту, непорушену душу, багато сліз примусили пролити. І Сергійови боляче, дуже боляче стало.

От увійшов у їдальню невеличкий грубенський чоловік і сів за стіл. Дівчина, видко було, спитала щось і по відповіді почала наливати чай сьому чоловікови і собі. Але її чай стояв, а вона читала все свою книжку. Грубенський же чоловічок з смаком пив чай з бубличками, хоч і його обличчя було похмуре, але не сум на ньому був, а ніби злість, бо чорним і темним воно здавалося. От він, сей чоловік, відсунув від себе стакан і щось-то почав казати дівчині, енергічно розмахуючи руками і указуючи навкруги, а вона поперед підняла голову, а потім попустила її на груди і з жодною хвилиною, з жодним словом того злого чоловіка ся головонька все нижче нахилилась. А той увійшов мабуть у свою ролю, бо розводив руками, грізно хмурив брови і тільки тоді немов би з запроханєм звертав ся до дівчини. Та, видко було, нічого не відповідала, низько попустилась її голова і не видні були ті сльози, що мабуть лились із дівочих очей.

Але ось чоловічок устав, сказав щось грізне, уразливе і вийшов з їдальні у великому пересерді, а дівчина зосталась у тім же становищі і тільки уткнула обличчя в білу хустину. Гельферіх бачив, як тремтіли у риданях її плечі... Він устав, простяг до неї руки, стогін вирвав ся у нього з грудий, і він, теж ридуючи, упав на віконницю...

Коли він підняв голову і глянув у комнату — дівчини у сіреним вбраню вже не було, і тільки наймичка прибирала на столі і виливала у чашку панноччин чай.

Голова Сергійови боліла, у висках стукотіло і по всьому тілі мимохіть пробігала иноді якась дрож; потім йому стало холодно, але він, тулячись, усе сидів нерухомо на місці і дивив ся на вікно. А там нічого і нікого вже не було. Лямпа кидала сьвітло на стіл, зоставляючи все

в на-пів темряві. Гельферіх відчував ту тишу, що там панувала.

Довго він сидів так біля вікна, не засьвічуючи собі світла; давно вже його газдиня відчинила було двері і спитала з німецьким наголосом: „Сергій Михайлович! Може вам чаю?“ — але не почувши ніякої відповіді і не зобачивши нікого у темряві своїми підсліпуватими очима, вона подумала, що Гельферіх кудись пішов і зачинила двері. Давно вже стало тихо у німецькій мешкані і давно вже вартові почали стукотіти та свистіти по вулицях, а Гельферіх усе сидів і не зводив очей з вікна. Думки якимись уривками, шматками пробігали у нього в голові, не зоставляючи по собі сліду, і він тільки чув, як боліла у нього голова; коли він придавив ненароком якось собі ніс, то се обізвалось на верхній десні і йому стало боляче; ліва нога отерпла і по ній немов тисяча комах бігла, не перестаючи, все уверх, уверх, уверх...

Але ось прийшла покоївка і накривши скло долонею загасила дямпу. Темно стало скрізь і тільки газовий ліхтар на вулиці тремтів і миготів, немов теж збираючись загаснути. Ще кільканайцять хвилин посидів Гельферіх нерухомо, гейби чекаючи, що от знов стане світло у тій комнаті і знов вийде панночка у сіренькому вбраню; але там було темно, і Гельферіх устав. Голова у нього не переставала боліти, але він засьвітивши світло, ще сів за книжку. Думки, назвища і ймена влітали, мовляв, у одно вухо, а в друге вилітали; він читав: „Наколи thesis в іонічній стопі стоїть на першій морі, то іонік узиваєть ся у низ ідучим, іоніcus a maiore, а наколи на третій морі — то у верх ідучим, іоніcus a minore“; але думка його була у тій комнатці, побіля панночки в сіренькому вбраню. І він, загасивши світло, ліг на ліжку, щоби на волі жарити, про що бажав...

III.

Він устав на другий день досить пізно, розбуджений звуками фортепяна. Не встаючи з ліжка, він прислухав ся, де і що грають; грали через комнату від нього і грали

відомі йому етюди Czerni. Він довго, уважно слухав їх, але потім став одягатись, умиватись і забув про етюди.

Сей день ще не було лекцій в університеті і Сергійови треба було провести його, як сам хотів. Наколи се був би ранок, то сьвітле проміне сонця, живі звуки природи викликали-б Гельферіха з комнати, зазвали-б у поле, у садок; але тепер було вже пізно. Вулиці наповнились купами людей, що біжать, кваплять ся кудись-то і убивають своєю метушнявою всяке найменше бажане поезії і взагалі думки. Гельферіх випив спішно чаю, щоб, як він казав собі, не гаяти часу, і тепер повинен був щось робити. Але що? Якась млосність, якась почуте спочивку, немов би по тяжкій праці, опанували ним, і він сидів нерухомо, опершись ліктями на стіл.

В німецькім мешкані було тихо. Тільки звуки фортеп'яна наповняли сю тишу і примушували Гельферіха вслухуватись у них. І він вслухував ся, уважно вслухував ся. Але сї дрібні звуки, деколи переривані басовими акордами, нічого не казали його серцю і навіть навпаки йому захотілось нараз, щоб вони стихли, зникли; але вони не тільки не стихали, а навіть немов гучнійше почали розлягатись у комнаті, ніби наповнили собою усю її, гриміли відусюди і неприємно, дуже неприємно впливали на Гельферіхову душу.

Почуте якоїсь ненависти росло у нього, а тимчасом крізь стіни, підлогу, стелю, крізь вугли, карнизи, шпалери неслись одноманітні одрубні звуки екзерцицій Czerni. Вони гнобили, нівечили Гельферіха; він раптом кинув ся на ліжку і несамовито почав накидати на себе ковдру, простирало, подушки, але коли він заспокоїв ся і важко дихав, то крізь усе, окрім його диханя, доносились одноманітні звуки рояля: ясно було чути, як ліва рука відбивала квадрі, а пальці правої, немов молотки, вистукували шіснадцяті... Боляче, страшно тяжко стало на душі Гельферіхови, груди стисло і він заривав, глухо, нервово заривав і — не чув рояля. Сергій відразу стих, скинув із себе подушки і став серед комнати... Всюди було тихо...

Але ось заразом обидві руки взяли один акорд, другий — і полилось скрізь дунане дальшого етюда...

Гельферіха попереду се немов здивувало, але потім він, простягнувши дріжачі від злоти руки, несамовито, скажено крикнув :

— Ах ти... зьвір естества! — і весело усміхнув ся...

— Зьвір естества! Ну, так, вона зьвір естества... Вона не розуміє величнійшої із всіх величніх штук — музики; вона убиває своїми екзерциціями усе і.. навіть бактерій мабуть. Правда-ж: се нова думка. От така музиканина, як он у того зьвіра естества, впливає погано на мої і взагалі на всякі нерви з артистичним почутем, і навіть коли я був би слабший духом, то мабуть вона мала-б змогу і убити мене. Чому-ж не припустити, що вона може знівечити бактерію?..

Зненацька, Бог його знає чому і відкіля, з'явилося перед його очима бліденьке маленьке обличчє, завинене немов у сірий-сірий якийсь-то туман. Усе було укрито сим туманом, спокійним, важким, і тільки се обличчє слабо, не рельєфно виступало з нього... А очі?... Як вони дивились! Як тужливо, як невимовно скорботно визирали вони, ніби очі мучениці, котру ведуть у цирк на потіху, на поталу зьвірам... В них не було й сльозини, в сих очах, але серце Гельферіхови щось стиснуло... Він не хотячи, інстинктивно якось, закрив очі рукою і — все зникло. Даремно він хотів, прагнув усією своєю істотою, щоби вона знов з'явилась; надармо він широко-широко розкрив очі — її не було, і Сергій, ухопивши шапку й пальто, мов шалений вискочив на вулицю...

Вже над вечір вернув ся він до дому і, не скидаючи з себе нічого, сів до вікна, опер ся головою на руку і дивив ся. Серце у нього замирало, тріпало ся, немов би передчуваючи щось зворушливе, що впливає на всю чоловічу істоту, і він дивив ся, дивив ся, уперто дивив ся на „те“ вікно. Окрім нього на вулицю виходило ще три вікна, але в них мабуть ніколи, або дуже рідко сьвітило ся. „Мабуть саля там“, погадав Гельферіх, не зводячи очий з „того“ вікна. Там було темно.

Але ось блиснуло щось. Всі нерви студента напружились, серце немов билось об груди і стукало в виски; він роздивив ся пильно і пізнав ту-ж саму дівчинку в рожевому вбраню, що і учора. Не довго ждав Гельферіх: небавом

прийшла й вона з книжкою у руці, знов заварила чай і знов сіла читати. Прийшов ізнов грубенський чоловічок, звелів покоївці принести до чаю якусь пляшку і знов зо смаком папив ся чаю, мабуть з ромом, але видко було, що він кожду хвилину хоче зберегти скорботний, журливий вид, се потрібно йому.

Дівчина у сіренькому вбраню сама не пила чаю, і як тільки той чоловічок напив ся, вона встала і вийшла з ідальні.

Як хотіло ся Гельферіхови піти за нею і дізнати ся, чого вона така смутна! І він мав певну віру, що вона ще прийде. І справді: як тільки дівчина прибрала все зі столу, у комнату увійшов той чоловічок, а за ним, притуляючи платок до очий, увійшла і вона. Він мабуть сказав їй сісти, і вона сіла, з жадною хвилиною плачучи все більше і більше, а той почав їй щось-то казати.

Міцно, мабуть підкреслюючи свої слова, балакав він, тяг її за рукав у иньші комнати, показував якісь-то папери, але вона, видко було, не відповідала ані слова, тільки плакала, плакала, гейби уся у сльози хотіла перелитись. Той чоловік крикнув щось в остатній раз, енергічно махнув рукою і вийшов з комнати. А вона... мабуть щось дуже уразливе сказав він їй, обізвав якомсь або-що, бо вона ухватила лівую рукою за серце, відняла платок від очий та так і застигла. Якого болю була повна вся її істота! І Гельферіх, немов розкраяли йому серце, застогнав, затріпотав ся і упав на ліжку...

Але згадавши, що вона може піти геть, миттю схопив ся — і справді зобачив тільки сіреньке вбранє, що майнуло у дверях. З тоскою дивив ся він на вікно, довго дивив ся, аж поки, як завжди, прийшла сонна дівчина у рожевенькій спідниці і, злізши на стіл, загасила лампу. Темно стало... немов опустилось щось-то у душі Гельферіха. Від задумано, незмисленим поглядом дивив ся, як місяць обливає своїм сяйвом величну будівлю, і тихо-тихо нечутно переводив диханє. Нерви його були напружені, вся істота якомсь піднята, але серце заспокоїло ся і у висках не боліло.

— Ударила темрява по видючих нервах, а вухо немов затремтіло від остатнього акорду. Я чув, чув, як переста-

вала вібрувати струна, як затихали, колибаючись, згукові хвилі повітря. І моє вухо на остатній акорд обізвалось, як на кінець, на закінчене думки, твору якогось, і немов вільно зітхнуло, як, відомо, зітхаєть ся по довгим натужливим прислухуванні, роздумуванні над новим чим-небудь. А тепер... тепер у ньому несуть ся змішані одгуки минувшої мелодії, воно продумує те, що вразило його... Так... продумує... — і він тихо попустив голову на груди...

Зненацька на вулиці якийсь крик, потім, ще раз, свисток тривожний, другий, третій і без числа. Десь-то не дуже далеко почулось спішне тупотінє важких чобіт по пішоходу, котре все наближалось до студентової оселі. У Сергія в одну мить, поки він підіймав голову, пронеслось у мізку: „Навіщо се? Нехай собі — се не гармонічно... Але всякий згук має своє право на існуванє... се-ж певна гадка... Ну, виходить, і сей має право бути“, — і він в одну мить зірвав ся з місця, кинув ся до дверей і вискочив на вулицю...

Саме у сей момент із-за вугла вибігла якась тінь і прожогом кинулась на Сергія. Він одхитнув ся у бік і, схвативши фігуру за полу розтріпаної чинарки, зашепотів: „Сюди, сюди тікай, сюди!“ Фігура зупинилась; на досить чорному обличю блиснули широко розкриті очі... Хвилину тінь постояла на місці і — спішно шмигнула поуз Сергія у відчинені двері. Гельферіх теж увійшов і потихеньку-потихеньку накинув клямку, потім він вступив у хату.

Трохи не серед комнати стояла якась низенька, непоказна постать з волосєм нечувано скуйовданим, у великих чоботях і досить драному старенькому сурдуті. Студент дивив ся на сю прояву і думав сказати насамперед, щоб сей чоловіга справив собі лекші чоботи, бо сї так неприємно стукають і зобіджають вухо.

Але сей жебрак сам перший перервав тишу. Він почав ніби голосити:

— Спасибі вам, паниченьку, спасибі! Дай Боже здоровля на многая літа! Дай Боже вам, що ви у нього, Милосерного, собі бажаєте... З голоду, паниченьку, їй-Богу, з голоду! Третій день стояв, стояв на поденній... хлібця немає... От я... і стидно мені, паниченьку, ой, як стидно...

хотів узяти у нього самовара... Третій день стояв, стояв на поденній... хлібця немає...

— Та я-ж про се тебе не питаю! — сказав Гельферіх.

— Та не питаєте, паниченьку, спасибі вам... Та якже: третій день стояв, стояв на поденній... хлібця немає...

— Та я-ж тебе не питаю! — з серцем промовив Гельферіх. — І не за тим тебе покликав, а за тим, щоби... — і він тер лоба, гадаючи, навіщо-ж він його покликав. Потім, звернувшись до внутрішніх дверей і відчинивши їх, він сказав:

— Емма Карловна! Дайте нам чаю!

Але було вже дуже пізно і не тільки чаю, а навіть і саму Емму Карловну годі було знайти. Гельферіх зрозумів се і, звернувшись до свого гостя, що тимчасом роздивлявся по комнаті, сказав:

— Бачиш: немає чаю. Ну, нічого... Той... ти скажи мені... Поперед сідай!

Вони обидва сіли. Гельферіх був дуже зворушений, неспокійно якомсь дивився і очі йому блищали.

— Ти знаєш, — почав він, — хто вони?

— Про кого ви се?

— Та вони, — нетерпляче здригнувся Сергій. — Вони... он що оттам живуть, — і він кивнув головою на протилежний бік вулиці.

— Ні, паниченьку... Ні, голубчику мій — не знаю.

— Так дізнайся, — одрубно і владно сказав Сергій.

— Та се можна, — протяг гість, — завтра можна дворників поспитати.

— Завтра? Чому-ж завтра?

— А тепер же вже пізно, паниченьку.

— Ага, — і Гельферіх замислився. — Дворників каже поспитати... дворників... Слухай, — звернув ся він до жебрака і схватив його за руки. — Слухай, чому-ж завтра? Чому не сьогодні? Ти піди їх розбуди... дай гроший...

— Деж мені взяти, паниченьку, — жалібно проказав той. — Три дні стояв, стояв на поденній... хлібця немає...

— Тобі гроший? Гроший? Та чого-ж ти мені раніш не сказав? — І Гельферіх кинув ся до стола, витяг відтіль

кредитний білет і почав тикати його у руки жебракови, промовляючи: „ось, ось...“

У того блиснули очі, але він недбало взяв білет у руки.

— Пять рублів, — протяг він. — Чи не мало буде? Три дні стояв, стояв... Але згадав, що тут сього не треба і замовк. А Гельферіх не бачив сього нічого. Увесь дріжачи від якогось нервового почуття, він достав зі стола ще десять карбованців і мовчки вже дав їх жебракови. Той спішно узяв білет, відчинив двері, що виходили на вулицю, подивився навкруги і, не сказавши навіть нічого студентови, стрибнув зі східців у темряву і зник за вуглом.

Гельферіх зачинив за ним двері і, зоставшись один, почав нерівними кроками ходити по хатинці. Довго ходив він, дожидаючи звістки, аж поки надломлені сили не дали себе почувати, і він, лігши спочити тільки, заснув похлилим, чутким сном. Лямпка горіла під зеленим абажуром і світила на убогу обставину кімнати і на тонке, сухе тіло, що билось на ліжку...

На другий день він прокинувся саме в пору, але не встав зараз, а лежав на ліжку і слухав, як прокидається ранок і його метушнява. Думка його не робила, а вухо було боляче настроєно і ловило кожний звук, кожний удар, що проносився ранком. От по-при його двері поніс самовар Міхей у дальшу кімнату, „звіру естества“; повз Сергійову кімнату він ішов навспиньки, і його чоботи тільки звичайно скрипіли; так скрипить усе, що підлягло щоденному якому-небудь обовязку: і міст, котрий знає, що і сьогодні так по ньому їздити-муть, як і вчора; і урядник — „гниаш“, котрий і сьогодні, і завтра, і позавтрьому переписувати-ме „входящі і сходящі“; і перо, що скрипіти-ме, поки його не викинуть...

Але коли Міхей пройшов Гельферіхові двері, він почав стукати на всю ногу, і до попереднього скрипіння примішався товстий коротенький звук широченного закаблука. Гельферіх прислухувався ретельно і відчував, як стукав твердо і відразу закаблук, потім трошки-трошки згодом широко ляпала підшва, потім чобіт починав скрипіти від заду, і скрипіння все дужчало і дужчало і доходило кульмі-

наційного пункту, коли Міхей ставав на переді. Потім Міхей переставляв ногу, і Гельферіх ніби чув, як шаруділи штани по тілі, шуміла матерія і як хрускали маленькі кісточки в носі... А тимчасом друга нога проходила всі ті-ж фази — і Гельферіх заслухав ся. Він ніяк не міг слухати обидві ноги разом: все йому чулась то одна, то друга, а не обидві у купі.

Але от Міхей увійшов у комнату, відчинивши двері ногою, і Сергійови нічого стало слухати. Він устав і, швиденько умившись, попрохав і собі чаю; той же Міхей приніс і йому самовара. Гельферіх заставив його пройти кілька разів по комнаті і весело слухав, як рипіли нові Міхейові чоботи. Напившись чаю, він знайшовсь у веселому настрою і йому захотілось пореготатись. Тут він почув, що двері комнати „звіра естества“ рипнули і відтак ляскнув у них замок: се сам „звір“ виходив з дому. Почулось шелестіне спідниць у коритарі; Гельферіх висунув ся з дверей.

— Послухайте... ви... „З. Е.“, — сказав він, лукаво усміхаючись. — Ви багато граєте, а знаєте ви, що таке тетраподичний колон?

Пяністка — се було високе, рахітичне сотворіне з рижуватим волосем, у сірому якомусь пальті — при сій мові спалахнула, мов маків цвіт на зеленому тлі. Вона не знайшла навіть, що відповісти, а Гельферіх забавляв ся далі.

— А що таке мора, *chronos protos*? Знаєте ви?

— Ні...

— А що се за штука — пеонічна стопа? — і обличчя його стало ще лукавішим.

Червоніючи, під кінець відповіла та:

— У нас сього не учать...

— А що-ж у вас учать?

— „Учебник форм інструментальної музики Людвіка Буслера“, — вибухнула панна і стрімголов кинулась вповодж коритаря.

Гельферіх розреготав ся на увесь, мовляв, рот. „Таку мерзоту!“ — крикнув він, але музикантка махнула тільки рукою і немов кінь, „розкидавши гриву“, несла ся геть.

Весело зачинив Гельферіх двері, весело походив по комнаті і весело поклав піти сьогодні самому до дворників

і розвідати все. Він знав, що дворників можна знайти коло воріт над вечір, а тепер був тільки ранок і треба було сей час змарнувати на щось. Гельферіх узяв скрипку, грав кілька веселих пєс — все в tempo allegretto, потім узяв ся перечитувати свої записки — і час плинув непримітно.

О пятій годині побачив Гельферіх, що з сусіднього двора вийшов двірник і, лускаючи насїне, сїв на ослінчкови. Сертій вийшов на вулицю і помайнув його пальцем; той недбало перейшов на сей бік.

— Здоров був, земляче, — стрітив його Гельферіх.

— Здоров.

— З якої ти, братіку, губернії?

Той сказав якусь далеку.

— Та неправда!

— Ні, правда, відтіль.

— От бач — Бог і земляка ще послав, — радісно скрикнув Гельферіх. — Знаєш, чоловіче добрий, навіщо я тебе покликав? Скучно мені, нудно мені тут — так от чи не посидів би ти зо мною... Випили-б по одній, по другій...

Обличє двірникове заясніло.

— Так добре? Га? — питав далі Гельферіх.

— Та чому-ж ні: з гарним чоловіком завжди можна...

— Так де: чи у мене, чи може у шинку красше, га?

Як ти думаєш?

— Та по мені у шинку зручнійше, красше...

— Ну, як так, то й так. От і добре; ти мені й покажеш куди, як і що — я-ж тут у перше. Роскажи мені, як живеш, як усе...

Вони пішли у якийсь-то шиночок, сіли за окремий стіл і, взявши пів пляшки горілки, почали частуванє. Але Гельферіх відмовив ся пити і все тільки припрошував та трактував двірника. Той, розбалакавшись по трьох-чотирьох, розповідав йому:

— Живу, брате, нічого собі. Ідоли мої не дуже великого панства, чистоти у дворі великої не потребують, робота не дуже важка, доходець там маленький є... Він сам такий у нас, що до всього не доходить, а все більше вона; ну, а вона що — баба, більш нічого. І не розуміє ані чортючого батька. Отсе не дуже давно купив чотири мітли,

а сьогодні треба було грошей — я і йду до неї, кажу: оттак, бач, та оттак — мітли пообтріпували ся. А вона: „Уже й пообтріпувались? Давно ти хіба купував?“ А я їй: „Та як вас, кажу, бариня, поповолочив би, кажу, день-у-день по мостовій — чи довго-б ви продержались?“ Розреготалась і дала грошей.

— Де-ж вони мешкають? — спитав Гельферіх, і серце йому тьохнуло.

— Мої то, мої? А у дворі є крильце маленьке, таке, що у гарного мужика хлів на свині більший.

— А ото-ж хто... мешкає, що на вулицю... вікна?

— А у низу полковниця одна... От, брате, знаєш — полковниця. З наших же, з простих, а полковниця! Жила у полковника за...

— А на верху, на верху хто? — перебив Гельферіх.

— На верху? Та що ти, брате, не пєш? Все я та я сам! Мені аж стидно перед тобою... Йй-Богу...

— Та чого там стидно — пий...

— Е, ні — мені стидно... Як же таки можна? Він мене угощає, а я... Що, я свиня яка-небудь, чи як? Ми теж закон-правил розуміємо.

— Та ти мені не все ще розповів, — молив Сергій.

— Що-ж я у тебе найняв ся розповідати, чи як? Що ти мене думаєш купив уже, як дав чарку горілки? Начхать мені на тебе й на твою горілку... Бач який... пан голодрабий! У самого мабуть грошей не хватило... і той...

Гельферіх почав уже губити землю під ногами. Йому хотілось кинути ся навколїшки перед сим двірником і молити його. А той усе не затихав:

— Земляк... земляк... Який ти мені у чортової матери земляк! Я на таких земляках по воду їздив!... Земляк... земляк... А біс тебе знає — може ти й земляк! Хіба тебе по пиці пізнаєш? Може ти й мою слободу знаєш? Га? Знаєш?

— Знаю, знаю... А якже — знаю.

— Ну!? І старшину Семена Андрійовича знаєш?

— Знаю... От тобі й на — його та не знати.

— Ай, братухо! А я-ж тебе не пізнав, а я-ж тебе...

Ну. давай, брате, випсмо за твоє здоров'є!

Годі вже було Гельферіхови відмовлятись: він, обнявшись з двірником, випив чарку смердячої горілки, аж здригнувся увесь.

Не здихай так, душа Маша,
Не здихай так чижало-о... —

затяг паним голосом двірник. Гельферіх уже загубив надію знов повернути розмову на „те“ і з якоюсь розпущею почав знов:

— Та ти-ж не все ще мені розповів.

— А що? Ще хіба? У-у... Як приїхав я, братіку, сюди: і грошей ні копійочки, одежинка паршивенька... і-і...

— Та не про те ти мені...

— А про що-ж?

— Та про тих мешканців, що на версі...

— Та чого вони тобі у зуби завязли? От іще земляк! Ну й земляк... Знайомому чортові дай — і той між очі плюне...

З остатньої надії Гельферіх спитав:

— А що він, багато тобі „на чай“ давав?

— Хто?

— А отой, що живе на версі?

— Отой? Отой чортів виплодок? Та він поперед на першій осиці повісить ся. Найшов такого земляк, що дасть... Де ти його видрав?...

— І жінка у нього є? — з острахом спитав Гельферіх, щоби бесіда знов не урвала ся.

— У кого? У нього? Взяли чорти давно... Він сам з дочкою живе та з економкою, чортів недоносок. От дочка у нього — слова нема, гарна баришня, гарна... І добра така, до всіх добра, дітий учить... Понаходить отсе до неї дівтора, а вона як мати їм усім... Їй-Богу, правда... А як наскочить економка — і-і.. підніме, ідолка, бучу, хоч сьвятих палкою лупи. Велику волю він їй дав, велику... А за що? Таке воно поганеньке собі, ні вроди, мовляв, ні породи... Значить, приворожила чимсь, привернула... Господи, які єсть люди на сьвітї!... І гріха, і совісти... і той...

Але Гельферіх дріжачим голосом перебив сю філософію.

— І що-ж вона, дочка ся, не любить нікого?...

— А по чім же я знаю? Ну, по чім я знаю? От, земляк... Бовкають люди, що є на прикметі у неї якийсь-то музикант. І я його бачив частенько: бувало, все проводить її до дому. Ну, а хто й зна... чи є у них діло, чи нема... Тільки батько її за нього не віддасть. Се, як Бог сьвят, не віддасть! І положу, положу! Як кавун... Не віддасть, не віддасть, — і задля більшої віри навіть кулаком стукнув по столу.

— У нього є вже задля неї жених, єсть уже... Богач — вином торгує...

Гельферіх усе зрозумів. Нараз схопився він з сидіня, перекинув стіл і, мов шалений, вибіг з шинку... Сльози, сльози душили його; він здавлював пальцями горло, щоби не заридати на всю вулицю, і біг, біг просто до дому... Вбігши в комнату, він упав біля вікна на своє місце, немов би відсіль міг чим допомогти їй...

Вікно уже сьвітилось і Сергій бачив за столом ще якогось мерзенного діда. Злість заповнила усю душу Гельферіхову; він з такою силою здавив собі руки, що аж нігті впилися у тіло. А дідуган підло по старечому хихотався, люблясно нахилився до своєї сусідки, що мовчки сиділа, ні завіщо не торкаючись. Гельферіх ніби чув усе, що там було.

— Вам чаю ще? — питає дідок, зазираючи у вічи.

Вона гордо мовчить, і тільки піймавши на собі злий погляд батьків, відповідає „мерсі“. А той не спинається.

— Як вам здалось на остатньому балю?

Вона відповіла: „Я не була на ньому.“

— Не були? На балю? — дивується старушок. — О, яка-ж ви черничка! Гордуєте сьвітом!

Мовчанка.

— Хочете, я достану вам білет на маскараду, що буде у неділю? Хочете?

— Мерсі!

— А чому? Надаремне, надаремне! Буде весело: вже тиждень тому назад не було білетів, але вам я, коли хочете, достану. Що він буде коштувати, то не ваш клопіт, — і чарівнича усьмішка, а по простому незвичайна їримаса перекривлює усе старе обличчя.

Але от усі перли розсіпані, усі приступи відбиті, але стареча хіть не тільки не спинаєть ся, а навіть більше і більше опановує серцем, звикшим змалку до упокореня всього на світі золотому тельцеви. Ось загальна розмова скінчена; батько і гість виходять на хвилину з їдальні, зоставляючи саму панночку, тепер уже у блакитній снідниці.

От гість і батько під руку один з одним увіходять у їдальню, і старушок, дрібно шаркаючи ніжками, прощаєть ся з панночкою, з присосом цілує двічі її рученьку і відходить. Батько проводить його...

От батько вернув ся... Де поділись ті поважні рухи, міміка? Де подів ся той солодкий вираз, що панував у нього на обличю? Се звівр, се людод, котрий зо смаком роздвляєть ся на свою жертву і робить ся жорстоким, невимовно жорстоким, коли ся жертва хоч найменше забажає оборонитись!...

У Гельферіха навіть дух захопило... Він не дивив ся, а жив очима у тому вікні... і зненацька — перед самим його носом, щось застукотіло.

— Ах ти падло свиняче! — залунав п'яний голос двірників. — Чуєш ти? Імназист! Студент чортів! Я тобі вікна усі повибиваю! — і справді, він почав страшенно торохтіти по шибках.

— Напив, наїв та й дралки дав?! Та я тобі усю морду виверну!

Дико, несамовито схопив ся Гельферіх зі стола, рвонув вуличні двері і, вискочивши на вулицю, з якимсь нелюдським стогоном кинув ся на двірника. Збив його з ніг, упав сам на нього і бив його... руками, ногами, гриз зубами, бив по голові, по грудях...

На божевільний крик біг хтось-то з двору, їхав „ванько“, десь загримотів свисток... Гельферіх зірвав ся з землі і кинув ся прожогом, куди очі дивлять ся...

Ранком, коли мешканець верхнього поверха виходив з двору, ідучи мабуть на уряд, із-за вугла вибіг якийсь-то обірваний чоловік зі скуйовданим волосем і розхристаною сорочкою, ухопив його за груди і закричав, що було сили:

— Сюди! Сюди! Збігайтесь усі! Дивіть ся, як батько продає свою дочку за трийцять срібняків! Дивіть ся усі, що ви нарobili! Дивіть ся, як ви можете своїм житєм несправедним спороджати таких звіврів! Дивіть ся і кайте ся... А поперед убийте їх! Убийте тих людодів, що вже наплодили ся, щоби земля стала чистою, щоби вони не заразили її знову... Убийте їх, як я сього убиваю, — і за сими словами з страшенною силою підняв він того у гору і в купі з ним ударив ся об землю...

Збіг ся нарід, поліція, доктор... Одного обтрушували і повели до його мешканя, а другого потягли до карити, щоби везти в дім божевільних, бо він усе надсажував ся, кричачи: „Ви звіври тим, що не розумієте філософії вуха...“

Харків, 1898 року.

Не так, як люди.

Сцени і нариси

Трицька Тригоренка.

I.

Хведор Турпак був високий, сухий як тарань чоловік, з гострим носом - дзьобом, гострими-ж, наче бляшаними, сірими очима. Жовте волосся на голові висіло по обидва боки рівними пасмами, борода і вуси у його були жорсткі і стирчали, як стерня. Він ніколи не сьміяв ся і більшу половину свого життя не сїдав: усе, було, чи є діло, чи нема, шпортаєть ся та й шпортаєть ся, все ходить — рівний і високий, як журавель. Він був зовсім не говіркий: скаже тільки там, що конче треба, а то мовчки робить та й робить. Робітник з нього, правда, на славу: всяке діло у нього кипить: він і укривальщик, і тесля і столяр, — он такі ляди коло вікон вицяцькував та покрасив, що всі аж дивують ся, — він все уміє, — одно слово, майстер.

Жінка Хведора, Харитина, теж була баба до своєї бабської роботи здібна: та вона не тільки ткать, а і корсети шити уміє, а у нас на селі се в дивовижу, щоб корсети жінка шила, бо всі кравці — чоловіки. Ось же Харитина навчилась у брата свого (що умер) і тепер багацько грошей заробляє, найбільше перед Різдом, перед Великоднем та перед сьвятою неділею, бо тоді вже кожна з дівчат хоч що хоч роби, а нового корсета собі набере, із слізьми.

і лайкою грошей у батька випросить, або на одробітки десь візьме, а набере краму і принесе до Харитини:

— І тіточко, і голубочко, пошійте мені як найшвидше, і до п'яти вусів, і до двох кишеньок, і з гудзиками золотенькими, і серденько, і рибонько, скоренько, бо мені треба як найшвидше!

— Та не тріщи, сороко! Бачиш, скільки роботи, то за для твого корсета буду кидати печене і варене! Як успішу ся, то пошию, а ні — то ні, — обізветь ся було сердито Харитина і прожене дівчину.

Певне, дівці нема чого журитись, бо успішиться Харитина — успішиться і пошиє корсет напевно, бо любила вона, як її чоловік, гроші, тільки в набір не хотіла шити, як інші роблять. Харитина була теж баба невесела, говорила рідко, а хто з нею балакав, той наче хрін їв або голкою колов ся: таке кожне слово її було некуче, мов загостре, або посолене. Декотрі спершу і не розберуть, до чого воно йдеть ся, аж після второпують, що то Харитина з їх насьмішку робила.

Була у їх одна тільки дочка, та й тая в наймах. Ся дочка, Марта, на їх не була похожа так, як небо на землю — ні крихточки. Дуже вона була гарна ще од дитячих літ: волося у неї було кучеряве, чорне, очі теж темні, аж сині, як сливки довгі, устонька червоні, як суніці в лісі, маленькі, личко біле, тоненьке із сьмішно загостреним підборідячком, як листочки у квіток, що „братік та сестричка“ зуть ся; вся стать у неї була сухенька і легенька, гарна, як зірочка в небі, та така тихенька: з малечку ніхто її не чув; сидить у куточку, граєть ся собі от тими обрізками краму, що од корсетів у матері зостають ся і — ні чічирк, а як хто заговорить до неї, — зараз почервоніє, як мак, закрийть ся маленькими рукавцями і засоромить ся. Цілісенський день, було, розкладає Марточка тії клаптики: косенькі, вузенькі, довгі, круглі, з зубцями, шерстяні, плісові, атласні — один до одного притуляє, — припасує так, що виходять гарні узорі, наче на листу. Батько дивив ся на неї так, як би її зовсім не було, та як би її зовсім і не треба, а мати, скрізь заклопотана, — то не любить, як вона озиваєть ся та мішаєть

ся, насмітить, або крик чи сьміх учинить. Харитина любить порядок і Марту привчає так: дасть їй веретено — „пряди мені“ — і пряде мала, хоч і навпаки, а пряде. Або загадає тії самі шматочки до купи позшивати, щоб шити навчилась. Захочеть ся Марті на вулицю — не пускає: „Не йди, дочко, там тебе хлопці бити муть.“ Або просто скаже: „А куди? Сиди мені!“

По правді сказавши, Марта і сама трохи бояла ся ходити на вулицю, бо там хлопці матір її обзивають відьмою, і бють ся, а дівчата скрізь лають ся і такі нечесані, невмивані, замурзані, чорні, а вона страх гидила ся чорного. На біле, на червоне, здаєть ся, від коли тільки очима бачить, почала задивлятись. Любила усе тоненьке та тендітне, або атласне. Так було як попаде такий кусочок матерії, то і держить у руці, або все перебірає між пучками, а далі заховає собі під голову, як ляга спати.

Коли б хто побачив, як у Харитини в хаті гарно, Господи, як гарно! Мало не вся хата обліплена папірцями, та картинками, та квітками з паперу, завішана вишиваними рушниками; на вікнах були і живі квітки, бо їх сила що весни на горбді сіяло ся, і таких, що ніхто не знав, як вони звуть ся. Богів теж багато було, та все срібні з золотими вінцями; лампадка теж неначе срібна висіла на довгих ланцюшках і тремтіла, як метелик, червоним вогником: що неділі запалювали. Посуд на полицях був не такий, як у иньшої жінки — дві, три талірки, щербата склянка — та й годі! Ні, тут було аж три чашечки, та все золотом поцяцьковані, аж шість талірок, білих із картинками, чайник, самовар блискучий, багато каламарчиків, то з тоненькими шийками, то пузатих, і всяка всячина! Було і дзеркало, здорове, уроблене у рямах; картинки-ж такі, що тільки рота роззяв та й дивись: і цар і цариця, і єнерали з хрестами і міндалями, і панночки у червоному, голубому, золотому платтю, — багато, страшний суд був, де в пеклі вогонь червоний, пречервоний, а сьвятії всі на голубому та зеленому небі і всі усьміхають ся, і квітки, і чого-чого тут не було! Не диво-ж, що Марта роздивляла ся, роздивляла ся і надивитись на їх досить не могла, аж, було, припаде та цілує їх, так цілує, як сестер рідних, тільки

щоб — Боже борони — мати не побачила, а то посварить! Дуже тремтіла Харитина над усім дорогим убранням своєї хати.

От так, як у Харитини в хаті, так у Хведора в дворі чисто: трісочка до трісочки зложена, горбд канавою обведений, дерева попідчухрані, глиною замазані; сани з гарною драбинкою, віз із залізними сворнями та шинами, — до місця прибрані стоять; гній, наче хата, рівно виведений; лопати, заступи, граблі, коси, ціпи, вила, як цяцьки чепурні та нові, з гарного дерева (Хведор знав краще всіх, яке до чого дерево годить ся), рядочком повішані, притулені, поставлені — любо, дорого дивитись!

Ніхто з жінок не любив Харитини за те, що вона ніколи без плати не хотіла допомогти та за різні прозвища, що вона всім подавала.

Хведора теж мало хто любив, хоч він нікому нічого не був винуватий, — жив собі одсторонь од людей, навіть у зборню не ходив ніколи, бо й чого йому туди треба? Він свої казенні справив, розклад, що на церкву, або там на що иньші розкладають, оддав, — ну, і правий! та чого б він туди пішов? От тим то й прозивали його „черцем“.

А то ще дразнили його „стооким“, тільки це вже більше дівчата, що його зненавиділи за те, що він, як служив за табашника (він часом наймав ся: якось-то ухитряв ся і своє хозяйство до ладу доводити і гроші заробляти), їм дихати не давав, був дуже строгий, лаяв ся здорово, в такі празнички, як „бери ся за хліба“ (Бориса і Гліба), або „Івана Головатого“ робити приневолював, пізно до дому одпускав і все скрізь бачив: тільки хто в канаву, або за вишню сховаєть ся, щоб дошпити квітку на рукаві, — зараз кричить: „Чого сховала ся, виходь,“ та все підганяє; „Ну, живо, живо, ану, швидше, швидше, ану, не лінуйтеся!“ Ще, невгамований чоловік, не слав і після обіда, так що й дівчатам не можна було, як у иньших, ні поспати трохи, ні одна одній у голові поськати, — як тільки пообідала — вже він і впріс, як журавель, і кричить:

— Ану, дівчата, до роботи!

А вже, як обрізують тютюн, кожну тютюнину, кожну бадилину, кожний лист у кожної дівки бачить і як нанизала, і чи потрощила, чи пасинка зняла, ну, одно слово — „стоокій“! І чого так хапаєть ся для панів? Чорт його знає! Йому було б способнійше дати дівчатам трохи волі: і не лаяли б його так, і самому одпочити можна було б. Так ні, де там! Ради чести старав ся, щоб добрим табашником назвали, та ще може тим він був такий, що не дуже скрізь людей жалував, а ще більше дівчат і жінок; про їх він усе казав:

— Ет, воно — птиця!

II.

Одним одна була дочка у Хведора з Харитиною, та й тая з осьми літ пішла в найми, так що вони все самі собі та й самі жили і — чудне діло — ніколи вони тим не журились. Харитина робить своє: в городі пораєть ся, в хаті то пряде, то шиє корсети, а в празничок баб на вигоні дратує, або на карти кидає, — всякому його долю вгадає (вона уміє); Хведор же в дворі, в полі, в садку, за табашника служить. Так то до ладу жили вони, і гроші були, і всього було доволі: і хліба, і до хліба, і худоба була, — а Марту свою з малечку упхали в пекло — у найми. Нехай і так, що їй там було добре, їй дуже сподобалось у великих, ясных комнатах з шовковими червоними кроватями (так вона дивани та кресла називала), в вечері з рожевим та голубим сьвітлом од лампи, з плісовою ковдрою на долівці, з золотими стульцями, з сьвічками по стінах і картинами, та не такими, як у матери, а такими прездоровими, що були більші од неї самої, і, що на їх було намальовано, вона навіть розібрати не могла, а так тільки дивилась та божкала: „Боже, Боже, яке славне!“ А дзеркал як багато, на всю стіну, що Марта — куди не подивить ся — все Марти ходять: і друга, і третя, і четверта, аж сьмішно! А музика, чорна, прездорова, з білими зубами! Як панночки грали, Марту наче чиясь рука за серце брала, та одпускала, то знов хапала, аж сльози в очах крутили ся!

Тільки як же Марта попала аж у комнати, хто її туди пустив? Вона була в тютюні, та колись панночки як побачили її, закричали щось таке: „Ах, какая перелесть!“ чи що, і зараз же забрали її в комнати до себе. От то рада була Марта, що їй достало ся в такому раю жити! Тільки з разу вона як дурна ходила; їй кричать: подай те, принеси се, а вона не знає і де воно, і що воно? Ну, та після підросла, привчила ся, стала проворна, стала хитра, розумна, перемінила ся геть зовсім; ніхто б і не пізнав колишньої Марти: стала балаклива, весела, одна гульня на думці, гульня та убрання. Самі панночки любили чіпляти їй стрічки та сережки і чула вона, що всі кажуть; „яка красива“ та „яка красива“! Вона і сама на себе почала задивлятись; уже їй і корсет став не в моду, почала в сукнях і на село ходити, аж люди кругом сьміяли ся, а вона, як тая верба, що вища од иньших виросла, і не чула, і чути не хотіла. Навіть як мати їй наказувала, щоб жила тихо, а то буде лихо, вона тільки усьміхалась про себе і дивилась на весь сьвіт, а більше на парубків, як королівна.

Сама ж мати Мартина, хоч і казала свої речі, а була рада, що то її дочка така краля і така горда та пишна.

Однак не довго цьвіла Марта, скоро відцьвіла. Трапилось їй погано: одурив її панський лакейчук. Сподобав ся він їй, що такий білий та повний, руки пахучим милом мие, годинник з ланцюшком носить, у білім убраню і накрохмаленій сорочці ходить, та що їй усе солодкі слова говорить, та цілує так міцно, або голубить і обличчя, і плечі, і груди, а Марта була палка і любила поцілунки. Вона ж думала, що він її за себе візьме, а він був жонатий, та десь жінку покинув, а дівку піддурив.

Пропала дівка, як яблунька, що гусінь обїла.

Довго ховала ся Марта од усіх, в день роботою прикривала ся, а в ночі плакала, а далі не можна вже було ховатись: одного дня її вигнали з двора. Цілісенький день блукала вона десь, — бояла ся до матері йти, а в ночі таки прийшла до дому, сїла на порозі (не осьмілилась у хату ввійти) і почала думати, що його робити: чи вто-

питись, чи повіситись? Коли се вийшла на двір її мати, спіткнулась на порозі:

— Ох, моя матінко, що се?

Марта почала валятись по землі і голосити:

— Ой матінко, ой голубонько, що мені робити? Не придумаю, не знаю, ох, не знаю, ой Боже мій!... Хиба втопитись, дак жити ж хочеть ся... Ой матінко, ой, пожалійте ж мене... Як він мене одурив, щоб йому сьвіту не бачити!

Харитина, що ще ранійше щось чула недобре про дочку, та не йняла віри, -- тільки тепер повірила. Вона грубо пхнула Марту, прошипівши: „Цить, іди в хату... люди почують“...

Марта з жахом одступила од матері: так їй зробило ся страшно од того тихого голосу.

Харитина ще раз пхнула її, і вони разом увійшли в хату. Тут тільки Харитина дала собі волю: вона рвала на собі волосся та тим самим тихим голосом, що був страшнійший од крику, промовляла;

— Ну, гадюко... ну, наробила ти мені сорому... ну, с—о!

Наконець Харитина схопилась за серце і аж завищала якось:

— А-а-а-а — не можу... не можу, не можу я, а-а-а-а.

Марта злякалась, подала їй води. Харитина пхнула Мартину руку і вибила склянку: вона трусила ся цілим тілом...

Так перевели вони тую ніченьку, мати з дочкою... Харитина, як шудіка, у одно скіглила своє: „а, а, а“... а Марта плакала, аж заходилась. Добре ще, що Хведора на той час дома не було, а то, мо, од разу з серця він убив би дівку; він і після вже, як довідав ся через Харитину, що винуватила все лакейчука і казала, що Марта „безневинна, бо, як птаха, ще нічого в сім не розбірала“, не міг бачити Марти, як же на очі наверталась, — одпихав її геть, наче б то щось неживе на дорозі: колода, чи тріска, чи що...

Марта плакала і не було видно кінця тим сльозам: і батько і мати її зненавиділи; аж очі у Харитини чорніли, як на неї дивила ся, а Хведор зовсім не дивив ся. І було так аж три місяці, поки тая нещасна дитина не вродилась нежива.

Поховала її Харитина під порогом і трохи успокоїлась.

Хведор хотів на лакейчука у суд подавати, та бояв ся сорому і помирив ся на грошах: йому тоді саме їх треба було — млин поставити збірав ся. Тільки лакейчук і тут його одурив: не виплатив і половини тієї суми, що обіцяв, розщитав ся од тих панів і поїхав кудись.

От коли люди могли оддячити Хведору та Харитині за їх гордість, за їх сьвятість, та посьміяти ся з їх! Тільки не можна було і тепер приступитись до їх: Марту ніхто не бачив, — вона нікуди ні на хвилину не виходила, а на віконцях у їх скрізь, перше у вечері, а тепер і в день були навішані на мотузці рушники. Коли ж яка дуже цікава з жінок хотіла добитись у хату, то або було замкнено, або Харитина виходила аж на поріг — питати ся, чого треба, і причиняла за собою щільно двері.

— А що Марта? де Марта? — було почне така сусідка.

— Слаба. А тобі чого? — питаєть ся Харитина, бігаючи сердитими очима.

— Та я, бачите, за сїрничками... чи нема у вас? — зараз злякаєть ся тая, хоч ішла дуже сьміло і похвалялась усе розпитати, як слід.

— Нема — одріже Харитина і гримне дверима перед носом у сусідки.

III.

Висватали Марту за Миколу Котлубка. Він тільки що прийшов з москалів, побачив якось Марту у церкві, сподобалась вона йому та почув, що у батька її є гроші і можна в прийми пристати, почав свататись (він був безземельний, то й хотів у прийми). Марту й оддали за него через те, що трудно її тепер було заміж оддати: цурали ся парубки з свого села, бо одно те, що погана чутка йшла про неї, а друге те, що вона колись була така горда, а то зробилась якась дика — все ховаєть ся, аж хусткою по самі очі затуляє ся. Та ще й те, що хлопці трохи бояли ся Хведора. Ну, а Микола був сьмілий: той нікого і нічого не бояв ся. Він був дуже гордий і дуже бистрий: тільки що не по

Йому, зараз же, чим не попало, тим і шпурляється: ніж — ножем, сокира — сокирою. Робити він нічого не вмів, любив, щоб йому все було готовеньке. В москалях за пять літ, хоч ранійше може і знав що, то позабував і хотів жити, як птиці, що не сіють, не жнуть. Та не такого-ж зятя треба було Хведору: він сам хазяїн, — що й казати; а той просто ледарь показався. Як би на Хведорову думку, то зовсім би не треба було от того клопоту — весілля та замужжя. „Жили, жили самі собі, а тут — на тобі! — якогось хрпака на свою шию приймай, у свою хату пускай!“ Помочи Хведору не треба було: був він ще сам здоровий і молодий та й не любив, як хто-небудь мішається та тикається в його роботу. Йому здавалося, що ніхто так не зробить, як він сам. І малих дітей Хведор теж не любив: здавалися вони йому якимсь розбитим білком од яйця, чимсь слизьким і поганим. Так, бачите, вже так з поконвіку ведеться, щоб дочок заміж віддавати, бо, сказано ж, — „воно — птиця“. Ну, ось і оддали Марту заміж, чи, бач, приймака до себе прийняли. Хведор міркував, що буде свій робітник, то воно і вигіднійше. А тож іще зять! Буде слухати його, робити ме як раз так, як він йому загадає.

Особливо Харитина все торочила та торочила, що треба приймака прийняти. Їй не хотілось дочку в чужу сімю оддавати, бо знала добре, що то за свекри та свекрухи бувають на світі і, хоч сама держала Марту строго, та чужим людям не дала б на поталу. Справили весілля. Не дуже було весело: народу гуляло мало: жінки в сінях стояли та нишком глузували з молоді, що вона не дівка, не жінка, а так — хто його знає що. А молодий! Що воно за молодий! Маленький чоловічок, з рудим волоссям, що на голові стояло їжаком, рябий, а щоки червоні, наче спалені.

Узяли-ж приймака на свою голову! Од першого дня почалась у хаті у Хведора гризня. Зять корить ся не хотів та всюди свого носа сунув: і се не так і те не так, та ще величав ся, як дурень:

— Я вмю і сеє, і теє, ось я зроблю — о! Хиба се так?

Дуже було прикро Хведорови слухати таке. Він привик бути хазяїном у своїй хаті, та й люди казали, що його робота найкраща, а тут якесь щеня осьмілюєть ся проти його рота одкривати. Він скільки разів проганяв Миколу геть із двора. Тоді той наче трохи і присяде, перемовчить тиждень і знов живе, бо не хотіло ся йому від дешевого хліба йти в найми, хоч він і похваляв ся: — Хиба ви думаєте, що я собі місця не знайду? Ого-го! Мене і грап знає, та совершенно! І руський, Хведька, на баштан кличе і той і другий!“ І піде лічить, хто його знає і хто його любить, і який то він є, так довго, що всім обридне слухати.

Скінчило ся на тім, що не став Хведор Миколу пускати до роботи.

— Хоч на печи лежи, а не роби зо мною, бо ти мені все переводиш!

А той і радий: читає собі книжку (ще й читати вмів!), грає на гармонію, сьпіває, або й так собі верзе що-небудь таке, що аж сам тесть усьміхнеть ся на його балачку.

Не сподобав ся Микола і Харитині тим, що Марта за його, що-б він не зробив, усе було заступаєть ся, наче він їй дорожший од батька, матері. Сама все каже, що не любить його і, як балака з матірю, все судить його — що і нероба, і поганий, і брехун, і нічого не вміє. Так було говорить Марта на самоті матері. Коли ж прийдесть ся до діла — зараз вона присягаєть ся, що Микола заступа, чи там чого, не ламав, хоч він іменно його зламав, і що він три копи накосив, хоч тільки всього дві. Харитина аж плюне.

— От дочка! Проти рідного батька-матері чужого храпака руку тягне!

Марта і сама не розуміла, чого з неї тепер наче дві людини виходило: матері так каже — Миколу обороняє, а Миколі очі вибиває та тими ж словами, що мати тільки що їй казала, докоряє; коли ж мати сама почне Миколу пробірати, — зараз Марті його жаль і рідний він їй. Не любить вона його та й не любить — противний він і поганий, та носила вона в собі його дитину, наче частину його самого...

IV.

От тобі й маєш! Микола тестя свого обікрвав: украв гроші, що були заховані в скринці і закопані в клуні! Як же се трапилось? Дуже просто. Як сказано, не став Хведор Миколу до свого хазяйства пускати — все: „Не займай, одійди, я сам, не твоє діло.“ Перше той був рад, а далі обридло йому.

— Що, я — холера яка, чи що, що од мене все ховають ся та замикають ся? Покину все к чортовій матері, та совершенно, піду собі! — Так і наважив Микола покинути тестя. А як йому ще до того Харитина почала хлібом очі вибивати, то він сказав:

— Е, мені вже се не в моду, та совершенно! — і готов був іти сьвіт по за очі.

Того ж таки часу якось ненароком підглядів Микола, що Хведор ховає гроші в клуні. Ну, добре. Ось треба було Хведору грошей на щось, пішов до схову і не найшов там ні скриньки, ні грошей. Кому-ж взяти? А вже-ж більше нікому, як Миколі: він один чужий у хаті. Та ще тоді саме він на селі запив, загуляв, на свої гроші нарубкам горілку купував, дівчатам музику наймав. Певнісінько се Микола гроші украв! Дак ні бо: Хведор сам клуню замикав, у кишені ключа носив, нікого в клуню не допускав і один тес місто знав у куточку, коло присохів, де була скринька з грошима закопана, — кого ж винуватити? Сам Хведор добре памятав, що ніколи і ранійше, як ще думав, що Микола путній, йому в руки ключа або замка не давав. І тепер замок цілий, не одбитий, а гроші як у воду впали! Що ж се за мана така?

Сам Микола ходив по селу, наче бузько, гордо та пишно, і кричав на все село, що „Як батько його посуджує, то він сам за неправду на суд подасть, та совершенно!“

Якось він приходив у хату до Хведора (він уже у них не жив, а так тиняв ся по селу — де переночує, де пообідає, а більше в шинку сидів) і почав у очі йому сьміятись, що „Який батько не єсть розумний, а є люди і розумнійші од нього! От хоч той злодій — та совершенно! Батько горбом гроші заробляв, а злодій у одну мить забагатів“...

— А ось я вас уже покину... Що? Хіба я собі місця не знайду, ого-го-о-о! Та совершенно! Замикайтесь собі тоді, скільки хочете!

Хведор не стерпів і сказав:

— Геть, злодію! Іди к чорту з моєї хати!

— Ага, злодій, злодій! Дак ви так, дак ви...

Микола скочив і кинув у Хведора ножем, що Марта положила, щоб картоплю різати. Ніж попав Хведору в руку і удрапнув трохи. Не встиг Хведор крикнути: „Держіть поганця!“, не встигли Харитина та Марта заголосити, а Миколи вже не було в хаті.

Хведор рішив судитись, подав за скаліченє, що хотів йому зробити зять; а тут як на щастя Харитина найшла в маленькій бляшаній скринці Миколиній, де лежали папірки для цигарок та книжки та гребінець, — зробленого дерев'яного ключика що раз як раз прийшов ся до замка в клуні. От і відкрили злодія! Тепер видно було, що Микола винуватий.

В той самий день, в той самий час, як батько з зятем судили ся, а мати на суді за свідка була, у Марти дитинка найшла ся. Ніхто не був їй радий, бо Хведор, як сказано, дитий не любив, а дитини сього „злодія“ тим більш не міг любити. Харитина теж була сердита на дочку, що її чоловік таким показав ся, наче то вона його таким зробила, та що з дитиною його, того храпака, носить ся, як з писаною торбою і часто казала їй нетерпляче: „Та ну, вже покинь його“... „Та чи довго ти там будеш поратись із тією Морокою?“ (так вона прозвала дочку Мартину — Марусю).

І як тільки Марта бралась за дитину, зараз знаходила вона їй роботу. Сама Марта не була рада своїй дитині через те, що зовсім не вмiла з нею поводитись: вона спершу трохи її бояла ся, що воно таке мале та якесь гнучке — і туди і сюди хилить ся та ламасть ся, головка висить, ні посадити його не можна, ні що, а потім не вмiла його втихомирити, як кричить, не любила його вереску і здавалось воно їй поганим і дурним. А тут ще мати з своїми докорами за Миколу, наче полином усяку страву приправляла, — зовсім Марті і дитина і все спротивилось.

Ще й таке на Марту нарікання звели, що ніби то вона Миколі в крадіжці помагала, що ніби він і сам на суді так признавав ся. До того довели Марту, що вона слізьми умивала ся, що не стало їй життя дома. Одно те, що всі ті докори, а друге те, що сумно їй стало так жити: звісно, літа молоді... Ось і надумалась Марта тікати од батька-матері, з рідної хати, з рідного села геть.

V.

За остатній час подружила якось Марта з своєю сусідкою Мариною. Вона ж їй і в помочи давала, як дитинка у неї найшла ся. Марина ся жила в великій та лихій сім'ї, де всі глузували з неї, били, і всяку досаду на ній зганяли. А досади було багато, бо сім'я жила убого: і землі, і хліба — мало, — то одно на одного кидало ся, а більше все на Марину. Вона була невістка, взята з далекого села, то вже кожде в сім'ї всякий день і за всяку дрібницю корило, лаяло або й било її, і свекор і свекруха і дівері і ятрівки і зовиці і діти їх і її власний чоловік. Та ще ж свої діти, що родили ся і вмірало, стягли зовсім Марину так, що стала вона подібна на якусь скубану ворону, та лиха така, як скажена сучка, що всякого хотіла б порвати. Колись дівкою вона була гарна, а тепер така суха стала — одні кістки та шкура, щоки позападали, а сама чорна, як сажа, одні зуби білі, аж сині. Єдина думка, єдина надія у Марини була втекти з того пекла. І стала вона підмовляти Марту (бо знала, що й тій не солодко) тікати в гóрод нанятись за мамку, оддавши дитину якій небудь жінці. Марта дуже хотіла побачити гóрод, людей, сьвіт, бо нудно їй було дома! Думала вона, думала, а тут трапилось так, що сам батько наче б то її вигнав з хати. Вона якось-то не втерпіла і сказала, що добре зробив Микола, що гроші взяв, бо „у їх инакше не можна: самі не дадуть нічого, наче собака на сні — ні собі, ні людям!“ Ось батько і сказав:

— А ти, гадюко проклята, йди-ж собі геть, к чортовій матері, щоб я тебе не бачив!

А Марта й рада. Зібралась з Мариною і пішла, ніхто не знав куди і що. На другий день кинули ся їх шукати, та ба! Питали ся у тієї жінки, що Марта їй дитину покинула, — вона нічого не знала. Та Іван, чоловік Маринин, одшукав таки жінку і, попобивши, привів до дому, а Марта зостала ся служити в городі. Попалась вона до пристава, то паперів їй не треба було, а вона там сподобалась, то її і не одпускали в село.

Добре було Марті в городі, він їй до вподоби прийшов ся: все там блискуче, веселе, багате. Вона знов покращала, одійшла, як трава на весні, повеселійшала, до дому ж ніколи і звістки не подавала, наче забула ся, що у неї і домівка була. Тільки жінці, що взяла годувати дівчину, передавала два рублі і ще який небудь там гостинець.

Микола, одсидівши свій строк, пішов собі тягатись, брав задатки, переходив з заводу на завод, гуляв, пив, у жінки, як довідався, де вона, гроші одбирав, а з місяця не чіпав, і вона була рада.

VI.

По правді сказавши, Хведор був теж радий, коли вони знов з Харитиною зостались самі собі. Так тихо стало у їх та спокійно! Він собі за своєю роботою, Харитина теж корсети шиє, або що. І балакали вони між собою мало — все таке, що треба. От Хведор скаже:

— Думаю кабана заколоти завтра.

— Еге, — каже Харитина. Або: — Ось хіба в картоплю уберемось — тоді.

— Еге, — скаже Хведор. Або: — Завтра мені на ручнійше.

— Завтра, то завтра, — обізветь ся Харитина.

Ото їх розмова.

В хаті у їх чепурненько, дитячого вереску не чути. Хведор дуже дивувався, як то люди живуть цілими гніздами, що діти по лаві шумлять. Він аж гидив ся, як бачив, що дітей багато. Він привик усе собі сам і усе було йому добре. Од дитячих літ Хведор любив сам собі млинки

класти, якісь маленькі рівчачки копати, тинок плести, а інших хлопців до себе не приймав. А коли підріс, то теж не полюбив людей, що „скрізь п'яниці та злодії або дурні, як гусаки“. Він не сходив ся з ними, а тільки вчив ся, як було чому навчитись, і придивляв ся, що як хто робить, і старав ся ще краще зробити.

Все тепер Хведору в руку йшло: урожай був добрий, щепи, що посадив, поприймались, два стригуни гарні вигодувались, вже й виїзжати почав; дуже він коней любив, та щоб були з довгими гривами, хвостами, та літали, як змії!

Все гаразд ішло ся Хведору, та не так Харитині. Не можна сказати, що вона за дочкою жалкувала, бо вона їй, як свій палець, любила — не любила, а вріж — болить. Та чула вона через люди, що дочці добре жити, що покращала, що ходить у гарному убранню, весела, ну, то чого ж, ну, то й добре!

А все ж таки стала Харитина по троху та по троху сумувати, та все себе питати, на що вони живуть от так самі собі? І хіба хто так живе? „Певне, воно приємніше без жуги, без сварки, без дитячого крику, та все ж таки, коли хто балака навкруги, то і діло скоріше робить ся, може й помогло б що небудь і зробити?“

Е, то вже мабуть стара Харитина робила ся, бо перше їй і не треба було нікого, а тепер, бач, що вигадала!

— От як би пожити, як люди живуть!

Чи через літа, чи через що, а тільки почала Харитина сумувати і почала придивлятись до малої Морочки, Мартиної дочки, почала їй гостинці носити, привчати до себе, а далі якось привела з собою в хату. (Дівчинці вже третій год ішов).

Хведор побачив і спитав ся: „А се що?“

— Ось візьмим ми її до себе, — несміло обізвала ся Харитина, — вона багато хліба не з'їсть.

— Не мала баба клопоту, та купила поросся... Пискля в хату брати! — одрізав Хведор.

— Вона така тихенька, така тихенька... і, знаєш що, Хведоре, я попросила писарчука написати Марті, щоб вона нам тії два рублі, що жінці за дівчину платила, присил...

— Ет, сказано, птиця! — Хведор здвигнув плечима і пішов з хати.

VII.

Ось так Морочка і восталась у діда з бабою жити. До Харитини вона дуже привикла і називала її „мамою“, що кожній раз дуже тішило стару. Вже ж вона за нею і упала! Все корсети маленькі з останків їй шила, аж у всіх дівчат на селі корсети стали вузькі та тісні, і водила її як „куколку“. А діда Морочка бояла ся і тікала од нього; він же довго на неї не звертав уваги так, наче її не має, наче вона зелений коник у зеленій траві, що не видно од разу. Інколи тільки подивить ся на дівчину і подумає: „І чого воно поки мале, то все наче краще? Що не візьмеш — усе маленьким здаєть ся краще: і звірі, і люди, і дерева. А після всі стервами пороблять ся!“ А потім: „І чого-то з дїтьми от так-о носять ся та не надивлять ся на їх? Нічого в їх нема: лазить от там-о, ні розуму з нього, анї діла!“

Заслаб якось Хведор. Перший раз се йому трапилось, скільки він себе памятав. Дуже йому було нудно сидіти без діла, не могли підняти голови, підвестись, піти, а що він не привик слабувати, то здало ся йому, що се вже смерть його прийшла.

Одного ранку лежав він хворий і смутний, один у хаті. Харитина пішла на річку, а мала Морочка гралась із лялькою коло печі. Коли се — надумалась, устала з місця, підійшла несміло до діда і сказала:

— Хочес, діду, я тобі казку казу?

Чи то їй надокучило з лялькою гратись, чи хотілось кому-небудь тую казку розказати — язик свербів — тільки осьмілилась вона підійти до діда.

— Гальна, гальненька казоцка, — проводила далі Морочка і почала: — Союка-войона дїткам каску ваїла, на полозі скакала, дїток надїляла... цьому дам, цьому... ні, не так... еге... — Дівчинка збилась, соромливо усміхнулась одним тільки куточком устеньок і почала знов: „Союка-войона“ — помиляючись і перелічуючи перед дідом свої маленькі пальчики, схожі на котики, що на вербі на весні розвивають ся — мякенькі і гладенькі, наче шовкові.

Дід аж оторопів: він дивився на малу Морочку, наче вперше її добре побачив, і думав: „Яка, наче ягідка спіла! Які устонька... Сьмішне... мала, мала... а пальчики... і чого вони такі маленькі?... Що то воно мені плете?“ Він став прислухатись, обернув ся зовсім до Морочки, став зблизька до неї придивлятись, та мабуть він здав ся їй страшним, бо вона одступила ся од нього і кинудать до Харитини, що ввійшла як раз у хату.

— Що тобі, що таке? — спитала ся баба, побачивши перелякані очиді Морочки.

Тая нічого не одвітила, обхопила її коліна обома ручками і притулила ся до неї всім тілом.

Хведор провів рукою по виду. Рука стала мокра.

— Діти, — чи се ж щастє? Як же я не знав? — задумав ся Хведор.

— Ет, дурниці! Отсі діти нам тільки життя збавляють, — кожний рік, що вони більшають, то ми старійшаєм — думав далі з досадою Хведор. — Добра з їх утіха! — Він повернув ся мовчки до стіни, Харитина ж подумала, що він заснув, стала тихенько шпортатись по хаті і наказала Морочці, щоб не шуміла.

Од того дня стало Морочці у діда з бабою ще краще жити. Баба то й ранійше пестила її, а дід хоч пестити і ніколи не вмів, та все таки тепер інколи, дивлячись на неї, і усьміхнеть ся і питає що небудь: „А де твоя лялька? де у тебе вава?“ чи що, а більше того, що ткне їй червоне, причервоне, спотіле од роси яблуко (він сам тії яблука стеріг, сам і знімав, Харитина ж не сьміла чіпати), або пахущої малини жменю і скаже: „Біжи, гуляй собі“.

Тепер же він часом питає у Харитини: „Чого воно (скрізь кавав так) так мало їсть? Хай їсть!“

На той світ.

Іванови Петровому синові Котляревському.

двадцяти двох гласних Полтавської
Городської Думи, що подали свої голоси
за поставленем його пам'ятника на Протопопівській вулиці,

Жалібна супліка.*)

Як би ти, славний наш Іване,
Почув, що радять городяне,
Як тебе мають шанувать :
Як між жидівськими рядами,
Щоб ти стеріг добро поганих,
Тебе поставити хотять,
То певне-б ти з своїм Енеєм
Нам засьпівав би не тієї,
А по московському-б загнув,
Та так би голосно та круто
Скрутив словечко те, мов цуто,
Щоб і глухий його почув !
Отже не сердь ся, наш ти друже,
А хоч посердь ся, та не дуже,
Все розбери як „Отче-наш“ :
Чим місце те від нас обране,
Не людне буде, чи погане,
Скажи, голубчику ти наш ?
Диви ся : тут бульвар як треба,
Над ним буяє синє небо,
Гуляють кози по йому...
Хоч то добро жидівське буде,

*) В Полтаві йде суперечка про те, де поставити пам'ятник Котляревському. Ся справа була обговорювана на міській раді. За внеском, щоб пам'ятник поставити на Протопопівській вулиці — сказати-б на Полтавській Зарваниці, — голосувало 22 радних. Сей внесок і те голосуванє ввели декого з Полтавців у добрий гумор, і вищодом його була отєя »Жалібна супліка«, котру ми тут друкуємо як доказ, що дух пок. Котляревського таки ще не завмер у Полтаві. *Рс.*

Та що з того тобі убуде —
 Патрети мідному твоїму?
 Аж нічогісенько, їй Богу!
 Коза-ж то жвава твар до того,
 Тебе ще буде звеселять...
 Чи замекекати — уміє,
 Чи танцювати — то посьміє,
 По цвітниках твоїх стрибать!
 А глянь навкруги, подиви ся —
 Самий би сум розвеселив ся!
 Якого дива тут нема?
 По ліву-руч одні крамниці...
 В них мало є чим поживить ся,
 Бо краму там уже кат-ма!
 Побиті вікна, стіни голі,
 Обшарпані, мов саме горе,
 Воняє всюди пустирем;
 Хиба коли яка собака
 Мерщій тут пробіжить від ляку
 Та хвіст телятко задерє!
 За те сей ряд і панським зветь ся.
 Тепер бач, панство не несеть ся
 Далеко в гору — не той час:
 Минули ті щасливі роки,
 Що розпирали ся в їх боки —
 Від волі увірвав ся бас!
 Вона проклята одібрала
 З дворів, від плуга і від рала
 Усіх до чиста крепаків.
 А сам ти добре знаєш, брате,
 Що без крепацтва панувати
 Ніяково, хоч би й хотів!
 От через те і ряд пустує,
 Ніхто вже в йому не купує,
 Купець і киди клятий ряд,
 Де кажани та сови хижі
 Знайшли притулок, мов у хижі,
 Бодай добра їм не діждать!
 За те тут тихо завжді буде,
 Не будуть гомоніти люде,
 Чи спати схочеш — сьміло спи!
 Се так на ліво, а на право...
 Мій Боже милий! як то жваво
 Джеркочуть всякії Жиди!
 Ремесники і крамарі,
 Шевці, кравці і кушнірі,
 Кого тільки отут не має!

А що жидівська дїтвора,
 То наче та гидка черва,
 По вулиці так і повзає..
 Йй Богу, місце хоч куди!
 Чи треба що, то не ходи
 Далеко — все тобі під боком:
 Чи одягти ся, покурить,
 Чи пельку схочеш промочить —
 То тільки треба моргнуть оком,
 А то й уродить ся усе —
 Жид у зубах все принесе,
 Чого душа твоя бажає...
 Та й то сказать... твої Троянці
 Обірвані неначе ланці, —
 Хто з їх одержу добру має?
 Ніхто! Голісенькі мов злидні,
 Змарніли, мов не їли три дні,
 Замазані як ті чорти!
 А вік тепер не той вже буде,
 Щоб голому іти між люде.
 Треба їх, друже, одягти.
 Знов треба глянуть й на Наталку,
 Оту підтикану Полтавку,
 Або Тетяну Чупруна...
 В яким вона в тебе уборі?
 Одно сьміховище та горе,
 Одна нудота навісна!
 Нема тепер на те вже моди,
 Чи шкода то, а чи не шкода,
 Їх треба в иньше нарядить:
 В плаття з рюшками і хвостами,
 В ротонди з тими коміями,
 Шляпками голови покрить...
 Деж ти добудеш все се диво?
 А тут воно як уродило,
 Іди, бери, що тільки хоч!...
 Прийми-ж від нас се місце, друже,
 Не лай ти нас за його дуже
 І голови нам не мороч!
 Бо в нас тепер такого діла —
 Йй Богу, всі аж побіліли!
 Водопровод та той трамвай
 Ні їсти не дають, ні спати.
 Ми збились з пантелику, брате,
 То вже хоч ти нас не збивай.

Д В А С Т А В Ь И.

(ВЕСНЯНА ІДІЛЛЯ).

Великий кохінхінський когут у панським курнику злопотів крилами і товстим басом засьпівав: ку-ку-рі-ку! Його сильний голос збудив когута на приходстві і той засьпівав так само басом: ку-ку-рі-ку! Почув се когут в учителя і відповів обом високим тенором, що також не спить. А за сими трьома когутами стали відзивати ся ріжними голосами селянські когути в цілім селі, так що ку-ку-рі-ку тягло ся з пів милі з одного кінця села аж на другий. А потім знов усе затихло. Ціле село спало.

Була ясна і темна ніч на весні. Місяць стояв саме над панським ставком, приглядав ся собі в воді як у зеркалі, і від часу до часу заслонював очи хмаркою: поганий ставок, повен жаб! аж не мило дивити ся! Він перейшов понад панським огородом і заглянув у громадський ставок: тут очерети і болото і жаб ще більше. Закутавшись у хмарку, місяць пішов далі своєю дорогою, і аж над лісом за селом знов роз'яснив своє лице.

Річка, що випливала з ліса і загачена в панським огороді творила панський ставок, а загачена в-друге на громадській толоці — творила громадський ставок, блисла тепер против місяця сріблом. Небо і повітре стало темно-синє, тільки ліс чорнів оподалік.

Так у сю місячну весняну ніч дивні річи заподіяли ся в обох ставках. У панським ставку жили польські жаби, бо пан був Поляк, а у громадським ставку жили руські жаби, бо громада була руська. Спершу громадський ставок дрімав; чи втомили ся руські жаби після денної спеки, бо

їх ставок лежав як простерта плахта на сонці і сонце пекло до схочу, чи може ждали на що — тихо було у ставку, тільки троща і шувар шуміли ледви помітно.

Один лише самець Жабур не спав і не дрімав, а вилізши на листок водяної лілії надув ся і думав важку думу. Там у панськїм ставку о кількасот кроків діяло ся щось незвичайне. Чути було поодинокі голоси жаб, але ціла польська жабяча громада не верещала, як се було в її звичаю і натурі. Дивував ся руський Жабур, що́ таке стало ся галасливим польським сусідам; він зіскочив з листка у воду і помаленьки річкою підплив під польський ставок. Вискочив на беріг, роздивив ся і зрозумів, у чім діло: панський ставок у тім місці, де ще місяць кидав своє проміне на воду і на беріг, аж кишів від жаб, що збігли ся до купи і очевидно приготовляли ся до великого концерту.

На жабуриню був концертний поміст. На нього вискочив жваво шляхтич пан Жабчинський і почав промову, звісно, по польськи:

„Куми і кумове! Святкуємо нині память нашого поета Адама, що у своїх поезиях теніяльним способом описав не тільки людей і заяців, але й нашу жабячу громаду. Хто з вас не знає чудового уступу з „Пана Тадея“, посвяченого нашим жабячим концертам! Сей уступ додає нам національної гордості і кожда польська жаба повинна знати його на память. Описуючи вечірній концерт, наш перший і найславнійший у славянськїм світі поет посвятив найбільше місця нам — польським жабам. Вечірній концерт на весні без нашої участі не був би концертом; ми найкрасші на світі співачки і не даром наш теній описав нас такими віщими словами:

Na finał szmerów muszych i ptaszęcej wrzawy
 Odezwały się chórem podwójnym dwa stawy;
 Jako zakłète w górach kaukaskich jeziora,
 Milczące przez dzień, grające z wieczora.
 Jeden staw, co toń jasną i brzeg miał piaszczysty,
 Modrą piersią jęk wydał cichy, uroczysty;
 Drugi staw, z dnem błotnistem i gardzielem mętnym,
 Odpowiedział mu krzykiem żałośnie namiętnym;

W obu stawach piały żab niezliczone hordy,
 Oba chóry zgodzone w dwa wielkie akordy.
 Ten fortissimo zabrzmiał, tamten nuci z cicha,
 Ten zdaje się wyrzekać, tamten tylko wzdycha:
 Tak dwa stawy gadały do siebie przez pola,
 Jak grające naprzemian dwie arfy Eola.

Мої куми і кумове! Скільки признаня для нас в сих словах незабутого віщого поета! Чим для покійних Греків був сам бог Ееоль зі своїми інструментами, тим для польського народу є ми, польські жаби! Як кавказькі озера ми мовчимо за дня, розважаємо нашу славу минушину, згадуємо свою вітчину, в котрій жаби могли переплисти в одного моря в друге, а вечером і в ночі висьпівуємо свою нодолю: і fortissimo і pianissimo, і ридаємо і зітхаємо. А в нашім сьпіві є нечувана, чисто польська гармонія, наші жабячі ставки складають ся в божеські акорди, показуючи, що одно в нас серце і одна ідея: один великий став від моря до моря, се-б-то одно велике море, але без соленої води, в котрім ми гуляли би собі без остраху перед бузьками і иньшими ворогами нашої вітчини! І ми собі такий став знов заложимо і будемо в нїм горою над усїми иньшими жабами, московськими, українськими і німецькими, горді на свій давній шляхетський рід, на нашу гармонію і організацію суспільної праці, горді на те, що наш найбільший поет признав нам першенство у вечірних концертах, як найкрасшим польським сьпівакам, так що мало що змінивши слова ієнїя ми можемо покласти на всїх своїх нотах девізу:

W stawach sobie nucimy, jak arfy Eolskie:
 Zadne żaby nie grają tak cudnie, jak polskie!

Бесїдник скінчив і по цілім польським ставку розлягли ся нараз грімкі рехканя і кваканя. Почав ся концерт польських жаб на честь Міцкевича, зложений з патріотичних деклямацій, сьпівів, гри на сопілках з троші і з гімнастики жабячих Соколів. Соколи вилазили на стрімкий високий беріг і скакали стрімголов у воду, не розбиваючи собі при тім нічого. Крик був такий, що аж до села було чути.

Руський Жабур сидів спершу спокійно на березі, придивлявся всему і слухав. Але промова про висшість польських жаб страшенно заболіла його, він крикнув в обуренім: „Овва!“ і не чекаючи на кінець польського концерту, скочив у річку і поплив у громадський ставок. Найшов тут у троці ученого професора д-ра Жабського, збудив його носом і наляканим голосом спитав:

— Чи Шевченко не писав нічого про руські жаби?

Д-р Жабський думав кілька хвиль, звів очи до неба і почав говорити: — Наш батько Тарас заким запалив лучиво правди, волі і науки, мусів перше уродити ся і він уродив ся в часи Наполеона, коли в Європі — —

— Я не про се питаю ся, тільки чи він писав що про нас?

— Почекай, я тобі скажу: то все треба брати історично, ієнетично і критично, треба показати звязь — —

— Ет! бузько тебе бери!

І Жабур поплив дальше, до громади менше вчених жаб. Збудив усіх голосним окликом: „Куми! куми! ех-ех-ех!“ Виліз на листок і ждав.

— Квак! квак! Що таке? — спитала ся його громада.

— Кривда нам! — зверещав Жабур. — Ви спите, а там у польськім ставку наші сусіди величають ся, що нема понад них, що вони найкрасні співаки, порівнують себе з богами, а нас не мають і за комарів! Мої куми і кумове! Чи-ж є що на сьвітї красше, як українсько-руська пісня, як наші руські жабячі концерти! Нехай поети величають нас або й ні, — ми скромні і сьпіваємо не для людей і не для слави, — але наша пісня, наша дума не вмре, не загине! Наші пісні красні, як польські, наші концерти мають європейську славу! Тільки що ми не вміємо так надувати ся, як польські жаби! Але нехай вони собі й не знати які мрії снують про одно море, ми в се їх море не поліземо, ми не дамось, нас більше тут! Нехай собі польські поети величають свої жаби, а ми все таки горою. Наша девіза:

Польських жаб най поїдають
довгоногі бузьки;
жадні жаби не сьпівають
так гарно, як руські.

— Жадні жаби не сьпівають так гарно, як руські! — засьпівав ставок. — Славно, куме! Хе-хе-хе!

— Сьпіваймо, братя! Покажім, що ми знаємо!

І руський ставок почав сьпівати. Спершу жалібно, так жалібно, що аж серце краяло ся, на нуту: „Моя мила така красна!“ Потім виступив мужеський квартет і засьпівав: „Реве та стогне Дніпр широкий“, пісню дуже відповідну до нічного концерту на ставку. Далі панна Жабківна, вилізши на трощу, сьпівала сумне сольо: „Ой одна я, одна!“ Вкінці цілий ставок засьпівав ротроунгі, зложене в похоронних і весільних пісень... Хор був прегарний і разом з ясною весняною нічю впливав на жаб'ячу душу так, що вона розпливала ся в цілім ставку.

Просьпівавши так кільканайцять пісень, руський ставок утомив ся і затих. Коли чує, а в польськїм ставку сусїди як почнуть сьпівати: „Jeszcze Polska nie zginęła“, — аж луна йде! Гей, як прокине ся руський ставок, як загремить: „Ще не вмерла Україна“, настав такий вереск, що й розібрати було годі, що вони сьпівають.

І не вмовкали вже оба ставки аж до самого досьвіта, коли на крайнебі зачервонїло ся сонце. І були би сьпівали привітну пісню самому сонцю, але з села надлетїли три бузьки, стали кружляти понад обома ставками, — всі жаби пірнули у воду і замовкли.

Конюх, що лежав на пасовиску і зовсім припав ро-сою, підняв ся помалу і заляв: — А грім би вас побив, прокляті жаби! Цїлу ніч спати не дали!

Єсин Млаковей.

ІЗ ПОЕЗИЙ АДИ НЕГРІ.

ХІІІ.*)

Дивую я з тих дужих, повних сили,
Що поцілунки божі в їх горіли
На земному чолі;
Що з запалом звертали свої зори
В недосяжні, неміряні простори
Далеко від землі;
Що мали дар всіх теній величних —
Натхнення пал, жагу пісень відвічних
І блиск небесних мрій;
Що радощів і сліз гірких зазнали;
Що темряву поперед себе гнали,
Дум викликавши рій;
Що вище всіх наважились злетіти
І світови відкрили заповіти,
Яких не знали ми;
А в гріб лягли з невтраченим сумлінням,
Уквітчані, осяяні промінням,
Прославлені людьми...

Кохаю я тих сьміливих душею,
Що не журились долею своєю,
Все ближнім віддали;
Що в нас будили почуття гаряче
До всякого, хто мучить ся та плаче,
Кого весь вік кляли,
Прощав Христос, а Юди продавали;
Кохаю тих, що люду віщували
Зорю життя нову;

*) Гляди «Літ.-Наук. Вістник» за липень 1899 р. стор. 59.

Що волі стяг не побоялись зняти,
В огонь, на хрест безлячно йшли вмирати
За кривду сьвітову.

А плачу я, не слізми — кровю плачу,
Щораз, як тих, великих справді, бачу,
Що нудять ся у млі;
Пригноблені, голодні, на хвилинку
Вони не мали в тузі відпочинку,
А не зробились злі.
Се — бідарі, сіроми нещасливі,
Що бачили, як на багатій ниві
Жита в людей цвїли,
Але самі без хліба в злиднях мерли,
Та на чуже рук навіть не простерли,
І крихти не взяли.

Се — вбогі ті, що жовцю упили ся,
Зневажені, що втіх земних забули ся;
Се — ті, кого нераз
Цькувала злість утисників проклята,
Але вони не піднялись на брата
Під гнітом всіх образ.
Се — ті, що мерзли по шляхах, забуті,
Знеможені, кайданами окуті,
Без сонця, без кутка,
Подужані непереважним лихом,
Але сьвятий скарб віри в серці тихім
Все сьє — не зника.
Се — ті, що вік трудились без утоми,
Валяючись на гноїщі з соломи,
А до больниць ішли
І там в труну лягали одинокі,
Та все в душі своїй чуття глибокі
Любови берегли.

XIV.

Вона була мов мрія поетична,
Неначе сфінкс незрозуміла,
У білому убранні все ходила,
Струнка як статуя антична;
Стан гнучкий з довгою косою,
Чудовий сьпів з усмішкою живою:
Химерна, а велична.

Вона собі на горе покохала,
 Свою любов ховаючи від сьвіта,
 Нудила ся, ніким ще не пригріта,
 В недуві злomu мовчки умирала,
 А в вечері, мов у степу билина,
 Схилила ся... Осіння хуртовина
 Над нею завивала.

XV.

Встає туман долиною,
 Окрив її хустиною.
 Ох, гірко сиротиною
 На білім сьвітї жить!

Через степи заплакані
 Летять галки налякані;
 Важка журба в їх краканні;
 Так хочеть ся тужить!

Спада до долу листячко,
 Ламає вітер віттячко;
 Проходить тепле літечко,
 Щасливий вік біжить...

Сама я скривь. О, хто мені
 Пригріє серце? В гомоні
 Далекім, як у спомині,
 Я чую сльози, сьміх...

Зовуть мерці, примарами
 Витаючи над хмарами:
 „Ходім! Прощай ся з чарами,
 Бо ти не вбачиш їх!“

Переклав

Павло Грабовський.

АНДЖЕЛЯ БОРДЖІЯ.

НОВЕЛЯ

Конрада Фердинанда Маера.

ХІ. *)

Прийшов квітень і засипав Феррару квітками. Люкреція веліла навантажити княжих мулів, бо хотіла виїхати на село.

Одного пополудня, що так і клало чоловіка на спочинок, сиділа вона з Анджелею при відчиненім вікні ліниво за шахівницею і слухала, як занята на подвірю челядь і погоничі сьпівали. Була то любовна пісня, розбуджена пишною весною, але притишувана пошаною для княгині.

Нараз усі затихли, коло воріт замку задзвеніли кінські копита.

— Гості! — сказала Донна Люкреція і пані встали.

У комнату ввійшов князь, відпихаючи на бік слуг, що відчиняли йому двері. Він був зовсім покритий пилом.

— Приїзджая з Риму, — почав він. — Спішив ся дуже, бо затужив за вашим личком, любя пані, — він узяв її за руку і поцілував, — тепер я сердечно рад, що бачу вас знов! Тільки ось у чім лихо, приношу вам сумну новину. Ваш пресьвітлий брат, князь Романії, уже покійник. Ся вістка цілком певна. Прийшла через Неаполь і застала мене в Римі.

*) Див. VI і VII книжку.

Він виняв з плаща лист і розложив його.

— „В день Ідів Марця, так як колись римський Юлій Цезар, його взір і іменник, погіб Дон Чезаре в окопах перед іспанським замком Віляна, на котрий він в службі у свого шурина, короля Навари, напав з великою відвагою.“ Так стоїть тут написано.

Князь розповідав се з дипломатичною докладністю. І ще додав: „Передчасна, лицарська смерть!“ — А потім закінчив побожно: „Requiescat in pace! Requiem aeternam dona ei, Domine.“

Підчас сеї промови він пильно дивився на княгиню.

Вона спершу стояла, як скаменіла. Потім скрикнула і впала на вколішки. Зовсім так, як полонена жінка, котру нараз випустив з рук її грабівник, пробитий стрілою.

І князь, що не знав демонів, бачив, як вона вирвала ся тепер з невидимих рук, що доси держали її кріпко. Він підняв жінку з землі і притис до своїх грудий, а вона обливала їх невгамованими сльозами.

— Ти не знаєш... Я тобі скажу... Я зраджувала тебе... Я не послухала тебе... — плакала вона, аж заходила ся.

Але князь чуло втихомирював її. — Аж тепер, Люкреціє, — мовив він, — аж від нині будеш ти зовсім, вповні моя... Знаєш, доси твоїм паном був дух твого роду, противний моему чуттю, наклеюваний моїм осудом. Я побрав ся з тобою з державних причин і з послуху для мого батька, не знаючи тебе перед тим, хиба з найгірших чуток. Страшно нерадо! Коли-ж я побачив тебе, ти причарувала мене! Бо хто-ж може оперти ся твоїм чарам? До того твоя добра воля, яку я добре бачив, і твоє поважне змаганє — вирвати ся із неможливих обичаїв і беззаконних думок своєї родини і вступити на ґрунт законного житя, наповняли мене симпатією, навіть пошаною. Кров Борджіїв що дня оживала в тобі і тягла тебе до долу. Аж тепер ти зовсім свободна! Вся твоя рідня замовкла і перенесла ся на той сьвіт, звідки до живих не доходить ніякий голос і не морочить їх.

Люкреція зітхнула тяжко. Був то глибокий стогін болю і при тім немов віддих полекші по скиненю тягару. А потім, як бризькає кров з рани, так пішли в неї жалі

і наріканя, розпука без тьми і межі і щире признанє до всіх гріхів, заподіяних задля брата, і всіх мук, зазнаних через нього.

Для Альфонса все те не було нове. За те Анджеля, на котру Люкреція забула або зовсім не зважала, переможена своїм чутєм, мінила ся на лиці і за всіх відчувала огиду сих злочинів і тяжкий сором.

Люкреція впала на землю перед князем, обняла його коліна, схопила його руки і стала їх цідувати. — Я Марія Магдалина — говорила вона з плачем. — Мій пан простив мені все і тепер уже нема в мені ані частинки, що не належала-б до нього... Я стратила житє, переступивши твій закон, а ти даруєш мені його знов! Тепер се житє вже не може бути моє, воно повинно бути твоє!... Пане, — закінчила вона несподівано з принадою усьмішкою на устах, — я маю до вас просьбу.

Князь думав, що вона хоче щось сказати про Строцці і тому зморщив брови. Але вона просила:

— Позвольте мені від тепер носити покутний пояс.

Дон Альфонсо усьміхнув ся. — Я надію ся почути иньше бажанє, — сказав він.

— Яке?

— Що ви, Мадонна, уймете ся за одним виновником, що наважив свою голову в непевнім ділі і вже втратив її, — відповів князь.

— Хто-ж то такий? — спитала Люкреція справді здивована.

Геркулес Строцці зовсім випав їй із памяти, з того часу, як по смерті брата він став для неї вже непотрібним і байдужим. Тому князь був рад, що гордого судії нема ані в памяти, ані в серці його жінки, ба навіть що Строцці мабуть і ніколи не мав ніякої вартости для Люкреції.

Се настроїло його ласкаво, хоч він звичайно дуже строго карав непослух. Він з певним зворушенєм дивив ся на свою жінку, котру вважав тепер своєю певною власністю. Ще ніколи не бачив її красшою.

Золотисте волосє, що розпустило ся підчас її пристрасного признаня, спадало кучерями на її чудові плечі, а ясно-сині очі горіли огнем.

Один звій її ясного волосся він підняв до своїх уст і поцілував з запалом. А потім, як то він усе любив порядок, сказав:

— Ідїть, княгине, троха відпочити перед їдою, і прикличте своїх пань, щоб пристроїли вас. Бо коли бачу вас отак, як ви виглядаєте, то задрощу сьвітлу і повітря, що є довкола вас.

Анджеля тремтіла з обуреня, що Люкреція така страшенно самолюбна і забула свого співвинуватця. Відчуваючи гірко сю пригоду, вона й собі докоряла, що забуває нещасного сліпого в його вязниці. Але се був несправедливий докір собі самій, бо вона, так сказати-б, і своє чоло і свої думки безнастанно, до болю, притискала до залізних крат його вязниці. Коли потім вона сиділа при сьвітлі сьвічок з княгинею за вечерею, гірке почуте зовсім прибило її; вона дивила ся, як Люкреція коштувала страви і любенько подавала їх князеві, як наливала йому чорвоного неаполітанського вина і сама перша пила його — і їй здавало ся, що Люкреція не людську кров.

— Тітко, — шепнула вона їй, — чи ви забули чоловіка, замотаного у ту справу?

Люкреція перелякала ся і пригадала собі. Доторкнувши ся ніжними пальцями князевого плеча, вона спитала його мов від нехочу: — Чи ти, Альфонсо, даруєш мені Строцці?

Князь, що саме тоді лінив з мякушки малу гармату, кинув її на бік, спер ся на поруче свого крісла і задумав ся. Опісля промовив: — Пані, на Строцці я по правді не можу бути задрісний, він ваш поклонник так як і иньші мужчини, — значить, мені ні за що карати його, хіба за те, що не послухав моєї виразної заборони. На другій важці заважить ваше слово за ним, Мадонна, при тім і його незвичайна здібність. Справді, я не маю охоти згладити його із сего сьвіта, що годує стілько безхосенних та нікчемних людей. Але розважте ви справу, моя розумна пані! Годі помилувати чоловіка, не покликавши його перше перед суд. Коли-ж я стану судити його, то годі-ж мені простити першому урядникови такий непослух, такий злочин. Одно лише можу зробити — забути його. Пішлить за ним,

княгині, ще сьогодні! зараз! — Він прикликав слугу і дав йому приказ. — Поговоріть ви з ним, Люкреціє, випитайте його! Намовте його, щоб забрався з Феррари ще заким зійде сонце. Нехай іде собі в світ за очі, — до Фльоренції, коли хоче, бо він Фльорентинець з роду. Зі своїми відомостями може жити всюди. Навіть із Італії не проганяю його; нехай так зробить, як би зовсім не вернув до Феррари. Треба вам знати, що я лихим випадком стрітив його у південній брамі коло митниці; я в'їздив у місто і бачив, як він стояв поміж митарями і про щось сперечався з ними. А він ані не поклонився мені, ані не сховався. Отсе по троха й образило мене. Мабуть даремний буде ваш труд, Мадонна. Коли сей пропащий чоловік не схоче добровільно уступити ся, то згине. А шкода його! Дуже добрий правник!

Князь устав із-за стола і попрощався з княгинєю, що по звичаю мала піти на тиждень до Клярисок, щоби помолити ся за душу покійного брата. Потім ще нишком умовився з нею, якими таємними словами має вона переказати йому через маршалка про наслідок розмови із судією Строцці.

Розмова відбулася при Анджелі в малій круглій комнаті при трьох поломінях завішеної лампи; була вона коротка і бурлива. Строцці увійшов у комнату по завадяцьки; його очі горіли, чоло було мідяне і весь він обгорів від вітру і сонця під час воєнного походу. Непрошений присунув собі стільчик до ніг княгині. Вона не злякала ся того. Її лице, омите щедрими слізмами, було ясне і спокійне. Строцці не сумнівав ся ані на хвилинку, що з того часу, як погіб Дон Чезаре, він для неї не був нічим. Але йому здавало ся, що покійник на віки зв'язав його з нею, і тому не гадав уступати ся.

— Чи розповісти вам про остатні хвили вашого брата? — спитав він.

— Ні, Строцці. Я знаю, що він по звичаю свого роду погіб як лицар і знаю, що його поховали в Пампельоні по християнськи — бідний він!

Тепер Люкреція називала демона, що був її братом, не инакше, лише бідним, так як свого нікчемного батька здавна звала все добрим. Зітхнувши, вона говорила далі:

— Бідний брат потребує поминків і молитви! Тому я ще сеї ночі поїду до Клярисок за згодою мого ясного і любого мужа.

Так сказала вона і говорила се поважно, не зважаючи ані троха на те, що в очах судії появил ся глумливий усміх над побожністю Люкреції та її любовю до Дон Альфонса. Настала мовчанка.

— Я маю вам дещо переказати від мужа, — промовила знов княгиня. — Ви, Строцці, провинили ся тяжко проти нього, не послухавши його приказу. І проти мене провинили ся ви, послухавши моєї дурної голови, хоч ви повинні були бачити, що я за благом і жаданєм брата забула свої обовязки. Горе чоловікови, що вірить такій жінці! Я вже падала в пропасть, але ангели вратували мене і я, при Божій помочи, хотіла би вратувати вас. Князь простить вам подвійну провину проти нього і проти мене, але під одною умовою, Строцці! дуже легкою умовою... що ви ще сеї ночі виїдете з Феррари і ніколи вже не вернете сюди. Отже користайте з незвичайної ласки! Князь не звик віддаювати від себе таких здібних слуг, як ви, та дарувати їх якій иньшій італіянській державі! Навіть з Італії не потребуєте виїздити...

— Не трать марно слів, Люкреціє! — безсоромно перебив їй мову Строцці. — Я не покину ані Феррари, ані тебе! Ми належимо одно до одного, така була воля Дон Чезара і вона повинчала нас обоє!

Люкреція усміхнула ся ледви помітно. Потім перестала удавати сьвяту та божу, на чім легко можна було пізнати ся, і благаючими, сумними очима стала просити судию:

— Геркулес, коли ти мене справді ціниш, ратуй себе! Я не хочу брати тебе на свою душу!... Коли любиш мене, — шепотіла вона, — то втікай!

Анджелю, що доси мовчала, незвичайно обурило се, що княгиня навіть тепер, коли бажала комусь добра, ратунку, не могла обійти ся без того, щоб не зводити чоловіка з ума. Вона почервоніла на лиці і відізвала ся до Строцці:

— Сором вам, судие, що ви отягаєтесь! Утікайте з Феррари! Як то? мужчина, що є взірцем для молодіжи,

учитель права не має на стільки сили, щоб не дати себе лихови взяти під ноги, щоб не втекти перед чарами бідної жінки! Чи не сором вам?...

— Що вона верзе про добро і зло? — розлютився Строцці і схопився зі свого місця. — Що фантазує вона про право і кривду?... Нема права!... Отсей гарних гріх убив усяке право! — і при тім він глянув на Люкрецію. — Ти-ж, дівчино, мовчи! Що ти знаєш про любов! Ти, що осліпила свого милого, завела до вязниці — і тепер ані не думаєш підкупити ключника, кинути ся милому в обійми, стати його жінкою, його слугою, — що ти можеш говорити про любов! Бо любов — цідив він таємно — не покидає своєї мети! Ніколи! Ні за що в світі! Убий мене, Люкреціє! Ось тут! — і він показав на своє серце.

Вона дивила ся на судию остовпілими очима і вся привітливість її зникла. В тій хвилі розхилила ся заслона на дверях і на порозі появил ся дуже поважний двірський маршалок. Він мав три орудки. Перше дав знати, що вже жде лектика на княгиню, потім запитав її, чи вже завтра сподівається ся відвідин князя у Клярисок. Вона сказала, що ні, і се ні мало мабуть сказати князеві, що судия не хоче його ласки. Вкінці звернув ся ще маршалок до судії і просив його відвідати князя в архіві, заким вийде з замку. Строцці спитав гордо, чи має йти зараз, старий потвердив головою і, йдучи вперед, повів його за собою. Княгиня вийшла до лектики; Анджеля проводила її мовчки в дорогу.

— Я не прощаю ся з тобою, — відізвала ся Люкреція. — Приїдь за мною! Найліпше ще сьогодні!

Вона хотіла, щоб Анджеля втекла перед сим лихом, яке мало стати ся; і сама не хотіла чути про нього.

Коли Анджеля не була занята при княгині, то мешкала в офіцинах у самотній комнаті норожної кам'яної вежі; вікна комнати виходили на подвірє, а в низу серед грубезних мурів був приватний архів князя. Щоби дійти до сего свого захисту, Анджеля бігла неспокійно горі замковими сходами. Бічні танки і вузькі східці вели у вежу і крізь малі сїни, де стояла князева

токаря. Тут вона здивувалася, побачивши дубові двері архіву незачинені; а йдучи далі сходами, почула виразно голосну розмову Дон Альфонса і судії. Та як же-ж злякала ся, замітивши, що не може добути ся до своєї кімнати! Якийсь час вона не заходила сюди і кімната була замкнена. Ключ певно лежав у архіві. Рада-нерада мусіла ждати, заким відійде Строцці, отже зійшла в низ сходами і присіла в заломі грубого муру і поневолі стала слухати розмови, не так з цікавості, як переможена переляком.

— Сей процес, то нудна справа, — говорив князь зовсім свobodно. — Треба би раз покінчити його. Я перестудював докладно дотичні акти — він ударив при тім рукою по великій купі пергаменту так, що Анджелі здавало ся, мов би вдихала пил із тих актів. — Ви знаєте, судиє, я не лякаю ся актів, але сим разом шкода було мого заходу й оливи до лямп. Скажіть мені коротко, по чийм боці право, чи по боці графа Контраріо як наслідника Флявіанських маєтків, чи по моїм і феррарського фіскуса? Як вам каже ваше судейське сумління?

Анджелі здавало ся, що князь якось глумливо вимовив остатнє слово; але се мабуть їй лише так причуло ся, бо Строцці відповів зовсім спокійно:

— Ваша високости, тут штука в тім, щоб відлучити важне від неважного: отсе не належить до річи, і се ні, — а лишає ся се і те, а над тим нема що ломити собі голову. Найважнійша справа в тім від старости вже поживклим а від усяких злодійств і крутіств помотанім процесі є ось яка: Флявіянці і Контрарці, як свояки поміж собою, вже цілі століття то сварили ся, то мирили ся, ворогували з собою і записували собі посполу маєтки на власність. Остатній бездітній Флявіянець, на імя Нестор, рішив ся, не знати чому, записати в завіщаню свій значний маєток свому стрийкови, графови Маріонову Контраріо, батькови нашого теперішнього милого графа. Але наше феррарське право не дозволяє чужому унасліджувати маєтки без згоди на се князя. А сеї згоди ваш батько не підписав, хоч вона й була готова і хоч він пристав на неї. Саме як остатній Флявіянець сів на коня і вибрав ся до Феррари, щоб особисто просити підпису у вашого батька,

Його заскочила смерть з вишкіреними зубами і скосила своєю косою. В дорозі він помер від удару серця. Отже як стояла справа? Завіщане було формально неважне, бо не було підпису князя, і ваш батько, пан Геркулес, не мав охоти дати свій підпис. Він сконфіскував флявіанські маєтки. Значить те, що ви хочете зробити, ясний пане, то вже не наше право, се тільки річ вашої великодушности, до котрої я не мішаю ся.

— Знай же, судие, — відповів князь спокійно, не зганивши Строцці за його образливий тон, — що я не думаю, не повинен думати инакше, як мій батько Геркулес! Де закон дає мені спосіб наповнити державний скарб, там я з так званої великодушности не покину ся того і не наложу за те ще більших тягарів на купців і на селян. Але з другого боку мені справді немило, що Контрарії мають таке саме повне право за собою, як і я.

— Очевидно! — глузував собі судия.

— Коли-ж так, — говорив князь помалу далі, — то найліпша була би тут згода. Що скажеш на се судие? Ми дамо Донні Анджелі Борджії флявіанські маєтки в придане і віддамо її заміж за наслідника правних жадань Контраріїв, за любого графа Етторе. Між нами сказавши, я хотів би позбути ся сеї дівчини. Через неї і я і феррарська держава тратимо кардинала Іпполіта, якому нема пари і якого не заступить ніхто.

— І мені вона не подобаєть ся, радше нехай би забрала ся на місяць! Спаруймо її з тим педантом! — жартував судия якомсь дико, весело, зовсім так, як би був п'яний.

Князь, здавало ся, зовсім не зважав на неприлично поведене судії і говорив далі: — Треба тобі знати, мій Геркулесе, що се властиво Донна Люкреція вивінує Анджелю. Флявіанські маєтки — то її придане, але се добро непевне, поки ще наші суди не сказали остатнього слова... Ти чув про се, мій Геркулесе!

— Як же-ж би ні? — глузував собі судия. — В цілій Італії говорили про се! Хто-ж се може забути, як князь Геркулес перехитрив папу Олександра, і як сей старий грішник страшенно лютив ся та остатніми словами даяв ся, побачивши, що його піддурили.

І сьміх судії аж лунав під низьким склепінєм. В ту саму хвилию крізь діру в мурі, де сиділа Анджеля, почула вона з тихого подвіря мягкий теноровий голос, той сам, що своїм сьпівом зворушив її тоді, коли перед приїздом князя спочивала з Люкрецією коло вікна. То була та сама любовна пісня... — „Чи не умовлений се з князем знак, що убійники судії Строцці вже готові?“ — спитала вона сама себе і серце в неї защеміло.

З тої хвилі зневажливе поведене судії почало сердити князя.

— Хоч як мені приємно в твоїм товаристві, — сказав він приязно, — але на сьогодні вже досить розмови. Ти знаєш, що я сьогодні струджений з дороги, справді, я втомлений. Ми ще може поговоримо коли про се. Добраніч!

І він випустив свою жертву.

Строцці перейшов по-при Анджелю, що сиділа у півтемряві, і пішов у низ слабо осьвітленими замковими коридорами. Анджеля сиділа мов окаменіла, бо незвичайна веселість Строцці була для неї певним знаком його загибелі. Невичерпана терпливість князя проймала її острахом. Коли вона хвилину потім найшла свій ключ і стояла коло князя, що вийшов із архіву і замикав його, судія вернувся, мов на помацки, назад.

— Не знаю, що діє ся зо мною, ваша високости, — ледви вимовив Строцці, і куди й діла ся вся його веселість! — Не можу найти виходу і прошу дати мені смолоскип.

Князь прикликав слугу із смолоскипом і сей повів за собою судию, що ледво йшов. Тепер Анджеля побігла у свою комнату, в якімсь несказанім страсі замкнула її за собою на ключ і з бючим серцем числила остатні хвилини судії та ждала його смертельного крику. І справді залунав крик — страшний і довгий крик — що морозом прошиб усе її тіло. Тремтячими руками накинула вона на себе плащ, схопила малу сьвічку, збігла відлюдними сходами в низ і вийшла з палати. Чи йшла на ратунок?... Ні, вона сама шукала помочи у Люкреції, в монастирі!... Вона й сама не знала, чого хотіла.

При углі замка спотикнула ся на трупі. Нахилила ся зі сьвітлом над лицем покійника, але не могла довго дивити ся на нього: воно поблїдло в смертельних муках. Вона впала навколїшки, перехрестила мертве тіло і милосерно накрила страшну голову своїм плащем. А потім чим скорше побігла до Клярисок, котрих монастир стояв недалеко, через дві короткі вулиці, на старих міських валах.

По середині другої вулички почувла вона за собою хід, обернула ся і побачила, що якась тїнь суне ся за нею. Їй здавало ся, що се встав покійник, і вона побігла ще скорше. Але ще одна пригода здержала її в бігу.

Під самим монастирем стояла висока, кругла башта; вуличка обходила її довкола; вона була так хитро прибудована до монастиря, мов зросла ся з ним, і ціла покрита буйним блющем. Вічно замкнені високі вузькі ворота башти були тепер дивним дивом відчинені і перед ним стояла громада кінних людей. По середині на сивім коні сидів високий юнак з завязаними очима.

Анджеля здивувала ся, побачивши тут Дон Джулія; адже князь — була чутка — мав вислати його до Фенестреллі, на один островець в устя По. Так ще Дон Джуліо живий? Чи не привид се?

Коли кінні, один за одним, виїхали з вулички, Анджеля застукала до воріт монастиря; воротарка, звинна сестриця Консоляціоне, зараз відчинила двері і впустила її у затишний монастир.

— На вас ждуть, — сказала вона. — Як же-ж ви приходите? Пішки і самі? Як же-ж вам серце товче ся, князівно! Справді, як у сполоханої пташини...

— Заведіть мене до княгині! — перебила їй Борджія.

Сестриця Консоляціоне відчинила їй тихенько келію, де ще сьвітило ся. В лагіднім сьвітлі лампочки лежала Люкреція вже роздягнена на чистій постелі в білім нічнім одязі і спала твердо, віддыхаючи спокійно мов приплив і відплив моря, з дитячою усьмішкою на-пів відчинених устах, немов помолодшала завдяки природі, що стиха піклувала ся своєю пестійкою.

Коли Анджеля втікала з замку, її гнало сюди бажане кинути ся з плачем на груди приятельки і поруч свого

осліпленого Джулія покласти Строцці, убитого із-за Люкреції. Тепер вона придививши ся пильно гарній сонній княгині не мала відваги збудити її і тільки зітхнула :

— Як же-ж я неподібна до неї!

ХІІ.

По стілько сумних пригодах проминуло пять літ над Феррарою і за той час трагічна Муза не відвідала на новому князя. Житє складало ся вже як іділля, винявши хіба коротку війну, що пролетіла скоро понад феррарською землею.

Убійників найвисшого судії Геркулеса Строцці не найшли, не вважаючи на пильні поліційні пошукування і на очевидні зусилля самого князя. Судию поховали незвичайно величаво; сам князь ішов перший поміж опечаленими на чолі жалібного походу за домовиною, покритою лавровими вінками.

І молоду вдову (бо поклонник Люкреції був жонатий) відвідав Дон Альфонсо, заявив їй своє князівське співчутє і старав ся втихомирити її лютий біль розумною бесідою. Але гарна Варвара Тореллі не дала себе ніяк потішити і, грізно вимахуючи руками, говорила то про се, що пімстить ся за свого мужа на його убійнику, то знов бажала заховати ся в монастирі; сяк чи так шлюбувала покійному мужови вірність аж до смерти.

Та коли князь не міг їй дати ради, то Льодовікови Аріостови судило ся потішити сю розжалоблену Варвару. Він був приятелем Строцці і горячо обожав ще його матір, дуже показну даму. Тепер заняв ся вдовою по своїм приятелю і старав ся помирити її з житєм. Се і повело ся йому до одного року так гладко, що Варвара Тореллі дала ся намовити до спільного житя з поетом у новім простенькім домику, котрого затишність ввеличав Аріосто у звіснім на цілий сьвіт двостиху.

Одностайне було також житє Дон Джулія у вязниці в „забутій башті“, полишеній з давнішого тісного муру, що окружав місто — на показ, як сильно мурували у давнину такі мури, а потім прилученій до монастиря

Клярисок, що розростав ся чим раз більше. В сій майже неприступній башті мало хто коли жив. Без вікон до вулички, а з боку монастирського саду заросла дикою ожиною і ріжними повоями аж до половини висоти, вона неначе потонула в тихому веґетованю природи. Лиш зрідка вживано її для менш небезпечних державних вязнів, котрих память затрачувала ся і навіть само їх істнованє мало піти в непамять у сій „забутій“ башті.

Ігуменя Клярисок довго противила ся тому, щоб у вежі, що стояла на її ґрунті, замикати знатну особу з такою злою славою, як Дон Джуліо. Вона знала слабости чутливих черничих серць: цікавість, співчутє, потяг до тайн, і тому лякала ся небезпечного сусіда.

До того вона знала й правдиву причину, чому сліпого Есте відвезли з Фенестреллі. Правда, їй говорили, що на малу твердиню на морі перед устєм По може легко напасти фльота сьв. Марка або кораблі сьв. Петра. Але вона дізнала ся ще й зовсім щось иньше. Була чутка, що молода жінка сторожа вязниці смертельно полюбила гарного хоч сліпого князя і намовила свого чоловіка, щоби лодкою утік разом з ним до Венеції. На сьому й спіймав їх комендант замка, капітан з острої школи покійного Дон Чезара, і затопив винуватих, мужа і жінку, в морі.

У такім то глибокім забутю похоронено тепер істнованє Дон Джулія в „забутій“ башті. Князь заборонив під найтяжшими карами не тільки конвоєви, але також новому ключникови вязниці свого брата виявляти, що тут сидить хтось у тюрмі або називати його імя. А що ігуменя і монастирський сповідник, що сповідав і Дон Джулія, будуть мовчати як могила, про се князь був певний. Також Анджеля мовчала про свою півсонну стрічу зо сліпим при воротах башти, як про щось таке, що належало тільки до її серця.

Таким способом склало ся, що мудра Донна Люкреція не дізнала ся нічого про поворот Дон Джулія до Феррари, навіть від самого князя ні, бо він усе турбував ся, де-б то захвати свого сліпого брата. Держати його у вязниці в своїм замку, сказати-б під своїми ногами, і над головою осліпленого вести веселе житє, сего він таки не міг стер-

піти. А посадити його в якусь фортецю на провінції, то нема сумніву, що терпіня Джулія, його доброта і оповідані про нього легенди здобудуть йому стільки симпатий, що незабаром хтось знов шарпне ся освободити його. „Забута башта“ коло Клярисок була остатнім захистом, на якому зупинились його думки. Коли-б Люкреція була спитала його, де пробуває Джулію, то була би й дізнала ся від нього, але вона береглась доторкати ся без потреби болючих місць у душі свого мужа, втрати Іпполіта і вязниці сліпого.

Так і не прочуваючи нічого, хто жие близько неї, вона що року бодай у пості приїздила до Клярисок, все в товаристві Донни Анджелі. Анджеля старала ся навіть задержувати її як найдовше в монастирі, бо бесіди сповідника Клярисок, патра Маметте, зовсім утихомирили бурю її горячої душі, і Донна Люкреція також дуже поважала сего Францісканця за його щирю побожність.

Князь не помилив ся, догадуючись, що доля Джулія займала багато людий. Не лише феррарський поет щиро благав за сліпим вязнем у вступі одної пісні свого „Шаленого Ролянда“, — найшов ся ще й менший у духовій републіці, що приляг до него тілом і душею.

Одного дня з'явив ся коло дверей „забутої башти“ маленький, сухенький дідусь з великим фоліянтм під одною і другою пахою. Він поклав свій тягар на високі камінні сходи, підняв грубий кремінь і почав стукати до німої брами. Даремно. Вона не відчинила ся і в середині не чути було ні духа. Але старий стукав без утоми далі і навіть не замів, як громадка княжих вояків зайшла самотною вуличкою поза башту, окружила його з усіх боків і спіймала. Жалібно просив він, щоб не рушали його книжок, бо вояки хотіли зревідувати їх списками, і він заслониw свій скарб власним тілом. На його щастє в сю хвилину явив ся князь на кони; він з малою дружиною свідомих людий їздив до нової порохівні, щоб випробувати її огнетривкість і тепер вертав найкоротшою дорогою до свого замка. Дідусь кинув ся йому в ноги.

— Ясний пане, котрого я виховав, — кричав він, — увільни мене разом з моїми друзями Плутархом і Сенекою з рук твоїх вояків!

— Щож ти тут робиш, magister? — спитав князь грізно і зморщив брови.

— Почуваю ся до обовязку відвідати мого сліпого учня і освітити його ніч сьвітлом старих мудреців.

— А звідки-ж ти знаєш, що сліпий сидить тут? — питав далі князь.

— З любови до сего блудного сина науки, дізнавши ся, що він понав у горе і п'їтму, стежив я його сліди аж до Фенестреллі. Там сказали мені, що по якійсь трагедії, в якій він не завинив нічого, його забрали кудись і чутка є, що він сидить недалеко тебе і під твоїм особистим доглядом. Тут у Феррарі мій Сократівський даймон завів мене до брами отсеї вежі; я застукав до неї, та мабуть ся „забута“ буде й моїм забутом.

Таємний усьміх мигнув у князевих очах; у него блиснула думка допустити до нещасливого брата на товариша отсего старого учителя, що учив їх обох, чоловіка зовсім спокійного і невинного. Він мовив:

— Коли тут справді сидить твій сліпий ученик, Мірабілі, то про мене можеш що тижня відвідувати його і вести з ним далі перервані лекції.

Він дав знак і один із прибічної сторожі сильно вдарив списом у зачинені двері і крикнув: „Відчиняй! Іменем князя!“ В тій хвилі в середині брязнули ключі і засуви розсунули ся. Князь покликав здивованого ключника до свого коня і тихо але остро сказав до него:

— Що тижня раз маєш відчиняти браму сему старому, щоби впустити і випустити його. Ніколи за дня, лише досьвіта або по Ave Maria.

Дон Джуліо приняв старого з подякою та зворушенєм, а Мірабілі не довго вдивляв ся в його скалічене лице, що колись так радувало його своєю красою. Не гаючи часу він узяв ся до діла пояснити вязневи величність стоїцизму і тріюмфи перемоги над самим собою. І коли по довгому викладі він величав йому високі взірці, що наповняли його розкішю, такого Зенона, Епиктета, а передовсім кесаря з філософською бородою, божеського Марка Аврелія, сліпий плів тимчасом соломянку, слухав і промовляв сумно та втомлено:

— Ох, Мірабілі, я не знаю тих знатних панів і ніяк не могу вдати того, щоб засісти разом з ними на престолі чесноти.

Більшу потіху подавав сліпому син сьв. Франціска, патер Маметте. І він, хоч ще молодий, огнистий мужчина, так як старий Мірабілі, належав до молодечих споминів Дон Джулія. Селянський син, родом із Прательльо, він осиротів ще дитиною. Старші брати не мали охоти ділити ся з ним спадщиною і дали його до недалекого монастиря. Тут і зріс хлопчина; монахи не дбали про него, але й не робили йому кривди. А хлопцеві, так як тому спроданому Йосифови, все виходило на добро; його личко з веселими очима додавало радості і потіхи всім, хто лише знав його.

Коли Дон Джуліо підріс на парубка і будував свій пишній Прательльо, Маметте тимчасом, зазнавши добра і лиха, уже зовсім став мужчиною і готовим Францісканцем. Дон Джуліо бачив його раз поміж робітниками, що будували замок; одному муляреви стала ся нещаслива пригода; він уже вмирав, а Маметте держав його в обіймах і мов люба мати піднімав його до неба. Се впало Есте в очи і порушило в його душі найдзвінкійшу струну. А що шалапута по двірському звичаю мусів мати сповідника і йому давно докоряли тим, що занедбав се, то він зараз і рішив ся і вибрав собі патра Маметте. Та й то крім звичайних церковних празників він не кликав його до себе, не кликав навіть тоді, коли попав у нещастє. Аж коли сподівав ся засуду на смерть, велів покликати його до себе у вязницю та провести себе на шафот.

По повороті з Фенестреллі став патер Маметте найдіпшим приятелем вязня; хоч усюди кликали і бажали його, він не жалував часу на потіху нещасливого в забутій башті. Бувало нераз патер Маметте брав сліпого за обі руки і мовив: „Ви ще не знаєте невичерпаної криниці щастя: се є тайна вбожества. Мій сьвятий Франціск, що був з нею найблизше споріднений, виявив мені раз се як ратунок із душевної пропасти. Аж коли у вас нема нічого свого, ви можете доступити Божої любові. А доступивши її, можете й роздавати. Отсе моя брама до щастя і до волі! Ходіть зо мною! Будьте бідним, чим раз біднішим,

щоб могли приймати і давати, як криниця, що бурлить і наповнює судину за судиною.“

Дон Джуліо думав зразу, що йому, ограбленому і позбавленому світла, годі бути ще біднішим; він не розумів, що повинен позбутися багатства своїх самолюбних болів. Та про те тайна святого Франціска помаду входила в таку глибину його душі, прагнутої любови, куди не міг сягнути ані Аріосто ані Мірабілі, ані поет ані філософ.

Так минуло три роки в'язниці, але з ними минула ся і молодеча свіжість та здоров'я сліпого. Він вянуч. Парне повітря літом і вохкість зимою, монастирська страва, якою годували його, а якої він, привичний до иньшої, часом і не доторкав ся, недостача сильної тілесної гімнастики, дикої їзди, гри в мяча, фехтованя і що найгірше, втрата надії на висвободжене — все те приборкало і прибило його; він знав, що доки живе князь, доти не верне свого слова і він не вийде з тюрми.

Дон Джуліо піддав ся вже своїй долі, але старого Мірабілі боліло серце. Сей трухлявий дідусь не міг померти, поки не увільнить свого любимця. Не питавши Дон Джулія і без його дозволу він рішив ся почати щось таке, що цілком певно довело би до висвободженя в'язня. По довгих наміслах і кількох неспаних ночах він довершив великого діла. Се було письмо написане найчистішою латиною, бо італіянська письменна мова йшла йому як по груді і видавалась йому не досить величньою для його великої мети. Згадавши всіх славних в'язнів старовини, особливо тих, що їх тирані невинно держали у страшних в'язницях, Мірабілі перейшов на Дон Джулія, найлюбійшого і найневиннішого з усіх в'язнів, і закликав князя судом загробним і судом потомних, щоб увільнив із тюрми свого рідного брата, щоби сам своїми руками зняв з нього кайдани і прилюдно помирился з ним.

Одним словом був се страшенно незручний і нещасливий лист, що мусів обурити князя і справді осягнув ся непожадану мету. Ще гірше! Князь зачав підозрівати. Він здогадувався, що за видумкою старого криє ся замисл ув'язненого брата, що очевидно була груба помилка. Він велів заявити Дон Джулієви своє княже невдоволене

і повідомити його, що нехай і не думає про увільнене. Се ще гірше пригнобило нещасного, котрому тоді з иньшого боку зійшла люба зоря надії, і кинуло його в тяжку недугу.

Як вязниця Дон Джулія, так само не змінила ся і справа флявіанських маєтків. Фіскус уживав їх даліше, бо суди не сказали ще свого остатнього слова про їх приналежність. Так само не змінило ся і безнадійне женихане графа Контраріо до Донни Анджелі. Однакова, а навіть ще більша була її нехоть до сего бездоганного жениха. Раз якось, доведена до крайности, вона відповіла йому з розпукою: „Я зовсім не люблю справедливих і чесних — більше люблю злих, що борються зі злом — а найбільше милосерних, коли вони дужими руками витягають грішників із пропасти.“ Ся нечувана бесіда справедливо переполошила графа Контраріо. І князеви ніколи не подобало ся основне знанє і критична жилка графа, особливо коли сей, гостячи у князя, з видом знавця обходив і обнюхував його гармати, вилиті новим способом, і кожду штуку обговорював детально і критикував немилосерно. Тоді князь стискав строгі уста і відходив від графа. Але все-ж терпів доки міг сего безпощадного критика, бо хотів висватати за нього і виправити в дому Анджелю, сю перепону для повороту кардинала. Навіть у сфері Люкреції силкував ся граф бути нелюбезним; але ті зусилля розбивали ся о її граціозну зручність, так як сварлива морська хвиля губить ся на лагідно похиленім березі.

Люкреція обіцявала дати за молодю своячкою своє придане, флявіанські маєтки; але впертого графа дратувало сильно, що те, що по його думці правно належало ся йому, мав завдячувати жінці; і з цілою лицарською повагою він спротивив ся сему намірови. Але Люкреція не брала його обуреня поважно і відповіла усміхаючись:

— А що, коли-б ми, замісь перечити ся, поділили флявіанські маєтки на двоє поміж себе і погодили ся на злість судиям?... Я говорю се не на пробу, Еttore, так як колись цар Соломон, щоб вивідати ваше серце. Адже земля, то не жива дитина з неподільним тілом і житєм; вона на те й є, щоб її шматувати, ділити та грабувати.

Граф був би зараз згодив ся на се, коли-б був певний свого чуття що до Донни Анджелі. Найрадше був би забрав флявіянські маєтки без неї. Він із самого початку дивив ся на Анджелю, як на дівчину вперту і зле виховану. Але, диво, від якогось часу щось стало ся з нею. Її прикра і різка влача змінила ся; вона була як налите яблуко, що дозріло на сонці. І від якого-ж то сонця могла вона так доспіти, як не від сонця любови? І хто-ж би міг запопасти її горде серце, як не граф Контраріо?

Так побиваючись думками він випросив собі рік часу до намислу. Коли Анджеля, щораз більше мовчазлива, жила при феррарським дворі в тій важкій певности, що князь уважає її побут лихом, котрого рад би позбути ся, — Донна Люкреція дійшла до вершка свого щастя. Вона привела Дон Альфонсови двох гарних і талановитих хлопчиків, а він був їй за се сердечно вдячний і щораз висше цїнив її. Так само любив він її і за її дивну мудрість, яку показала заряджуючи державою без помочи теніяльного кардинала, в незвичайно прикрий час, коли вибухла венеціанська війна, князь був у походах, а самому існуваню феррарської держави грозилла небезпека. Правда, кардиналови не було байдуже про долю Феррари. Він з братньою прихильністю радив і помагав князеви аж із Міляна, скілько міг. Але його сила була зломана і його мучили часті напади поганої пропасниці.

Донна Люкреція і без нього правила тоді державною кермою не лише дуже обережно, але в потребі й рішучо, як мужчина. Тому й не диво, що Феррара і князь майже обожали Люкрецію Борджію. Але холодна і розважна княгиня скромно кермувала своїм тріюмфальним возом і добре прислухувала ся наругам невільника, що по звичаю римських тріюмфаторів стояв за нею і нашіптував їй до вуха всю огиду її минувшини, не забуваючи нічого, що могло би засоромити її. Тепер, коли очистила і направила вже свою славу перед світом, вона загадала помирити ся з Богом. Бажало ся їй зробити се тим радше, що привела дітий на світ серед великих болів і нераз прочувала, що швидко вмере. І до сего діла взяла ся вона з розвагою. Як її батько у своїй безмежній наївности ніколи не сумнівав ся

про догмати і чудеса церкви, котрої був головою і огидою, так і Люкреція серед духового поганства ніколи не вибігала з церковних форм і ідей. Вона була занадто розумна, щоб не бачити своїх великих і тяжких гріхів, і зовсім не перецінювала своїх заслуг, побожних практик і милостинь; бо хоч старала ся що дня більше робити добра, але своїми мудрими і бистрими очима бачила виразно, як сї добрі вчинки що дня просто щезають перед її тяжкими і великими провинами. Вона була як та Данаїда, що невтомно черпає воду в бездонну судину. Вона надіяла ся бодай не дістати ся до пекла та при помочи церковних способів дотиснути ся хоч на найнижший ступінь чистилиця. Звідтам уже — так вмовляла в себе мудра княгиня, обдурюючи себе мов дитина — при помочи сьвятих дістане ся на висший ступінь.

Патер Маметте, котрого княгиня підчас свого побуту у Клярисок усе кликала на пораду, як знавця в душевних справах, розумів ся на божеській математиці, після котрої великі стають малими а бідні богатими, і бачив, що вона належить до богатих, яких тільки з тяжкою бідною пускають у небо. Вже само її походженє з лона церкви боліло його дуже. Але не в тім і не в її страшній молодости бачив він ту скелю, що завалювала їй низьку фіртку божеської бідноти, лише в її змиїній хитрости, з якою вона вила ся в гору крізь усі щілини. Одначе й він вдячно признавав її гнучку житеву мудрість і дипломатію, що так багато користи принесла феррарській династії і державі, а врешті покійно потїшав себе тим, що у Бога все можливе. І коли вона нарікала перед ним, що не може любити Бога, він казав їй на те, що початок у любови дає мужчина, отже нехай вона жде з терпінєм і милостиною, поки Божа любов пригорне її до себе.

В щирих розмовах з Францісканцем не переминала княгиня розпитати його і про серце Анджелі. Вона нарікала на самовільне і супроти церкви непокірне сумліне молодї своячки, котре вмовляє в неї, буцім то вона була початком і звязком багато всякого лиха, якого не спокутує ніякою церковною покутою. Отсей гордий жаль за видумані або навмисно прибїльшені провини, се найбільша пе-

решкода до блискучої будуччини, яку вона готує для сеї дівчини. Патер Маметте повинен привести до покорі се занадто чутливе сумління і навести її на життєвий розум. Патрові чорні очі всміхали ся, коли він відповідав на се.

— Се правда, ваша свѣтлости, сумління вашої своячки занадто прудке і щире, як перший згук ранішнього дзвона, що кличе на утріню. Але в однім ви помиляєте ся, вона не боїть ся церковної покути... і я завдав їй таку покуту, як треба.

І він поблагословив княгиню та збирав ся відійти. Княгиня у монастирській покорі вхопила Францісканця за руку, щоб поцілувати її, але провівши ніжними устами поміж рукою і рукавом, доторкнула ся легенько своїх власних пальців.

Настала пята весна з того часу, як Дон Джуліо сидів у вязниці. Саме тоді в незвичайний час заїхала княгиня у тихий монастир. Вона привела на свѣт мертву дитину і прийшла до Клярисок сумувати за втраченим життям і дякувати Богу за своє власне, вратоване життя.

Дні за днями минали спокійно, поки несподівано не склала ся пригода, що зворушила її спокій і вкоротила її побут у монастирі. Пригода склала ся у „забутій башті“, зарослій дикими повоями, на котру Люкреція доси зовсім не зважала.

Одного дня не стало старої ігумені в рефектарі при обіді, до котрого приходила ласкаво і княгиня з Анджелею. Ігуменя лежала хора. Чогось нагло налякала ся і гостець із напухлих ніг підступив їй до грудий, так що вона ледви дихала. А сестриці були такі наполохані, як череда овець без пастуха. У замішаню вони зовсім забули монастирське правило мовчання і розповідали собі шептом предивні річи, що склали ся досвіта в „забутій башті“ і трохи на смерть не перелякали стареньку ігуменю. Одні казали, що минувшої ночі хтось викрав замаскованого князя, що вже від літ сидів у башті, — иньші казали, що хтось удушив його. Одно лише знали напевно, що ще перед сходом сонця вели в тяжких кайданах по-при монастирські ворота старого Мірабілі, що лиш сам один мав доступ до башти. Сестриця Консоляціоне бачила на власні

очи, як старий дідусь ледви йшов у зелізах та нарікав. Він щось говорив невизначно, мабуть просив помочи та простягав до неї свої звязані руки. А вона як побачила його, то трохи не заплакала кровавими сльозами.

— Хто-ж то сей замаскований чоловік, сей дух забутої башти? — спитала княгиня Анджелю, вернувши з нею з рефектара зпоміж наполоханих черниць до своєї келії. — Мірабілі? Чи не учитель се мого пана і його братів князів?... Може Дон Джуліо...

Княгиня здогадала ся і засоромилася. „Так сей забутий виринає знов? І то тут! А вони кажуть, що він тут уже здавна! Як же-ж я могла не дізнати ся про все!“

Анджеля дуже почервоніла, але княгині було тепер не до неї, вона замкнула ся в своїй келії і сіла писати лист до князя. Писала йому, що монастирську тишину нарушили увязненням. Якась загадочна подія, котру лише його високість може їй пояснити, вимагає розмови її з мужем; тому вона й забере ся від Клярисок. Нехай же він завтра під вечір жде на неї дома.

Люкреція не виходила сего вечера зі своєї келії. Вона післала покоївку розвідати, як має ся ігуменя, і дізнала ся, що саме тепер у хорої є Анджеля і що хорій ліпше. Патер Маметте також прийшов і привернув спокій у монастирі. Люкреція не хотіла покинути Клярисок, не дізнавши ся, що за вовк наполохав так побожну череду. Отже веліла патрови Маметте, що явив ся саме в пору, зайти замість хорої ігумені зараз в ранці на другий день до її келії. Вона догадувала ся, підозривала, що він знає таємниці, тому хотіла почути, що він скаже, а в потребі взяти його на прикрий допит, щоб не міг викрутити ся.

Весняна ніч була парна і переповнена запахом безчисленних квіток. Княгиня не могла заснути, встала з постелі і сіла собі коло відчиненого вікна. До монастиря було прибудоване одно крило з обширними келіями для гостей; через те монастирське подвірє значно побільшало; сама-ж прибудова була відділена від „забутої башти“ гушавиною смокв і цитрин, що буйно росли в полудневій стороні подвіря. Понад кришею з листя і понад подвірєм бовваніла тяжка, сильна, округла вежа, що вже потроха

Й розлітала ся, а через пової зовсім утратила свою давню форму. Люкrecия пригадала собі, що раз у ночі бачила слабеньке сьвітло в двох чи трьох ледво замітних і не в одній висоті прорубаних віконцях у мурі. Сьогодні було в башті темно. Але з надвору вона була ясно осьвітлена небесними зорями, а в низу роєм літали та танцювали у повітря безчисленні блискучі сьвітлячки.

Княгині не брав ся сон і вона цілими годинами вслухувала ся в тиху ніч та в шепіт криниці на подвір'ю. Нараз здало ся їй, мов би затріщали галузки і на мураві зашелестів чийсь хід. Знов усе затихло. Потім відізвала ся тихо арфа. За хвилину-ж почула Люкrecия з башти пісню, котру сьпівав мужчина спершу лагідно, а потім щораз тужливійше:

Там мабуть май цвите, краса весняна,
 На небі зорі, та я їх не бачу...
 Мав я одну на своїм небі зорю,
 І ту беруть мені в мойому горю,
 Беруть тебе, дружинонько кохана!
 Пропаду я, коли тебе я втрачу!
 Через дружину люблю
 Знайду я смерть і згубу!
 Сердитий брат жене мене в чужину
 В пусті вязниці, мов у домовину.

Люкrecия зараз пізнала дзвінкий голос Дон Джулія; але заки ще зрозуміла сей милий, жалібний сьпів, хтось як соловейко відповів йому з низу зпоміж смокв. І сей мягкий, альтовий голос вона також зараз пізнала. То Ан-джеля сьпівала:

Ти не сумуй! Ось двіє і ще нині
 Я виявлю княгині тасмницю,
 Як ми кохаємось, хоч нам не вільно.
 Ми справимо своє весіле й спільно
 Вже жити-мем у добрій і лихій годині,
 Хоч би й мене закинули в темницю!
 Нехай я раз наважу
 І правду всю розкажу!
 З тюрми в тюрму до темної могили
 Піду з тобою всюди, мужу милий!

Княгиню ся велика несподіванка спершу дуже розлютила, раз через те, що вона цілі літа не замітила нічого,

а друге через те, що вже все стало ся; але розумна, як звичайно, вона незабаром почула сей спокій душі, який приходить по готових подіях. Вона знала добре Анджелю і була певна, що отся сьпівана розмова коло „забутої башти“ значила принесену вже жертву Анджелі і довершене повінчанє; вона знала навіть, котрий сьвященик dokonав сего нерозривного вінчаня.

„Безбожний Францісканець!“ — сварила вона зовсім поважно, лягаючи на постелю, поклала свою легку голову на подушки і, відкинувши всякі думки, заснула. Спала аж до білого дня; коли-ж збудила ся, побачила коло себе Анджелю, що стояла навколішках коло її постелі з благаючими очима. Але вона знов замкнула повіки, відкинула свою русяву голову на подушку і відіввала ся нерадо:

— Дай мені спокій зі своєю просьбою, я вже знаю, чого ти хочеш... Ти хочеш знов задержати мене у Клярисок, бо тобі ще за мало всяких молитов та покут, ти богомільнице! Але тепер я не лишу ся... Жду на лист князя. Чи не лежить уже там лист від Дон Альфонса? Ти принесла його, коли я спала? Дай же мені його!

Вона відорвала печатку і переглянула лист скоренько. Її муж писав:

„Дорога княгинє!

„Нехай Вас не трівожить пригода в монастирі! Старий Мірабілі зробив просто дурницю. Він сходив ся зі сліпим, що — може вам се незвісно — від кількох літ жив у „забутій башті“, але сьогодні покидає її. Старий Мірабілі завзяв ся увільнити сліпого, котрий, як видко, все ще вмє зводити людей. Перед двома роками прислав він мені чудернацьке і непокірне письмо, а недавно зробив ще більшу дурницю. Мізерною сумою хотів підкупити сторожа вязниці, а діставши восковий відтиск тюремного ключа, замовив ключ у мого надворного шлюсаря. За кілька годин ті гроші і той восковий відтиск лежали в мене на столі. Я й гадки не маю остро карати мого колишнього учителя, що мене ще хлопцем учив та виховував з успіхом на моє добро! Тепер він сидить у моїх Бенедиктинів у Модені, що добре бережуть його разом з рукописами в своїм домі.

„Добре, що Ви вертаєте сьогодні. Граф Контраріо дошкулює мені щораз більше. Не лише ганить мої мальовила на фаянсах за фальшивий принцип штуки, а ще вчора ні з того ні з сего з'явився у моїй токарні і своїми незручними пальцями скривив мені головну шрубку. Вертайте, а то він поспе мене все, і дівчину возьміть із собою, нехай ми вже раз повінчаємо їх і побудемося їх разом із флявіанськими маєтками.

„Ваш щиро прихильний і ласкавий муж.“

Читаючи сей лист, Люкrecія то всміхалася, то турбувалася.

— Чуєш, ти велика, — вона звичайно називала так жартом Анджелю, що була висша від неї, — подай мені ранішній одяг і прибери мене, щоб ми з чистим лицем і упорядкованими думками могли розважити твою долю, бо знай, що в сїм листі мова про твою будучину. Князь хоче ще сьогодні повінчати тебе з графом Контраріо.

Анджеля злякалася, але княгиня всміхнулася:

— Жіноча доля!... Чи ти така сьвята, що чесне женихане вважаєш зневагою, так як би твій жених вступав на посьвячену, або що найменше на несвою, заборонену землю?... Я взяла тебе з Риму з собою, щоб у тих неспокійних часах блискучим замужем здобути тобі певне і високе становище, а граф, котрого ми вибрали для тебе, по-при деякі свої неприємні прикмети як раз може подати тобі ті значні користи. При тїм він бездоганний шляхтич.

— Бездоганний шляхтич? — відізвалася Анджеля з глумом — і взяв би мене без любови? Як причинок до флявіанських маєтків?

— Чого-ж ти хочеш? — відповіла Люкrecія з досядою. — Чи хочеш иньшої долі, як наша? Що таке любов у мужчин? Принаджуване, хитрість, жадова, насиле, ненависть, обриджене!... Я ніколи не любила жадного чоловіка. — Так призналасяся Люкrecія Борджія.

Анджеля мовчала. Вона знала иньшу і ліпшу любов. По хвилі сказала вона просто:

— А се любов, що походить з жалю і милосердя?

— Се небесна тьобов, зовсім така, про яку мова в катехізмі, — сказала Люкrecія.

— Небесна чи земна! — відповіла Анджеля, — але з такої любови я стала жінкою Дон Джулія.

Люкреція вдала більше здивовану і загнувану, ніж справді була.

— І ти, недобра, осьмілила ся се вчинити на перекір мені і князеві! Ти кинула ся в сором і темноту, замість сягати висше й висше і таємними хитрощами запанувати над житєм, як годить ся кожній чесній жінці. А ти понизила себе, найшла дорогу до вязниці сліпого і осудженого.

— Я розповім тобі, Люкреціє, як я могла так понизити себе, — відповіла Анджеля гордо і zarazом покійрно. — Того вечера, як убили Строці, і я втікала до тебе в монастир, бачила я, як Дон Джулія привели до „забутої башти“. Вже тоді мої очи чіпляли ся тих немилосерних мурів, а мої ноги несли мене під закратоване вікно, заховане у зеленій гущавині. Вже тоді я хотіла заговорити до него, але мені не стало голосу. Аж у осени, в Пиллипівку, я таки розмовила ся з ним. Північний вітер пірвав купу зівялого листя в гору, закрутив ним і крізь вікно кинув у вязницю до Есте, так що сухе листе з шелестом засипало його і ломило ся, коли він на помацки брав його в свої руки. Оттоді мене вразила жорстокість природи, що сипле на голову нещасного свої трупи. І голосно, щоб він почув, я кликнула: „Дон Джулію, ваше нещасте коло вас. Воно хилить ся до вас з любовю.“ А він пізнав мій голос і каже: „Витай мені!...“ Тоді то і пізнійше, коли я могла зблизити ся до нього, він виявляв мені своє нутро ось як: „Коли ти ген-то заскочила мене в Прательльо, я сказав тобі, що минувшини ти вже не зміниш і очий мені не вернеш. Тепер у мене заясніли иньші очи, очи душі. Я бачу — говорив він з усміхом — я бачу ними, що хоч ти випадковим словом осліпила мене, але се вийшло мені на добро. Правда, стало ся се болючим і насильним способом, так як мати вириває заплакану дитину з рук розбишаки, але я був би пропав у гнилім повітрі. Тепер же у мене розум ясний, хоч сьвіт для мене поменшав, бо не бачу його і займаю ся роботою, якої також не бачу. Велика туга бере мене тепер за лісним повітрєм, за запахом землі у моім Прательльо і за тими сотками людей, що

обробляють ту землю, — для них я був би тепер радо добрим і справедливим батьком.“

І Анджеля почала широко вихвалювати Дон Джулія, його нову вдачу і своє щастє... Але невимовне годі було оповісти і тому закінчила свою бесіду тим, що обняла Люкрецію за шию і стала так цілувати її, що трохи не вдусила. Саме як Люкреція силкувала ся видобути з її обіймів, у келію вступив патер Маметте з невинним і погідним лицем. Княгиня накинула ся на нього з гнівом:

— Черче нікчемний! — сказала вона. — Як сьміє ти зневажити свого князя таким безсоромним нарушенєм його опікунських прав над отсею-о?

— Ви хочете сказати, ясна пані, чому я повінчав Дон Джулія д' Есте з Донною Анджелею Борджія? — спитав він покірно. — Я зробив се як слуга висшої власти, ніж княжа. Тут ішло о жите Дон Джулія і спокій отсего серця! — і він поглянув на Донну Анджелю. — В низу „забутої башти“ є вузька каплиця, призначена для в'язнів, ледви осьвітлена троха сьвітлом, що паде з вузького, горі прорубаного віконця, закратованого грубими зелізними штабами. Сюди приводив я що неділі Дон Джулія і читав йому службу Божу. Раз ще перед літами підчас богослуженя зняв я очи горі до віконця, а там щось рушило ся, неначе пташине крило. Поміж зеленим листем побачив я темне кучеряве волосє і двоє побожних яєних очий. Може се ангел слухав богослуженя... він не перешкаджав мені. Вийшовши потім із в'язниці, я стрітив у монастирській церкві Донну Анджелю. Вона хотіла висповідати ся. Я злякав ся побачивши її, бо на її чолі був глибокий, кровавий шрам в виді хреста. Від чого-ж би се, як не від крат віконця каплиці в башті? Я здогадав ся, що дівчина сховала ся під покрученим галузем смокв, як у темній альтані, і притисла чоло до твердих зелізних крат, щоби заглянути в каплицю в низу... На сповіди пізнав я все її горе. Ще глибоше, ще більше кроваво, як на чолі, вбила ся в її серце в'язниця Дон Джулія. На її сумліню лежало не лише осліплєнє Джулія, але й його державна зрада. Вона дала причину до того, що його увязнили. З плачем просила вона у мене прощєня, але се було неможливе, бо й покути

не було такої, що дорівняла-б її провинам. Вона-ж не могла вернути йому очий і не могла навіть, хоч хотіла, ділити разом з ним гірку неволю, бо земні суди не допустили-б сего. З тої сповіди пізнав я її велику любов до Дон Джулія: бо любов мало цінить те, що дає, але перецінює те, в чім провинить ся, і тому потребує великого прощення. Чого-ж не може дати закон, се може дати милосерна церков. Тому я, негідний слуга Божий, повинен був тайною супружества звінчати їх обоє, щоби була одна провинна й одна покута. Своім вінчанем вони не нарушили державних законів ані троха. Вязень не виходив з башти, він був у каплиці, а Донна Анджеля знов притисла своє чоло до перехрестя крати, я поблагословив перстені і один дав Джулієви, а другий Анджелі через крати...

— Таке вінчане нечесне і неважне! — замітила княгиня гнівна.

Але Францісканець говорив далі спокійно: — Так було доти, доки по нещаснім листі Мірабілі люта пропастиця не звалила Дон Джулія на постіль. Як же-ж можна було розлучати в смертельній недузї тих, що належали до себе!... Отже він і виздоровів під доглядом Анджелі. Вінчане не виявило ся, бо Анджеля жила тоді у Клярисок довше як звичайно і сама, а ваша високість займали ся тоді з ранку до вечера долею держави, бо була війна з Венецією і князя не було дома. Годину, коли те все мало виявити ся, і долю нас усіх — я лишив у Божих руках.

— Ваша доля готова бути лиха, достойний отче, коли я не схочу вставити ся за вами у Дон Альфонса та боронити вас! — сказала Люкреція, а на її ніжних устах знати було слід погорди.

— Робіть, що можете! — відповів Францісканець, поклонив ся і вийшов.

Коли вечером у темній лектиці винесли з монастиря княгиню, що попрощала ся з черницями, коло дверей „забутої башти“ явив ся ще раз патер Маметте. Його лице було зовсім бліде. Він здержав тих, що несли лектику, і шепнув княгині:

— Вязень шез кудись! Я знаю, що капітан княжої двірської сторожі прийшов до нього замаскований, наложив і йому темну маску і забрав його. Уйміть ся за ним, Мадонна, ви обіцяли мені!

Коли обі пані увійшли в ясно освітлену гостинну салью замка, князь уже ждав на княгиню; він ходив сюди й туди та часом придивляв ся партії шахів, що грав сивий дворак з довгим поважним носом з графом Контра-ріо, або й радив, як що грати.

— Шах і мат! — заскреготів граф з тріумфом і, коли його противник зовсім прибитий дивив ся на програну партію, він по лицарськи пішов назустріч паням.

Але князь уже був завів Донну Люкрецію оподалік на крісло, привитав ся з нею коротко, і зараз показав їй якийсь лист. Лист прийшов із Міляна. Писав його кардинал Іпполіто тремтячою рукою, а в ній стояло таке:

„Найдорожший брате, я готовлю ся на смерть. Чирак у нутрі гонить мене в могилу. Мучу ся страшенно. Приходить мені на думку: може би я помер лекше, як би вернути Дон Джулієви волю; я нераз думаю про нього. Зроби мені сю остатню прислугу і будь здоров!“

— Зрозумієш, я зараз згодив ся на се, — сказав князь. — Але де я подіну сліпого? Порадь мені, Люкреце, що мені з ним почати? Він незабаром прийде сюди. Я велів привести його.

— Має щастє! — відповіла княгиня. — Чи чув ти таке! Адже він від двох літ уже жонатий! Аж соромно мені признати ся! Хоч яка я проворна, а кузиночка перехитрила мене і в нашім затишнім монастирі відвідувала „забуту банту“. Треба їх покарати. Нехай живуть обоє у Прателььо, але безвихідно і нехай Анджеля пильнує його.

Князь по троха обурив ся, а по троха й рад був сему. — Але що ми почнемо з отсим? — спитав він глумливо і показав на середину салі, де граф довгою і докладно обдуманною промовою просив руки у мовчазної Анджелі.

В тій хвилі відчинили ся двері і на порозі появил ся сліпий.

— Вибачайте, пане, — отсе мій муж! — кликнула щаслива Анджеля і побігла до Джулія.

Взяла його легко за руку і вела незамітно. Він мав на очах легку перепаску, але йшов певною, мужеською ходою. Прийшовши перед князя він прикляк, схопив його за руку і промовив:

— Брате, я провинився тяжко супротив тебе, коли я... — він мабуть хотів сказати „важив на твоє жите“, але брат не дав йому заговорити, лише підняв його з землі і пригорнув до себе. Оба брати цілувалися і плакали ревними сльозами. Але князь живо отямився.

— Буде так, як я сказав! — відізвався він до брата. — Ти у своїм широкім Прательльо будеш моїм в'язнем, а отся має тебе пильнувати.

— Не бійтеся, він не переступить вашого приказу! — відповіла Анджеля. — Анї там, анї деінде; своїї темної в'язниці він не зможе покинути! Він носить її всюди з собою.

— Правда, брате, що ти не велиш убити мого старого Мірабілі? — просив Дон Джуліо.

— Щож ти собі думаєш, Джуліо? Я мав би вбити чоловіка, що навчав нас мудрости стоїків!... Він живе мов у раю у наших учених Бонедиктинів у Модені!

Граф Контраріо не йняв віри тому всему, що бачив. Він хотів сказати щось немиле сій молодій парі, що стільки натерпіла ся. І кинув два камені, котрі як на те замінили ся в рожі. Передовсім звернув ся до сліпого і сказав:

— Бажаю вам щастя, князю! Але позвольте мені сказати слово, може й не в пору. Я думаю, що правдивий шляхтич, дійсно чесний шляхтич повинен добре розважити, чи гарно воно сліпому брати видючу і, обнявши її, з самолюбства затягати у свою могилу. Чи ви не думали про се, чи таки думали?

— Графе! — відповів щасливий Дон Джуліо. — Вона забрала мені очі і за них дає мені свої. Дає їх радо і я радо беру. Вона щаслива тим, що може їх дати, а я щасливий тим, що можу взяти.

А Анджеля тішила ся в надмірі любови:

— Твої гарні сині очі знов заблищать, мій любий!... Ти прогнав мене раз із Прательльо, тому, що я не могла вернути їх тобі. Але тепер твої очі будуть яснійші і мо-

лодші, як перше... Вони засіяють на личках твоїх дітей, коли мені Бог дасть їх!

Сказавши сі сьмілі слова, вона аж злякала ся і вся почервоніла. Отут граф і кинув другий камінь.

— Мадонна, — так ганив він її, — є такі річи, що про них осьвічена дама не важить ся й думати, а не то щоб говорила про них.

На те відповіла Анджеля з блискучими очима — шкода, що сліпий не міг заглянути в них!

— Чого-ж ви хочете, графе? Я також з роду Борджія і лишу ся Борджія, то вже децо мусите вибачити мені.

Настала мовчанка. Потім граф обернув ся до княгині і з лицарською рішучістю сказав:

— Ясна пані, я годжу ся на пропонований вами поділ флявіанських маєтків!

З німецького переклав

Єсин Маковей.

МОЄ ЖИТЄ.

ОПОВІДАНЄ ПРОВІНЦІОНАЛІСТА

Антоня Чехова.

—**—

I.

Шеф сказав мені: „Держу вас лише з поважання до вашого шановного батенька, інакше ви би вже давно в мене вилетіли.“ Я йому відповів: „Ви надто підхлібляєте мені, ваше превосходительство, думаючи, що я умію літати.“ І опісля я чув, як він сказав: „Заберіть того пана, він псує мені нерви.“

За два дні мене звільнили. І от, за весь час, відколи я уважаю ся дорослим, на велику гризоту мого батька, міського архitekта, я перемінив дев'ять посад. Я служив у різних урядах, але всі ті дев'ять посад були подібні одна до одної, як краплі води: я мусів сидіти, писати, вислухувати дурні або грубі уваги і чекати, коли мене звільнять.

Батько, коли я прийшов до него, сидів глибоко в фотелю з замкненими очима. Його лице худе, сухе, з синявим відтінком на голених місцях (з лица він подобав на старого католицького орґаніста), виражало смирність і покірливість. Не відповідаючи на моє здоровканє і не вітворюючи очий, він сказав:

— Коли-б моя дорога жінка а твоя мати ще жила, то твоє жите було-б для неї жерелом ненастанної журби. В її передчасній смерті я бачу промисел божий. Прощу тебе, нещасливий, — говорив він дальше, вітворюючи очи, — поучи мене: що мені робити з тобою?

Перше, коли я був молодший, моя рідня і знайомі знали, що зі мною робити: одні радили мені вступати охотником до війська, другі — до аптеки, треті — до телеґрафу; тепер одначе, коли мені вже минуло дваццять п'ять і навіть волос на висках трохи посивів, коли я бував уже і охотником і фармацевтом і в телеґрафі, все земне для мене, здавало ся, було вже вичерпане, і мені вже не радили, а лише зітхали і кивали головами.

— Що ти про себе думаєш? — говорив дальше батько. — В твоїх літах молоді люди мають уже певне суспільне становище, а поглянь-но ти на себе: пролетарій, жебрак, жиєш у батька на карку!

І, по звичаю, він зачав говорити про се, що теперішні молоді люди гинуть, гинуть від невірства, матеріалізму і надто великої зарозумілості, і що треба заборонити аматорські театри, бо вони відтягають молодих людей від релігії і обовязків.

— Завтра ми підем разом і ти перепросиш шефа та пообіцяєш йому служити совістно, — закінчив він. — Ти не повинен бути ані одного дня без суспільного становища.

— Я прошу вас вислухати мене, — сказав я понуро, не сподіваючись нічого доброго з тої розмови. — Те, що ви називаєте суспільним становищем, се привилегія капітала і осьвіти. Небогаті і неосьвічені люди здобувають собі кусник хліба фізичною працею і я не бачу підстави, чому я маю бути виїмком.

— Коли ти зачинаєш говорити про фізичну працю, то се виходить по дурному і тривіально! — сказав батько з роздраженнем. — Зрозумій ти, тупий чоловіче, зрозумій, безмізка голово, що у тебе, крім грубої фізичної сили, є ще дух божий, сьвятий огонь, що в високій степені відріжняє тебе від осла або від вужа і наближає до божества. Сей огонь здобували тисячі літ найліпші люде. Твій прадід Полозньов, генерал, боров ся під Бородиним, дід твій був поет, бесідник і предводитель дворянства,*) стрий — педагоґ, наконець я, твій батько, — архитект! Всі По-

*) Автономічний уряд, повітовий або губерніяльний шеф шляхти вибраний нею.

дозньо́ви берегли сьвятий огонь на те, щоби ти погасив його.

— Треба бути справедливим, — сказав я. — Фізичну працю двигають мільйони людей.

— І нехай двигають! Нічого иньшого вони не уміють робити. Фізичній праці може віддавати ся кождий, навіть скінчений дурень і злочинець, ся праця служить прикметою, що відріжняє раба і варвара, коли огонь дано тільки ви́браним!

Вести дальше сю розмову було безхосенно. Батько боготворив себе і його переконувало тільки те, що говорив він сам. До того ще я знав дуже добре, що ся погорда, з якою він говорив про чорну працю, виходила не так з гадок про сьвятий огонь, як з потайного страху, що я стану робітником і про мене заговорить ціле місто; головно-ж, що всі мої ровесники давно вже покінчили університет і були на добрій дорозі, і син шефа філії державного банку був уже колежеським асесором,*) а я, син-одинак, був нічим. Вести дальше розмову було безхосенно і неприємно, але я все сидів і злегка перечив, надіючись, що мене нарешті зрозуміють. Ціла справа була ясна і проста, було питане лише що до способу, як би мені добути кусник хліба, але простоти не бачили, а говорили мені солоденько, закруглюючи фрази про Бородино, про сьвятий огонь, про стрія, забутого поета, що колись там писав нездалі і фальшиві вірші, прозивали мене грубо безмізкою головою і тупим чоловіком. А як мені хотілось, щоб мене зрозуміли! Не вважаючи на все, батька і сестру я люблю, і в мені від дитиньства закорінилась привичка дозволяти ся у них, закорінилась так сильно, що ледво чи я позбуду ся її коли; чи добре я зроблю, чи провиню ся, я все бою ся, щоби їх не загризти, бою ся, що от у батька почервоніла від зворушення його худа шия — щоб не трафив його удар.

— Сидіти в душній хаті, — промовив я, — переписувати, йти на випередки з машиною до писання для чоловіка в моїх літах соромно і образливо. Чи може тут бути бесіда про сьвятий огонь!

*) Титул VIII-ої ранги.

— Все таки се інтелектуальна праця, — сказав батько. — Але досить, лишім сю розмову; на всякий випадок, а упереджаю: як що ти знов не вступиш до служби і підеш за своїми ганебними нахконами, то стратиш любов мою і моєї доньки. Я виключу тебе від спадщини — клянусь правдивим Богом!

Зовсім щиро, щоби показати цілу чистоту мотивів, яких я хотів триматись ціле своє жите, я сказав:

— Питанє про спадщину для мене не представляє ся важким. Я завчасу зрікаю ся всего.

Чогось, зовсім несподівано для мене, сї слова сильно образили батька. Він цілий почервонїв.

— Не важ ся так говорити зі мною, дурню! — крикнув він тонким, пискливим голосом. — Ледащо! — І скоро і зручно, звичайним рухом вдарив мене по лиці раз і другий. — Ти починаєш забуватись!

В дитиньстві, коли мене батько бив, я мусїв бувало стояти просто, руки по собі, і дивитись йому в лице. І тепер, коли він бив мене, я зовсім тратив голову, так як би то все ще були мої дитячі літа, простував ся і старав ся дивити ся йому просто в очи. Батько мій був старий і дуже худий, але мабуть його тонкі мускули були міцні, як ремені, бо бив він дуже боляче.

Я подав ся назад до сїний, і тут він вхопив свій парасоль та кілька разів ударив мене по голові і по плечах; в ту хвилию сестра отворила з сальону двері, аби довідатись, що то за галає, але зараз відвернула ся з виразом страху і жалю, не сказавши на мою оборону ані слова.

Мій намір не вертатись до канцелярії, а зачати нове робітничє жите, був у мені незмінний. Лишало ся тільки вибрати рід роботи — і се не здавалось дуже трудним, бо я думав, що я дуже сильний, витривалий і здатний навіть до найтяжшої роботи. Передо мною стояло монотонне, робітничє жите з його приголодком, смородом, простацькими формами, з ненастанною гадкою про заробок і кусник хліба. І — хто знає? — може вертаючи з роботи по Великій Дворянській улиці, я ще нераз позавидую

інженеру Должікову, що живе з інтелектуальної праці, — але тепер думати про всі ті мої будучі невгоди було мені весело. Колись я мав про духову діяльність, бачив себе то учителем, то лікарем, то писателем, але мрії лишилися мріями. Наклін до духових розривок — наприклад до театру, до читання, — був у мене розвинений до пристрасти, але чи були здібності до духової праці, — не знаю. В гімназії я мав необорну відразу до грецької мови, так що мене мусіли забрати з четвертої класи. Довго ходили корепетитори і приготувляли мене до п'ятої класи, потім я служив по різних урядах, переводячи більшу частину дня дармо, і мені говорили, що се — інтелектуальна праця; моя діяльність в сфері шкільній, службовій не вимагала ані напруження думки, ані таланту, ані особистих здібностей, ані творчого піднесення духа: вона була машиною; а таку інтелектуальну працю я ставлю нижче фізичної, погорджую нею і не думаю, щоб вона бодай на хвилю могла бути оправданем безчинного, безжурного життя, бо вона сама не що иньше, як обманство, один із видів тої безчинності. По всякій імовірності, правдивої інтелектуальної праці я не знав ніколи.

Настав вечір. Ми жили на Великій Дворянській — се була головна улица в місті, і по ній вечерами, задля браку порядного міського саду, проходжував ся наш beau monde. Ся прегарна улица заступала по части сад, бо по обох їх боках росли тополі, що приємно пахли, особливо по дощи, і через плоти і паркани звисали акації, високі корчі бозу, черемха, яблоні... Майовий сумерк, делікатна, молода зелень з тінями, запах бозу, гудіне хрущів, тиша, тепло — яке те все нове і мов би незвичайне, хоч весна повторяє ся кожного року! Я стояв коло фіртки і дивив ся на тих, що проходились. З більшістю їх я ріс і колись пустував з ними, тепер одначе мое зближене могло би заклопотати їх, тому, що я був бідно одягнений, не модно, і про мої дуже вузькі штани і великі незграбні чоботи говорили, що то у мене макарони встромлені в човні. До того ще я мав у місті злу репутацію, не мав суспільного становища і часто грав у білярд в дешевих реставраціях і ще ддятого, може бути,

що мене два рази, без всякого з мого боку поводу, кликали до жандармського офіцера.

В великім домі напротив у інжинера Должикова грали на фортепяні. Зачинало темніти і на небі замигали зьвізди. І от, поводи відповідаючи на поклони, пройшов батько в старім циліндрі з широкими загненими в гору крисами, під руку з сестрою.

— Поглянь! — говорив він до сестри, показуючи на небо тим самим парасолем, що ним оноді бив мене. — Поглянь на небо! Зьвізди, навіть і найменші, — се все сьвіти! Який незначний чоловік в порівнаню з вселенною!

І говорив він се таким тоном, мов би йому було незвичайно приємно і гарно, що він такий незначний. Який се нездарний чоловік! На жаль, він був у нас самотнім архитектом, і за останні 15—20 літ моєї памяти, в місті не збудовано ані одного порядного дому. Коли у него замовляли плян, то він звичайно креслив зразу салю і гостинну; як давнього часу інститутки уміли танцювати лише від печі, так і його архитектонічна ідея могла виходити і розвивати ся тільки від салі і гостинної. До них він дорисовував їдальню, діточу комнату, кабінет, лучив комнаты дверми, і потім усі вони неминуче показувались з продурами і в кожній було по двоє, а навіть по троє зайвих дверей. Мабуть ідея у него була неясна, зовсім поплутана, куца; кожний раз, як би почуваючи, що чогось бракує, він надолужував ріжного рода прибудовами, чіпляючи їх одну до другої, і я ще як нині виджу вузькі сінки, вузькі коритарчики, криві східці, що ведуть на мезанін, де можна стояти тільки зігнувшись і де замість підлоги — три величезні ступені в роді полиць в парни; а кухня доконче під домом, зі сходами і з цегляною підлогою. На фасаді упертий черствий вираз, лінії сухі, несмілі, дах низький, приплющений, а на грубих, мов пухких комилах доконче дротяні шапочки з чорними, пискливими хоруговками. І чомусь усі ті будовані батьком дома, подібні один до другого, наче нагадували мені його циліндер, його потилицю, суху і уперту. З часом в місті привикли до нездарности мого батька, вона закоренилась і стала нашим стилем.

Той стиль батько вніс і в жите моєї сестри. Почати вже від того, що назвав її Клеопатрою (як мене назвав Мисаїлом). Коли вона була ще дівчинкою, він страшив її нагадуванням про зьвізди, про давних мудреців, про наших предків, довго об'ясняв їй, що таке жите, що обовязок, і тепер, коли її було вже 26 літ, говорив теж саме, позволяючи їй ходити під руку тільки з ним одним і представляючи собі чомусь, що скорше чи пізнійше повинен явитись відповідний молодий чоловік, що захоче оженитись з нею з поважання до його особистих прикмет. А вона боготворила батька, боялась і вірила в його незвичайний розум.

Стало зовсім темно і вулиця мало-помалу спустіла. В домі напротив затихла музика; відворились на розтіворота, і по нашій улиці граючи, злегка дзвонячи калатальцями, переїхала трійка. Се інженер з донькою поїхав перевезти ся. Час іти спати!

В домі я мав свій покій, але я жив на подвір'ю в хатці під одним дахом з цегляною шопою, колись збудованою правдоподібно для ховання упряжи, — в стінах були повбивані великі гаки, — тепер одначе вона була зайва і батько от уже трицять літ складав у ній свою газету, яку на щось опрарляв по пів річника і не позволяв нікому рухати. Живучи тут, я рідше попадав на очи батькови і його гостям, і мені здавало ся, що як я не сиджу в правдивім покою і не що дня ходжу до дому обідати, то слова батька, що я живу на його шії, звучать мов не так образливо.

На мене чекала сестра. Вона потай від батька винесла мені вечерю: невеличкий кавальчик зимної телятини і окраєць хліба. У нас дома часто повторяли: „гроші люблять рахунок“, „копійка стереже рубля“ і таке иньше, і сестра придавлена тими тривіальностями, придумувала тільки, як би зменшити розходи, і тому ми зле годувались. Поставивши тарілку на стіл, вона єїла на мою постіль і заплакала.

— Мисаїле, — сказала вона, — що ти робиш з нами? Вона не закривала лица, сльози капали їй на груди і на

руки, а вираз лица був сумний. Вона упала на подушку і дала волю сльозам, здрігаючи цілим тілом і хлипаючи.

— Ти знов покинув службу... — промовила вона. — О, як се страшно!

— Але зрозумій, сестро, зрозумій... — сказав я, і тому, що вона плакала, мене взяла розпука.

Як би навмисне, в моїй лямпочці вигоріла вже вся нафта, вона коптіла, збираючи ся гаснути, і старі гаки на стінах гляділи грізно і тіни їх мигали.

— Пожалуй нас! — сказала сестра, встаючи. — Батько в страшнім горю, а я хора, розум трачу. Що з тобою буде? — питала вона, ридаючи і протягаючи до мене руки. — Прошу тебе, благаю, іменем нашої небіжки мами прошу: іди знов на службу!

— Не можу, Клеопатро! — сказав я, почувавши, що ще трохи — і я піддам ся. — Не можу!

— Чому? — говорила дальше сестра. — Чому? Добре, як не полагодив з начальником, шукай собі иньшого місця. На приклад, чому би тобі не піти служити на залізницю? Я що-йно тепер говорила в Анютою Благово, вона запевняє, що тебе приймуть на залізницю і навіть обіцяла просити за тебе. Ради Бога, Мисаїле, подумай! Подумай, благаю тебе!

Ми поговорили ще трохи і я піддав ся... Я сказав, що гадка про службу на залізниці, що тепер буде ся, мені не приходила ще ані разу в голову, і що я готов спробувати.

Вона радісно усьміхнула ся крізь сльози і стиснула мені руку, а потім усе ще плакала, бо не могла стримати ся, а я пішов до кухні за нафтою.

II.

Між прихильниками аматорських театрів, концертів і живих образів з добродійною метою перше місце належало в місті Ажогінім, що жили у власнім домі на Великій Дворянській; вони кожного разу давали поміщене і брали на себе всі клопоти і видатки. Ся богата поміщицька

родина мала в повіті коло трьох тисяч десятин землі з розкішним двором, але не любила села і жила зиму і літо в місті. Вона складалась з матери, високої, сухорлявої, делікатної дами, що носила коротке волосся, короткий кафтаник і гладку спідницю на англійський спосіб, — і трьох доньок, котрих, говорячи про них, називали не по іменах, а по просту: старша, середня і молодша. Всі вони були з негарними, острыми підбородками, короткозорі, згорблені, одягнені так як і мати, неприємно шепелявіли, а все таки не уважаючи на те, конче брали участь в кождім представленю і все робили щось з добродійною метою — грали, читали, сьпівали. Вони були дуже поважні і ніколи не усьміхались, і навіть в водевілях зі сьпівом грали без найменшої веселости, з урядовим виглядом, зовсім мов би віддавались бухгалтерії.

Я любив наші представлення, а особливо проби, часті, трошки дурні, галасливі; після них давали нам вечеряти. В виборі штук і розділі роль я не мав ніякої участі. До мене належала закулісова часть. Я малював декорації, переписував ролі, суфлював, характеризував, і на мене здали також урядженє всяких ефектів в роді грому, сьпіву соловія і т. и. З причини, що я не мав суспільного становища ані порядної одежі, то на пробах я держав ся остронь, в тіни куліє і соромливо мовчав.

Я малював декорації у Ажогіних в шопі або на подвірю. Мені помагав маляр, або, як він сам себе називав, підприємець малярських робіт, Андрій Іванов, пятьдесять-літній чоловік, високий, дуже худий і блідий, з запалими грудьми, з запалими висками і з синьою краскою під очима, навіть трохи страшний на вид. Він хорував на якусь хворобу, що ослабляла його, і кождої осени і весни говорили про него, що він доходить, але полежавши він уставав і потім говорив з зачудуванєм: „А я знов не помер!“

В місті його звали Редькою і говорили, що се правдиве його назвище. Він любив театр так, як я, і скоро лише до него доходила чутка, що у нас лагодить ся спектакль, він кидав усї свої роботи і йшов до Ажогіних малювати декорації.

Другого дня по переговорі з сестрою, я від рана до вечера робив у Ажогіних. Проба була визначена на сему годину вечір, і на годину перед початком в сали були зібрані всі аматори, а по сцені ходили старша, середня і молодша і читали з зошитів. Редька в довгім рудім пальтоті і в шалику, намотанім на шию, вже стояв припершись виском до стіни, і дивив ся на сцену з побожним виразом. Ажогіна-мати підходила то до одного гостя, то до другого і кождому говорила щось приємне. Вона мала манеру пильно дивитись в лице і говорити по тиху, як в секреті.

— Мабуть трудно малювати декорації, — сказала вона тихо, підходячи до мене. — А ми що-йно з панею Муфке говорили про пересуди, і я виділа, як ви увійшли. Боже мій, я ціле своє жите боролась з забобонами! Щоби переконати прислугу, які то дурниці всі ті їх страхи, я у себе все засьвічую три сьвічки і всі свої важні орудки зачинаю тринайцятого.

Прийшла донька інжинера Должикова, гарна, повна блондинка, одягнена, як говорили у нас — у все парижське. Вона не грала, але на пробах ставили для неї крісло на сцені і представлень не зачинали скорше, аж доки вона не появлялась в першім ряді, сяючи і дивуючи всіх своїм строем. Її, як столичній штучці, дозволяло ся підчас проб робити уваги, і робила вона їх з милою протекціональною усьмішкою, і видко було, що на наші представлення вона дивилась як на діточу забаву. Про неї говорили, що вона учила ся сьпівати в петербурській консерваторії і ніби навіть цілу зиму сьпівала в приватній опері. Вона мені дуже подобалась, і звичайно на пробах і підчас представлення я не зводив з неї очий.

Я вже взяв був зошит, щоб зачати суфлювати, коли несподівано з'явила ся сестра. Не знімаючи пальтота і капелюха, вона підійшла до мене і сказала:

— Прошу тебе, ходім!

Я пішов. За сценою в дверях стояла Анюта Благово, також в капелюсі, з темною вуалькою. Се була донька віцепредседателя суду, що служив в нашім місті давно, мало що не від самого заснования окружного суду. Дятого

що вона була високого росту і гарно збудована, участь її в живих образах уважала ся конче потрібною, і коли вона представляла яку фею чи Славу, то лице її горіло від сорому; але в спектаклях вона не брала участі, а заходила на проби лише на хвилину, за якоюсь орудкою, і не йшла до салі. І тепер видко було, що вона зайшла лише на хвильку.

— Мій батько говорив про вас, — сказала вона сухо, не дивлячись на мене і червоніючи. — Должіков обіцяв вам місце при залізниці. Ідїть до него завтра, він буде дома.

Я поклонив ся і подякував за клопоти.

— А се ви можете лишити, — сказала вона, показавши на зошит.

Вона і сестра підійшли до Ажогіної і зо дві мінати шептали ся з нею, поглядаючи на мене. Вони нараджувались над чимось.

— Справді, — сказала Ажогіна тихо, підходячи до мене і пильно дивлячись в лице, — справді, як що се відтягає вас від поважної праці, — вона витягнула з моїх рук зошит, — то ви можете передати кому иньшому. Не турбуйте ся, мій друже, ідїть собі з Богом!

Я попрощав ся з нею і вийшов засоромлений. Ідучи по сходах я бачив, як відходили сестра і Анюта Благово; вони жваво говорили про щось, мабуть про мою службу на залізниці, і спішились. Сестра перше ніколи не бувала на пробах, і тепер імовірно її мучила совість і вона боялась, аби батько не довідав ся, що вона без його дозволу була у Ажогіних.

Я пішов до Должікова на другий день коло першої години. Льокай провів мене в дуже гарну комнату, що була сальоном інженера і разом його кабінетом. Тут було все м'яке, елегантне і для такого непривичаєного чоловіка, як я, навіть дивно. Дорогі килими, величезні фотелі, бронз, образи, золоті і плюшеві рами; на фотографіях, розкинутих по стінах, дуже гарні жінки, розумні, гарні лица, свободні пози; в сальону ведуть двері просто в сад, на балькон, видно боз, видно стіл, накритий до сніданя, багато бутельок, букет з рож, пахне весною і дорогими цвіта-

рами — і все, здається, хоче сказати, що он тут прожив чоловік, попрацював і дійшов нарешті щастя можливого на землі. При бюрку сиділа донька інженера і читала газету.

— Ви до папи? — запитала вона. — Він бере туш, зараз прийде. Посидьте тимчасом, прошу вас!

Я сів.

— Ви-ж, здається, напротин нас мешкаєте? — запитала вона знов по короткім мовчаню.

— Так!

— Я з нудьги що дня дивлюсь з вікна, ви вже вибачте, — говорила вона далі, дивлячись у газету, — і часто виджу вас і вашу сестру. У неї все такий добрий, скуплений в собі вираз лица.

Увійшов Должіков. Він витирив ручником шию.

— Папа, monsieur Полозньов, — сказала донька.

— Так, так, мені говорив Благово, — скоро звернув ся він до мене, не подаючи руки. — Але послухайте, що я можу вам дати? Які у мене місця? Дивні ви люди, панове! — говорив він голосно далі і таким тоном, як би робив мені закид. — Ходить вас до мене по дваццять люда на день, представляють собі, що в мене департамент! У мене лінія, панове, у мене каторжна праця, мені потрібні механіки, слюсарі, копачі, столярі, керничники, а ви-ж всі можете тільки сидіти і писати, більше нічого! Ви всі писателі!

І від него повіяло на мене тим самим щастем, що і від його килимів і фотелів. Товстий, здоровий, з червоними щоками, з широкою грудею, вимитий, в перкалевій сорочці і шараварах, зовсім як порцеляновий візник для забавки. У него була кругла, кучерява борідка — і ані одного сивого волоска, ніс з горбиком, а очі темні, блискучі, невинні.

— Що ви вмієте робити? — говорив він дальше. — Нічого ви не вмієте! Я інженер, я забезпечений чоловік; але перше заким мені дали дорогу, я довго носив хомут, я був машиністом, два роки працював у Бельгії, як простий смаровоз. Міркуйте самі, мій коханий, яку працю я можу предложити вам?

— Розумієть ся, воно так... — пробуркотів я в великім заклопотаню, не можучи знести його ясних, невинних очий.

— Чи вмієте бодай дати собі раду з апаратом? — запитав він, подумавши.

— Так, я служив на телеграфі.

— Гм... Ну, там побачимо! Ідьте поки-що в Дубечню! Там у мене вже сидить один, але страшно дранте.

— А які будуть мої обов'язки? — запитав я.

— Потім побачимо! Вибирайтесь тимчасом, я розпоряджу. Тільки будьте ласкаві у мене не запиватись і не турбувати мене ніякими просьбами. Нажену!

Він відійшов від мене і навіть головою не кивнув. Я поклонив ся йому і його доньці, що читала газету і вийшов. На душі було мені тяжко до тої міри, що коли сестра зачала питати, як мене приняв інженер, то я не міг вимовити ані одного слова.

Щоб іти в Дубечню, я встав досвіта зі сходом сонця. На Великій Дворянській не було ані душі, всі ще спали, і кроки мої гомоніли самотньо і глухо. Тополі покриті росю наповняли повітря делікатним ароматом. Мені було сумно і не хотілось виходити з міста. Я любив своє рідне місто. Воно видавалось мені таке гарне і тепле! Я любив сю зелень, тихі соняшні ранки, гук наших дзвонів; але люди, з якими я жив у тім місті, були для мене нудні, чужі, а часами навіть обридливі. Я не любив і не розумів їх.

Я не розумів, по що і чим жиють оті шістьдесять-пять тисяч людей. Я знав, що Кімри добувають собі прожиток чобітьми, що Тула робить самовари і оружжя, що Одеса портове місто, але що таке наше місто і що воно робить — я не знав. Велика Дворянська і ще дві чистійші вулиці жили з готових капіталів і з пенсій, що брали урядники з державної каси; але чим жили иньші вісім улиць, що тягнулись паралельно на три верстви і щезали за горбом — се було для мене все нерозв'язаною загадкою. І як жили ті люди, соромно сказати! Ані саду, ані театру, ані порядної оркестри; міську і клубову бібліотеку навіщали тільки підручки-Жиди, так що журнали і нові книжки

лежали місяцями нерозрізані; багаті і інтелігентні спали в душних, тісних спальнях, на деревляних ліжках з блощицями, дітий тримали в образливо брудних поміщенях, що їх називають діточими комнатами, а слуги, навіть старі і поважні, спали в кухні на землі і накривались лахами. В скромні дні в домах пахло борщем, а в пісні — осетриною, смаженою на соняшниковім олію. Їли не смачно, пили нездорову воду... В магістраті, у тубернатора, у архієрея, всюди по домах багато літ говорили про се, що у нас у місті нема доброї і таної води і що конче треба позичити в державній касі двіста тисяч на водопровід; дуже багаті люди, яких у нас у місті можна було начислити зо три десятки і які бувало програвали в карти цілі посілости, також пили злу воду і ціле жите говорили з запалом про позичку — і я не розумів сего; мені здавалось, що було би простійше взяти і виняти ті двіста тисяч зі своєї кишені.

В цілім місті я не знав ані одного чесного чоловіка. Мій батько брав хабарі і думав, що се дають йому з поважання до його душевних прикмет; гімназисти, щоби переходити з класи до класи, йшли на мешкане до своїх учителів, і ті брали від них великі гроші; жінка військового начальника підчас побору брала від рекрутів і навіть позволяла угощати себе і раз у церкві ніяк не могла піднятись з колін, бо була п'яна; підчас побору брали і лікарі, а міський лікар і ветеринар обложили податком ятки і шинки; в повітовій школі торгували свідочтвами на зменшене військової служби третьої класи; благочинні*) брали від підвладних причтів і церковних старостів; у магістрацькій, міщанській, лікарській і у всіх інших канцеляриях за кожним, хто туди звертав ся, кричали: „Треба подякувати!“ — і той вертав ся, щоби дати 30—40 копійок. А ті, що не брали хабарів, як на примір, судові урядники, були надуті, подавали два пальці, відзначали ся холодністю і вузкістю поглядів, грали багато в карти, багато пили, женили ся з багатими і безперечно мали на суспільність шкідливий, деморалізаційний

*) Декани.

вплив. Лише від одних дівчат віяло моральною чистотою; більшість із них мала висні змагання, чесні, чисті душі; але вони не розуміли життя і вірили, що хабарі дають з поважання до душевних прикмет, і вийшовши заміж скоро старілись, опускали ся і безнадійно тонули в багні тривіального, міщанського істнованя.

III.

В нашій місцевості будували залізницю. Впередень свьят ходили по місті купами обідранці; їх звали „чугункою“*) і бояли ся їх. Не рідко приходилось мені бачити, як обідранця з окривавленою фізіономією, без шапки, вели на поліцію, а з заду, в виді річевого доказу, несли самовар, або недавно випране ще мокре біле. „Чугунка“ звичайно товпилась коло шинків і на базарах; вона пила, їла, погано сварилась і кожду жінчину легкого поведеня, що переходила по-при них, проводила переразливим свистом. Наші крамарі, щоби забавити тоту голодну голоту, поїли псів і котів горілкою, або привязували псови до хвоста бляшанку від нафти, зачинали свистіти і псес летів по вулиці гуркотячи бляшанкою, пищачи зі страху: йому здавалось, що за ним біжить слідом якесь чудовище, — утікав далеко, за місто, в поле і там падав із знесилля; і у нас у місті було кілька псів, що все дрожали, з підкуленими хвостами, про яких говорили, що вони не видержали такої забави, одуріли.

Двірець залізничний будували пять верст за містом. Говорили, що інжінери за те, щоби дорога підходила до самого міста, хотіли хабара пятьдесять тисяч, а магістрат годив ся дати лише сорок; розійшлись на десяти тисячах, і тепер міщане каялись, бо треба було провести до двірця гостинець, що в пляні коштувало дорожше. На цілій лінії були вже положені пороги і шини, і ходили службові поїзди, що возили материял на будову і робітників, а зупиняли рух лише мости, що їх будовав Должіков, та ще подекуди не були готові стації.

*) Чугунка = залізниця.

Дубечня — так називалась наша перша станція — була сімнайцять верст від міста. Я йшов пішки. Ясно зеленіла озимина і ярина, облита раннім сонцем. Місце було рівне, веселе, і здалека ясно рисувались двірець, кургани, далекі оселі... Як добре було тут на волі! І як я хотів переняти ся свідомістю свободи, бодай би на сей один ранок, щоби не думати про се, що робилось у місті, не думати про свої потреби, не хотіти їсти! Нічого так не перешкаджало мені жити, як остре чуте голоду, коли мої найліпші гадки дивно мішались з гадками про гречану кашу, про котлети, про смажену рибу. Я стою сам у полі і дивлюсь в гору на жайворонка, що повис у повітрі на однім місці і розспівав ся як би в гістерії, а сам думаю: „Добре би було з'їсти тепер хліба з маслом!“ Або ось сїдаю при дорозі і замикаю очи, щоби спочити, послухати сього чудового маєвого шуму, і мені нагадує ся, як пахне горяча бараболя. При моїм великім рості і сильній будові мені приходилось їсти взагалі мало, і тому головним чутем моїм в протягу дня був голод, і тому мабуть я дуже добре розумів, для чого така сила людий працює лише на кавалок хліба і може говорити лише про їду.

В Дубечні тинкували в середині станцію і будували деревляний поверх водяної вежі. Було горячо, пахло вапном і робітники лїниво ходили по купах трісок і смітя; коло своєї будки спав сторож і сонце пекло його просто в лице. Анї одного дерева. Слабо гудів телеграфічний дріт, і на нїм де-не-де відпочивали яструби. Тиняючись також по купах, не знаючи, що робити, я згадав, як інженер на моє питанє, які будуть мої обовязки, відповів мені: „Там побачимо!“ Але що можна було побачити на тій пустині? Мулярі говорили про десятника і про якогось Федота Василевича, — я не розумів і мене мало-помалу взяла нудьга, — нудьга фізична, коли чуєш свої руки, ноги і ціле своє велике тіло і не знаєш, що робити з ними, куди дїтись.

Походивши що найменше зо дві години, я зауважав, що від станції кудись на право від лїнії йшли телеграфічні стовпи і в півтора або дві версти кінчились коло білого камяного паркана; робітники сказали, що там канцелярія, і я вирозумів нарешті, що мені треба як раз туди.

Се була дуже стара, давно покинута оселя. Паркан з білого дірчастого каменя вже вивітрів і розвалив ся місцями, і на офіщині, що сліпою стіною виходила в поле, дах був заржавілий і на нїм де-не-де блистїли латки з бляхи. Через ворота видно було обширне подвірє, поросле буряном, і старий панський двір з жалюзіями у вікнах і з високим дахом, рудим від ржі. Праворуч і ліворуч від дому стояли дві однакові офіщини; в одній були вікна забиті дошками, коло другої, з відчиненим вікнами, висїло на мотузку біле і ходили телята. Остатній телеграфічний стовп стояв на подвірю і дріт від него йшов до вікна тої офіщини, що сліпою стіною виходила в поле. Двері були відчинені, я увійшов. За столом коли апарата сидїв якийсь добродїй з темною, кучерявою головою, в жакеті з парусини; він строго, зпід лоба поглянув на мене, але зараз таки усміхнув ся і сказав:

— Здоров був, маленький зиск!

Се був Іван Чепраков, мій товариш з гімназії, що його виключили з другої класи за куренє тютюну. Ми колись разом осеною ловили щиглів, чижиків і дубоносів і продавали їх на базарі раненько, коли ще наші батьки спали. Ми переглядали гуртки перелетних птахів і стріляли в них дрібним шротом, потім визбиравали ранених і одні у них гинули в страшних муках (я до нині ще пам'ятаю, як вони в ночі стогнали у мене в клітці), других, що виздоровляли, ми продавали і без сорома божились при тім, що то самі самці. Якось раз на базарі у мене лишив ся лише один птах, що я його довго напихав купцям і нарешті збув за копійку. „Все таки маленький зиск!“ — сказав я собі на потїху, ховаючи тоту копійку, і з тої пори уличні хлопці і гімназисти прозвали мене маленьким зиском; та й тепер ще хлопчиска і крамарі, трафлялось, дражнили мене так, хоча крім мене вже ніхто не памятав, відки пішло се прізвисько.

Чепраков був не сильної будови; вузкогрудий, згорблений, довгоногий. Краватка мотузком, камізельки не було зовсім, а чоботи гірші від моїх — з кривими зап'ятками. Він рідко мигав очима і мав напружений вираз, мов би збирав ся щось спіймати, і все метушив ся.

— Та ти зачекай! — говорив він метушачи ся. — Та ти послухай!... Про що то я що-йно говорив?

Ми розбалакались. Я довідав ся, що маєтність, де я находив ся тепер, ще недавно належала до Чепракових і лише минулої осени перейшла до інженера Должікова; сей думав, що тримати гроші в землі користнійше, як в паперах, і купив уже в наших сторонах три порядні маєтності з довгами; мати Чепракова вимовила собі при продажі право жити ще два роки в одній з бокових офіцин і випросила для сина місце в канцелярії.

— Ще би він не купував! — сказав Чепраков про інженера. — З самих підприємців кілька дере! Зі всіх дере!

Потім він повів мене обідати, рішивши метушливо, що мешкати я буду з ним у-двох у офіцині, а столувати ся у його матері.

— Вона у мене скупарка, — сказав він, — але дорого від тебе не возьме.

В маленьких комнатах, де мешкала його мати, було дуже тісно; всі вони, навіть сіни і передпокій, були заставлені меблями, що по продажі маєтності перенесли сюди з великого дому; і меблі були всі старинні, з магоньового дерева. Пані Чепракова, дуже товста, пристара дама, з косими китайськими очима, сиділа при вікні в великім фотелю і плела панчошу. Наблизилась до мене церемоніяльно.

— Се, мамо, Полозньов, — представив мене Чепраков. — Він тут буде служити.

— Ви дворянин? — запитала вона дивним, неприємним голосом; мені видалось, мов би у неї в горлі булькотить товщ.

— Так, — відповів я.

— Сідайте.

Обід був злий. Давали лишень пиріг з гірким сиром і молочну зупу. Олена Нікіфорівна, господиня, цілий час якось дивно моргала то одним оком, то другим. Вона говорила, їла, але в цілій її поставі було вже щось мертвого, і навіть уже мов би й чути було запах трупа. Жите в ній ледви тліло, тліла і сьвідомість, що вона — пані-поміщиця, що колись мала своїх кріпаків, що вона — генеральша, і що прислуга повинна її величати превосходитель-

ством; і коли ті мізерні останки життя піднимались у ній на хвилю, то вона говорила синові:

— Жан, ти не так тримаєш ніж!

Або знов говорила мені, тяжко зітхаючи, з манерою господині, що хоче зайняти гостя:

— А ми, знаєте, продали нашу маєтність. Розумієть ся, жаль, привикли ми тут, але Должіков обіцяв зробити Жана начальником стації Дубечні, так, що ми не виїдем звідси, будемо мешкати тут на стації, а се однако як і в маєтности. Інжінер такий добрий! Не здаєть ся вам, що він дуже гарний?

Ще недавно Чепракові жили багато, але по смерти генерала все змінилось. Олена Нікіфорівна зачала сварити ся з сусідами, процесувати ся, не доплачувати офіціалістам і робітникам; усе бояла ся, щоби її не обікрали — і до яких десяти літ Дубечня змінила ся до непізнання.

За великим домом був старий сад, вже здичілий, заглушений буряном і хащами. Я перейшов ся по терасі, ще гарній і міцній; через скляні двері видко було комнату з паркетовою підлогою, мабуть сальон, старинний фортепян, а на стінах іржавюри в широких рамах з магоневого дерева — і більше нічого. З колишніх квітників зістали тільки півонії і маки, що підносили з трави свої ярко червоні голови; по доріжках, витягаючись, перешкаджаючи одні одним, росли молоді клени і берести, вже обципані коровами. Було густо і сад виглядав непрохідний, але се лише коло дому, де ще стояли тополі, сосни і старі липи ровесниці, що задержались з давніших алеї; а дальше за ними сад вирубували на сіножать, і тут уже не парило, павутина не лізла в рот і в очі, провівав вітерець; чим дальше в сад, тим просторійше, і вже росли на просторі вишні, сливки, кріслаті яблуні споганені підпорами і таніреною, і груші такі високі, що навіть не хотілось вірити, що се груші. Сю часть саду винаймали наші міські перекупки, і пильнував її від злодіїв і шпаків придурковатий селянин, що жив у шатрі.

Сад рідшаючи щораз більше, переходячи в правдиву луку, спускав ся до ріки, оброслої зеленим очеретом і вербами; коло млинової греблі була затока глибока і рибна,

гучно шумів невеличкий млин з солом'яною стріхою, несамовито кумкали жаби. На воді, гладкій, як зеркало, зрідка робились круги, та здрігались водяні лілїї, порушені веселою рибсю. По тім боці річки було сельце Дубечня. Тиха, глибока затока манила до себе, обіцяючи холод і спокій. І тепер усе те — і затока і млин, і затишні береги належали до інженера.

І ось зачала ся моя нова служба. Я відбирав телеграми і відправляв їх дальше, писав різні справозданя і переписував на чисто викази, претенсії і рапорти прислані нам до канцелярії неграмотними десятниками і майстрами. Але більшу частину дня я не робив нічого, а ходив по хаті, очікуючи телеграм, або саджав у офіційні хлопця, а сам ішов у сад і проходжував ся, поки хлопець не прибіг сказати, що апарат стукає. Обідав я у панї Чепракової. М'ясо давали дуже рідко, страви були все молочні, а в середу і п'ятницю пісні і в ті дні подавали до столу рожеві тарілки, що називались пісними. Чепракова ненастанно моргала — се була у неї така привичка, і в її присутності мені все робилось ніяково.

Роботи в офіційні не старчило і на одного, тому Чепраков нічого не робив, а лише спав або йшов з рушницею на греблю, на ріку стріляти качки. Вечерами він запивав ся в селі або на стації, і заким ляг спати, дивив ся в зеркальце і кричав:

— Здоров був, Іване Чепраков!

Коли унів ся, був дуже блідий і все затирав руки і сьміяв ся, як би іржав: гі-гі-гі! Без сорома він роздягав ся до нага і бігав по полі голый. Їв мухи і говорив, що вони квасненькі.

IV.

Якось раз по обіді він прибіг у офіційну задихавшись, і сказав:

— Іди, там твоя сестра приїхала!

Я вийшов. Дійсно, перед ганком великого дому стояла міська наймлена лінейка. Приїхала моя сестра, а з нею

Анюта Благово і ще якийсь добродій у військовій блюзі. Підійшовши ближше, я спізнав військового: се був брат Анюти, доктор.

— Ми до вас на пікнік приїхали, — сказав він. — Добре?

Сестра і Анюта хотіли розпитати, як мені тут живе ся, але обі мовчали і лише дивились на мене. Я також мовчав. Вони зрозуміли, що мені тут не подобається і у сестри закрутились сльози, а Анюта Благово почервоніла. Пішли в сад. Доктор ішов поперед усіх і говорив з запалом:

— Отсе повітре! Преподобна мати, се-ж повітре!

З вигляду се був ще зовсім студент. І говорив і ходив він як студент і погляд його сивих очей був живий, простий і щирий, як у доброго студента. Поруч зі своєю високою і гарною сестрою він видавав ся слабим, тонким; і борідка у него була рідка, і голос також — тоненький тенорик, зрештою досить приємний. Він служив десь у полку і тепер приїхав на відпустку до своїх, і говорив, що в осени поїде до Петербурга здавати іспит на доктора медицини. Він мав уже свою сімю — жінку і трое дітей; оженив ся він вчасно, коли був ще на другім курсі, і тепер в місті оповідали про него, що він нещасливий в родиннім житю і вже не живе з жінкою.

— Котра година? — турбувалась сестра. — Нам треба би завчасу вернутись, папа позволив мені до брата лише до шестої години.

— Ох, уже ваш папа! — зітхнув доктор.

Я наставив самовар. На килимі перед терасою великого дому ми пили чай; доктор навколішках пив чай з мисочки і говорив, що дізнає щастя. Потім Чепраков пішов за ключем і відімкнув скляні двері, і ми всі увійшли в дім. Тут було темно, таємничо, пахло грибами і кроки наші гучно стугоніли, зовсім як би під домом була пивниця. Доктор на стоячки порухав клявіші фортепяна, і він відповів йому слабо, дріжачим, розбитим, але ще чистим акордом; він спробував голос і засьпівав якийсь романс, морщив ся і нетерпеливо стукав ногою, як котрий клявіш показував ся нічим. Моя сестра вже не збиралась до дому, а ходила зворушена по покою і говорила:

— Мені весело! Мені дуже, дуже весело!

В її голосі було чути здивоване, мов би їй здавалось неможливим, що їй також може бути гарно на душі. Се перший раз в життю я бачив її такою веселою. Вона навіть покрасшала. З профілю вона була негарна, у неї ніс і уста виступали якось наперед і був такий вираз, мов би вона дула, але вона мала гарні карі очи, бліду, дуже делікатну краску лица і жалібний вираз доброти і смутку, і коли говорила, то виглядала приємно і навіть гарно. Ми обоє, я і вона, вдалися в нашу матір, широкі в плечах, сидьні, витревалі, але блідота її була хороблива, вона часто кашляла, і в очах її я часом замічав вираз, який буває у людей, що поважно хорі, але скривають чомусь се. В її теперішній веселості було щось дитинне, наївне, мов би та радість, що її в дитинстві пригнітали і заглушували в нас строгим вихованем, нараз збудилась тепер у душі і вирвалася на волю.

Але коли настав вечір і злагодили коні, сестра притихла, посумніла і сіла на лінейку з таким видом, як би се була лава обжалуваних.

І от вони всі поїхали, гуркіт затих... Я згадав, що Анюта Благово за весь час не сказала зі мною ані одного слова.

„Дивна дівчина!“ — подумав я. — „Дивна дівчина!“

Настала Петрівка, і нас уже що дня годували пісним. Від дармованя і неясности положеня мене мучила фізична нудьга, і я, невдоволений з себе, вялий, голодний, блукав у дворі і лише ждав відповідного настрою, щоби піти геть.

Якось раз вечером, коли у нас в офіцині сидів Редька, несподівано увійшов Должіков; він сильно обгорів і був сивий від пороху. Він перебув три дні в своїм відділі і тепер приїхав у Дубечню на машині, а до нас зі стації прийшов пішки. Чекаючи на екіпаж, що мав прийти з міста, він зі своїм економом обійшов двір, голосно даючи прикази, потім цілу годину сидів у нас в офіцині і писав якісь листи; при нім приходили на його імя телеграми, і він сам вистукував відповіді. Ми всі три стояли мовчки, випростувані.

— Які непорядки! — сказав він, з відразою поглянувши в виказ. — За дві неділі я переносу канцелярію на стацию і вже не знаю, що мені з вами робити, панове!

— Я стараюсь, ваше високоблагородіє, — промовив Чепраков.

— Я-ж бачу, як ви стараєтесь. Лише пенсію умієте брати, — говорив далі інженер, дивлячись на мене. — Все надієтеся на протекцію, як би то як найлекше і найскорше *faire la cartière*... Але я не буду дивитись на протекцію. За мною ніхто не просив... Заким мені дали до рогу, я ходив машиністом, працював у Бельгії як простий смаровіз. А ти, Пантелей, що тут робиш? — запитав він, звернувшись до Редьки. — Запиваєшся з ними?

Він усіх простих людей чомусь називав Пантелеями, а такими як я і Чепраков погорджував і поза очі прозивав пияками, скотами, волоцюгами. Взагалі для дрібних урядників він був немилосерний, накладав грошеві карі і проганяв їх зі служби холодно, без пояснень.

Нарешті приїхали за ним коні. Він на прощанє обіцяв звільнити нас усіх за дві неділі, прозвав економа йолопом і потім, розвалившись у колясці, поїхав до міста.

— Андрій Іванич, — сказав я до Редьки, — візьміть мене до себе на робітника!

— Та чому-б ні!

І ми пішли разом в напрямі до міста. Коли стация і двір лишилися далеко за нами, я запитав:

— Андрій Іванич, по що ви якоє то приходили в Дубечню?

— По перше, хлопці мої роблять на лінії, а по друге — приходив до генеральші платити проценти. Торік я взяв у неї пів сотки і плачу їх тепер по рублю на місяць.

Маляр станув і взяв мене за тузик.

— Місаїл Алексієвич, ангел ви наш, — говорив він дальше, — я так розумію, що коли який простий чоловік або пан бере хоч би і найменший процент, той вже є злодій. В таким чоловіці не може бути правди.

Худий, блідий, страшний Редька замкнув очи, покивав головою і виголосив тоном філософа:

— Теля їсть траву, ржа — зелізо, а лжа — душу. Господи, спаси нас грішних!

V.

Редька був непрактичний і зле знав рахувати; набрав він роботи більше, ніж міг виконати, і при обрахунку турбував ся, збивав ся з пантелику і для того все мав недобір. Він малював, вставляв скла, обліпляв стіни тапетами і навіть брав ся крити дахи, і я памятаю, як він за-для нікчемного замовлення бігав по три дні, шукаючи дахівників. Се був дуже добрий майстер, йому трафлялось часом заробити і до десяти рублів на день, і як би не те бажане — за всяку ціну бути головним і називатись підприємцем, то у него певно назбирало би ся гарних грошей.

Сам він брав від штуки, а мені і другим хлопцям платив денно, від сімдесяти копійок до рубля на день. Доки була горяча і суха погода, ми виконували різні роботи з надвору, переважно малювали дахи. З непризвичаєня мене пекло в ноги, як би я ходив по розпаленім бляті, а коли взував берлячі, то в ноги було душно. Але се тільки зразу, потім я привик, і все пішло, як по маслі. Я жив тепер між людьми, що для них праця була обовязкова і неминуча і які робили, як робучі коні, часто не розуміючи морального значіння праці, і навіть не уживаючи ніколи в розмові слова „праця“; коло них і я також почував себо робучим конем, щораз більше переймаючись обовязковістю і неминучістю того, що я робив, і се робило мое житє лекшим, визволяючи від усяких сумнівів.

Зразу все мене інтересувало, все було нове, мов би я на ново народив ся. Я міг спати на землі, міг ходити босо, — а се незвичайно приємно; міг стояти в купі простого народу, нікого не вяжучи, і коли на вулиці падав у фякра кінь, то я біг і помагав піднести його, не боючись замастити свою одіж. А, головно, я жив на свій власний рахунок і не був нікому тягаром!

Мальованє дахів, особливо нашим олійом і краскою, уважало ся дуже користною роботою і тому сею грубою, скучною роботою не гордували навіть такі добрі майстри, як Редька. В коротких штанятах, з худими синіми ногами, він ходив по дасі, подібний до бузька, і я чув, як він поводячи пензлем, тяжко зітхав і говорив:

— Горе, горе нам грішним!

Він ходив по дасі так свобідно, як по підлозі. Не вважаючи на те, що він був хорий і блідий, як труп, проворність у него була незвичайна; він так само, як молоді, малював копулу і голови церкви без помостів, тільки при помочи драбин і мотуза, і було трохи страшно, коли він там, стоячи на висоті, далеко від землі, випростовував ся на цілий свій зріст і виголошував не знати для кого:

— Теля їсть траву, ржа — зелізо, а лжа — душу!

Або знов, думаючи про що-небудь, відповідав на голос своїм думкам:

— Все може бути! Все може бути!

Коли я вертав з роботи до дому, то всі ті, що сиділи коло воріт на лавочках, усі прикащики, хлопчиска і їх господарі кидали за мною слідом різні уваги, злобні і глумливі, і се на початках вражало мене і здавалось впрост дивоглядним.

— Маленький зиск! — чути було зі всіх боків. — Маляр! Охра!*)

І ніхто не був до мене так неласкавий, як власне ті, що ще так недавно самі були простими людьми і заробляли собі кавалок хліба чорною роботою. Поміж крамницями, коли я переходив по-при залізний склеп, мене як би несподівано обливали водою, і раз навіть шпурнули на мене палицею. А один купець-рибник, сивий дід, заступив мені дорогу і сказав, дивлячись на мене зі злостію:

— Не тебе, дурня, жаль! Батька твого жаль!

А мої знайомі, стрівшись зі мною, чомусь стидались. Одні дивились на мене, як на дивака-блязня, другим було мене жаль, треті знов не знали, як бути зі мною, і зрозуміти їх було трудно. Якось раз по дню, в одній уличці

*) Червона краска.

коло нашої Великої Дворянської, я здібав Анюту Благово. Я йшов на роботу і ніс два довгі пензлі і ведро з фарбою. Пізнавши мене, Анюта з'їритувалася.

— Прошу вас не кланятися мені на вулиці... — проговорила вона нервово, строго, дріжачим голосом, не подаючи мені руки, і в її очах нараз заблиснули сльози. — Як що на ваш погляд все те так потрібне, то нехай... нехай, але прошу вас, не здібайтеся зі мною!

Я вже мешкав не на Великій Дворянській, а на передмісттю Макарисі, у своєї няньки Карповни, доброї але понурої старушки, що все перечувала щось злого, бояла ся всіх слів взагалі і навіть в бджолах і осах, що залітали до неї в комнату, бачила злі прикмети. І те, що я став робітником, на її думку не віщувало нічого доброго.

— Пропала твоя головонька! — говорила вона сумно, киваючи головою. — Пропала!

З нею в домку сидів її приймак Прокофій, різник, величезний, неповоротний хлопчиско, трийцятилітній, рудий, з жовтими вусами. Здибаючись зі мною в сінях, він мовчки і з поважанєм уступав мені дорогу, і як що був п'яний, то всіма п'ятьма пальцями салютував мені. Вечерами він вечеряв і я чув через перегородку з дощок, як він кричав і зітхав, випиваючи чарку за чаркою.

— Мамуню! — кликав він півголосом.

— Ну? — відзивала ся Карповна, що любила без пам'яті свого приймака. — Що, синку?

— Я вам, мамуню, можу зробити ласку. В сїм земнім житю буду вас на старости літ жити в юдолі,^{*)} а як умрете, то на свій рахунок поховаю. Сказав — і правда.

Я вставав що дня до схід сонця, лягав вчасно. Їли ми, малярі, дуже багато і твердо спали, і тільки чомусь по ночах сильно било ся серце. З товаришами я не сварив ся. Лайка, завзяті проклони, бажаня того рода, на приклад, щоби вилізли очи або напала холера, не вгавали цілий день, але не вважаючи на те, все таки жили ми між собою в згоді. Хлопці підозрівали в мені релігійного сектанта і добродушно посьмішкувались наді мною, кажучи,

^{*)} Юдоль = долина горя, книжний вираз для житя.

що мене навіть рідний батько вирік ся, і зараз таки розповідали, що самі вони дуже рідко заглядають до храму Божого і що багато з них по десять літ не ходило до сповіди і сю свою безпутність оправдували тим, що маляр між людьми те саме, що галка між птахами.

Хлопці шанували мене і поводитись зі мною з поважанем; їм, очевидно, подобалось, що я не пю, не курю і веду тихе, поважне життя. Їх лише гіршило се, що я не беру участі в крадіжці олію і не ходжу разом з ними до партій просити на чай. Крадіж господарського олію і фарби була у малярів звичаєм і не вважала ся крадіжкою, і дивно, що навіть такий праведний чоловік, як Редька, йдучи з роботи, кождий раз виносив з собою трохи бляйвасу і олію. А просити на чай не стидались навіть поважні, старі люди, що мали на Макарисі власні дома, і було прикро і стидно, як хлопці гуртом здоровили якусь там нікчемність з зачпнанем або закінченем, і діставши від неї гривенник,*) унижено дякували.

З партіями вони вели себе як лукаві двораки, і мені майже що дня пригадував ся Шекспірівський Польшоній.

— А, мабуть дощ буде, — говорив панок, дивлячись на небо.

— Буде, безперечно буде! — притакували малярі.

— Одначе, хмари не дощеві. Готово не бути дощу.

— Не буде, ваше високоблагородіє! Напевно не буде!

Поза очі вони брали собі панків взагалі іронічно, і коли на приклад побачили якого, що сидить на бальконі з газетою, то робили увагу:

— Газету читає, а їсти мабуть нема що!

Дома у своїх я не бував. Вернувши з роботи, я часто находив у себе записки, короткі і трівожні, де сестра писала мені про батька: то він був при обіді якось особливо задумчивий і нічого не їв, то заточив ся, то запер ся у себе і довго не виходив. Ті звістки зворушували мене і я не міг спати, і бувало навіть ходив по ночі по Великій Дворянській по-при наш дім, заглядав у темні вікна і старав ся вгадати, чи все дома добре.

*) 10 копійок.

В неділю приходила до мене сестра, але крадьком, ніби то не до мене, а до няньки. І як входила до мене, то дуже бліда, з заплаканими очима, і зараз таки зачинала плакати.

— Наш батько не перенесе того! — говорила вона. — Як, не дай Боже, йому що стане ся, то тебе цілий вік буде мучити сумління! То страшно, Місаїле! На ім'я нашої матері благаю тебе, поправ ся!

— Сестро, дорога моя, — говорив я, — як поправитись, коли я переконаний, що поступаю по совісті? Зрозумій!

— Я знаю, що по совісті, але може можна би то як інакше, щоби нікого не гризти!

— Ох, батеньки! — зітхала за дверима старенька. — Пропала твоя головонька! Біда буде, рідні мої, біда буде!

VI.

В одну неділю несподівано прийшов до мене доктор Благово. Він був в літнім мундурі, в шовковій сорочці і високих лякерованих чоботях.

— А я до вас! — почав він, сильно, по студентськи стискаючи мені руку. — Що дня чую про вас і все збираюсь до вас побалакати, побесідувати по душі. В місті страшенна нудьга, нема ні одної живої душі, ні до кого слова промовити. Горячо, Мати Пречиста! — говорив він дальше, скидаючи блюзу і лишаючи ся тільки в самій шовковій сорочці. — Голубчику, позвольте поговорити з собою!

Мені самому було нудно і давно вже хотілось побути в товаристві не малярів. Я щиро утішив ся ним.

— Зачну від того, — сказав він, сідаючи на мою постіль, — що я згоджуюсь з вами цілою душею, і глибоко поважаю се ваше жите. Тут в місті вас не розуміють, та й нема кому розуміти, бо й самі знаєте, тут з дуже малими виїмками — самі гоголівські свинячі рила. Але я тоді на пікніку відразу зрозумів вас. Ви — благородна душа, чесний, високий чоловік! Я поважаю вас і маю собі за велику честь стиснути вашу руку! — говорив він далі

з запалом. — Щоби змінити так рішучо, основно ціле своє жите, як се ви зробили, треба було пережити скомплікований духовий процес, і, щоби дальше жити тим життям і все стояти на висоті своїх переконань, ви мусите день-у-день з напруженєм працювати розумом і серцем. Тепер, на початок нашої розмови, скажіть, чи не здасть ся вам, що як би ви ту силу волі, те напруженє, цілу ту потенцію з'ужили на що иньшого, на приклад на те, щоби стати з часом великим ученим або артистом, то ваше жите захопило би ширше і глибше і було би продуктивнїйше під кождим зглядом?

Ми розбалакались, і коли між нами зайшла бесїда про фізичну працю, то я висловив таку гадку: треба, щоби сильні не зневолювали слабших, щоби меншість не була для більшости паразитом або помпою, що хронїчно випомповує з неї найліпші соки, то значить, треба, щоби всі без виїмка — і сильні і слабї, богатї і бідні, рівномїрно брали участь в боротьбі за істнованє, кождий сам за себе, а для сего нема ліпшого способу від фізичної праці, як загального обовязку.

— Значить, на ваш погляд, фізичній праці повинні віддаватись усі без виїмка? — запитав доктор.

— Так!

— А не здасть ся вам, що як усі між ними і чільнїйші люди, мислителї і великі ученї, беручи участь в боротьбі за істнованє кождий сам за себе, будуть тратити час на бите каміня і мальованє дахів, то се може грозити поступови поважною небезпекою?

— В чім же небезпека? — запитав я. — Прецінь поступ — в учинках любови, в виконаню морального закона. Як ви нікого не гнобили, нікому не були тягаром, то якого-ж нам ще треба поступу?

— Але чекайте! — запаливсь раптом Благово, встаючи. — Але чекайте! Як слимак у своїй шкаралупі працює над власним видосконаленєм і копірсаєть ся в моральнім законї, то ви се називаєте поступом?

— А на щож копірсаєть ся? — образив ся я. — Як ви не примушуєте своїх ближніх годувати вас, одівати, вчити, боронити від ворогів, то в житю, що ціле основане

на невірності, хіба-ж се не поступ? На мою гадку, се й є правдивий поступ, і тільки такий і є можливий і потрібний для чоловіка.

— Границі загально людського, світового поступу в безконечности, і говорити про якийсь „можливий“ поступ, обмежений нашими потребами або хвиливими поглядами, се, даруйте, навіть дивно.

— Коли границі поступу в безконечности, то є, що й цілі його неозначені, — сказав я. — Жити і не знати докладно, по що живеш!

— Нехай! Але се „не знати“ не таке скучне, як ваше „знати“. Я йду по драбині, що називає ся поступ, цивілізація, культура, йду і йду, не знаючи докладно, куди йду, але, справді, за-для одної тої чудової драбини варто жити; а ви знаєте, за-для чого живете? — за-для того, щоби одні не неволили других, щоби артист і той, що розтирає для него фарби, обідали однако. Але-ж се безжурна, кухонна, сіра сторона життя, і для неї тільки жити, чи-ж се не остогидне? Коли одні насікомі неволять других, то й чорт їх бери, нехай з'їдають один одного! Не про них нам треба думати, — вони-ж однако помруть і зігниють, хоч би ви їх не знали як ратували від невірності. Треба думати про сей великий ікс, що чекає людськість у далекій будучині.

Благово диспутовав зі мною горячо, але видно було, що тимчасом його нетерпеливить якась иньша гадка.

— Мабуть ваша сестра не прийде, — сказав він, поглянувши на годинник. — Вчора вона була у нас і говорила, що прийде до вас... Ви все товчете — невірність, невірність... — говорив він дальше. — Але-ж то другорядне питанє, і всі такі питання рішає людськість поволи, сама собою.

Зачали говорити про „постепенність“. Я сказав, що питанє — робити добре або зле, кождий рішає сам за себе, не чекаючи, коли людськість дійде до полагодження сього питання дорогою „постепенного“ розвою. А ще до того постепенність — патик, що має два кінці. Поруч з процесом постепенного розвою гуманних ідей бачимо і постепенний зріст ідей иньшого рода. Панщини нема, за те

росте капіталізм. І в самім розпалі еманципаційних ідей, так само, як і за часів Батія, більшість годує, одягає і боронить меншість, зістаючись сама голодною, голою і беззахисною. Такий порядок дуже добре годить ся з якими хочете напрямми і змаганнями, для того, що штука зневолювання також культивує ся „постепенно“. Ми вже не бемо в стайні наших льокаїв, але ми надаємо невірництву делікатні форми, принаймні умієм знайти для него оправданє в кождім поодинокім випадку. У нас ідеї — ідеями, але як би тепер на кінці ХІХ-го віку можна було звалити на робітників ще також найнеприємніші наші фізіологічні потреби, то ми звалили би, і потім, розуміє ся, говорили би на своє оправданє, що як, мовляв, чільнійші люди, мислителі і великі учені будуть тратити свій дорогий час на єї потреби, то поступови може загрозити поважна небезпека.

Але от прийшла і сестра. Побачивши доктора вона заметушилась, занепокоїлась і зараз таки заговорила про се, що їй час до дому, до батька.

— Клеопатра Алексіївна, — сказав Благово з переконанєм, притискаючи обі руки до серця, — що стане ся вашому батькови, як що ви зі мною і з братом побудете з пів години?

Він був щирий і умів передавати своє оживленє другим. Моя сестра, подумавши хвильку, розсміялась і повеселїла раптом, нагло, як тоді на пікніку. Ми пішли в поле і посїдали на траві, вели дальше нашу розмову і дивились на місто, де всі вікна звернені на захід, видавались ясно золотими тому, що заходило сонце.

Після того, кожного разу, як приходила до мене сестра, приходив і Благово, і обоє витали ся з таким видом, як би їх стріча у мене була випадкова. Сестра слухала, як ми з доктором диспутовали і тоді лице у неї ставало розрадуване, одушевлене, зацікавлене, і менї здавало ся, що перед її очима розкривав ся поволи новий сьвіт, якого вона перед тим не видала навіть у сні і який вона старала ся тепер відгадати. Коли доктора не було, вона була тиха і сумна, і як що тепер часом плакала сидячи на моїм ліжку, то вже за-для причин, про які не говорила.

В серпню Редька казав нам збирати ся на залізницю. Два дні перед тим, заким нас „погнали“ за місто, до мене прийшов батько. Він сів, і не спішучи, не дивлячись на мене, обтер своє червоне лице, потім виймив з кишені наш міський „Вістник“ і поводи, з наголосом на кождім слові прочитав про се, що мій ровесник, син управителя філії державного банку, іменованій начальником секції казённой палати.

— А тепер поглянь на себе, — сказав він, складаючи газету: — жебрак, обідранець, ледащо! Навіть селяне і міщане дістають образование, щоби стати людьми, а ти, Полозньов, що маєш визначних, благородних предків, лізеш у болото! Але я прийшов сюди не за тим, щоби балакати з тобою; на тебе я вже махнув рукою, — говорив він дальше придушеним голосом, встаючи. — Я прийшов тому, щоби довідатись: де твоя сестра, ледащо? Вона пішла з дому по обіді і от уже далі восьма година, а її нема! Вона зачала часто виходити не говорячи мені, вона вже мене менше шанує, — і я виджу тут твій злий, підлий вплив! Де вона?

Він мав у руках знаний мені парасоль, і я вже змішав ся був і витягнув ся, як школяр, очікуючи, що батько зачне мене бити, але він зауважав мій погляд на парасоль і мабуть се здержало його.

— Жий, як хочеш! — сказав він. — Я не даю тобі мого благословення!

— Батеньку, сьвітеньку! — бурмотіла за дверми нянька. — Бідна, нещаслива твоя головонька! Ой, чує моє серце, чує!

Я робив на залізниці. Цілий серпень без перестанку йшли дощі, було вохко і зимно; з піль не звозили збіжя, і в більших господарствах, де косили машинами, пшениця лежала не в копах, а купами, і я памятаю, як ті нещасливі купи ставали з кождим днем усе темнійші, і зерно росло в них. Робити було трудно; злива псувала все, що ми встигли зробити. Мешкати і спати в стачійних будинках нам не позволяли, і ми тинялись по брудних, вохких землянках, де літом сиділа „чугунка“, і по ночах я не міг спати від зимна і тому ще, що по лиці і по руках лазили

стоноги. А коли ми робили коло мостів, то вечерами приходила до нас гурмою „чугунка“ лише на те, щоби бити малярів, — для неї се був рід спорта. Нас били, викрадали нам пензлі і щоби роздразнити нас і змусити до бійки, псували нашу роботу, на приклад мазали будки зеленою фарбою. До всіх наших бід Редька зачав платити до крайности неправильно. Всі малярські роботи на відділі дороги мав підприємець; той віддав їх другому, а вже аж сей віддав Редьці, вимовивши собі двацятий процент. Робота сама з себе була не вигідна, а тут ще дощі; час ішов даремне, ми не робили, а Редька мав обовязок платити хлопцям від дня. Голодні малярі трохи не били його, прозивали шахрайом, павкою, Юдою-Хриstopродавцем, а він бідолаха зітхав, підносив у розпуці руки до неба і раз-у-раз ходив до пані Чепракової за грішми.

(Конець буде).

З російського переклада

Марія Трушевська.

Нарід, уряд і народній поет.

Трагічний конфлікт.

Є думка, що індивідуальними змаганнями та урядовими розпорядженнями не можна зробити сильного впливу на процес громадського розвитку. Це — помилка.

Джон Стюарт Мілль.

Сям виємком із твору визначного громадознавця починаю свою невеличку замітку. Подаючи де-які відомости про долю Пушкіна і його творів у Росії, вона незалежно від того має і наукове значіння, як ілюстрація наведеного вище афоризма.

Чужоземці частенько поверхово судять про Росію і те, що в ній робить ся. Їм, звичайно, рідко спадає на думку, що часом самі блискучі події її духового життя є лиш милянні баньки на зверхности пустелі, в котрій лунають лише вигуки: „ура“, „держи“ і „караул“ (Михайловскій). Обминемо загально-відомий факт, що наробив стільки гуку та шуму останніми часами по всій Европі, факт хоч високої, але дуже фальшивої ноти 13 августа 1898; не будемо кепкувати з того, що засідання славетної конференції, як кажуть де-які язикаті скептики, тільки „пуху гагачого“ напустять у вічі всьому сьвітови. Обминемо і спробунок існування цілої держави без висших шкіл, спробунок нечуваний, що зробив російський уряд цієї весни поки-що уперше від часів царя Олексія Михайловича. Ми маємо докинути тут дещо до найновіщих торжеств у память великого, наче б то народнього поета „земли Русской“ — Пушкіна. Насамперед хай не дивують ся добрії люде, що наш український нарід (роз. що живе у Росії) не знає або мало знає свого великого народнього поета, коли те ж саме можна сказати

про нарід і народнього поета пануючої нації. Де ж пояснення цієї появи? Простий виклад фактів покаже, що тут не внутрішній, органічний брак цікавості загалу російської людности до духового життя, а просто широко-материяльні перешкоди, такі, як от колись були напади Вандалів, знищення Александрійської бібліотеки у перші віки християнства, інквізиція за часи середніх віків і т. п. Ті 10% російської людности, що складають ряди бюрократії і удають із себе представників російської нації, любісенько палять на кострах наційних Гусів, а після смерти їх підлягають тій самій долі їх твори, коли лишились.

От що пише куратор „Кавказскаго учебнаго округа“ д. Яновский про Пушкіна: „Нема ніякого сумніву, що Пушкін не був би зробив ся славетним Пушкіном, як би вчив ся в сучасній нам гімназії: вона зробила б усе можливе, щоб знищити його високу індивідуальну вдачу або виперла б геть із гурту своїх вихованців“. („Русская Школа“). І російський важний урядовець безперечно не помиляється: з надзвичайною консеквенцією уряд випирає геть Пушкіна, випирає його навіть з гурту визнаних їм письменників, боячись широкого впливу його творів на нарід. От факти, наведені у Н. 129 „Русскихъ Вѣдомостей“. Нар. школа, по офіціальному каталогу, має право держати у своїй бібліотеці тільки 12 творів Пушкіна, тим часом як із творів нікому незвісного, окрім невідьників - вихованців російської народньої школи, що мають з примусу засьмічувати свої голови усякою поганню, якогось Тхоржевского для цих шкіл ухвалено 41 книжку. До 1895 р. вчителі нар. шкіл мали право читати тільки вибрані твори Пушкіна, а повне видання — зась. Наскільки уряд боїть ся автора „Клеветникамъ Россіи“, „Полтави“ і т. п., видко між иньшим з того, що „Московскому обществу грамотности“ не дозволено випустити дешево видання „Бориса Годунова“, якого це товариство мало видати з нагоди ювілея великого наційного поета. Тепер що до народніх аудиторій (викладів), цих дуже важних просьвітних інституцій, як би була хоч маленька полегкість з боку російської інквізиції! До речі сказати, їх поки-що як кіт наплакав. До останніх часів (17 юля р. 1896) в народніх аудиторіях дозволено було викладати тільки 3 твори: „Сказка о рыбацкѣ и рыбацкѣ“, „Полтава“ и „Капитанская дочка“ (все в скороченій формі). Тай тепер, по новому поповненому каталогу творів дозволених для народніх читань, поліпшення мало: багато де-чого з Пушкіна, напр. „Борисъ Году-

новъ“, як і перше, для аудиторій заборонено. Ярославский статистичний комітетъ зробив дослід, щоб довідатись, чи читає Пушкіна нарід та наскільки він популярний серед його. Дослід показав, що майже у половині шкільних округів Ярославської губернії не знайшлося ніяких познач, щоб людність (доросла) знала Пушкіна. („Міръ Божій“ 1899, ч. 6). Себ то: Пушкін далеко ще не зовсім відомий письменник навіть у селах, так близьких від школи. Так, треба мати на увазі, стоїть справа в губернії, що більш письменна, ніж инші місця в Росії, за виємком „прибалтійських“ губерній. Причиною не може в сьому разі бути те, що Пушкін для простого народу, мовляв, незрозумілий, бо він власне поет інтелігенції. Адже-ж „руській мужикъ не дуракъ, а бѣднякъ“, як справедливо сказав відомий на просвітній ниві народний діяч, Росіянин Рубакін; і щоб розв'язати питання, чи зрозуміє нарід Пушкіна і наскільки признає його своїм, рідним, треба перш усього милостиво дозволити прочитати твори поета. Здасть ся, так! А що російський мужик часом добре розуміє П-а, на се вказують факти, що зібрала останніми часами російська преса. Напр. от факти з „Міра Божьяго“ (іюнь 1899), голоси деяких народніх учителів.

„Селяне цікавлять ся творами П-а і допевняють ся мати їх для своїх родин“. „Твори П-а ще мало увійшли у нарід, але скоро П-н увійшов у сю сферу, його нарід читає і приймає як цілком рідного йому, народнього поета“...

„З Курбевої (Яросл. губ.) народньої бібліотеки-читальні і дорослі і молоді беруть і читають П-а, особливо „Повѣсти Рѣдкіна“, „Бориса Годунова“ (котрого так боїть ся чомусь уряд), „Евгенія Онѣгина“, „Кавказскаго плѣнника“, „Мѣднаго всадника“... Сі факти красномовні та відрадні, тільки більше завдають суму російським народолюбцям. Так чого-ж сподіватись Українцям, коли й сам П-н, автор „Полтави“, певно ще не досить кепсько „наклеветал“ на нас, „клеветників Росії“, як нас називає за український національний рух російський уряд!

В. Павлинський.

З російської України.

(Неврожай на Україні. Боротьба з „українофільством“ способом „секретних доношень“. Старі пісні „Кіевлянина“ на сучасні фальшиві мотиви.)

Не справили ся весняні надії. Роскішне, густе зелене руно хлібів обіцяло прегарний урожай та поліпшення економічного стану нашого хліборобського селянства. І з тих сподіванок лишило ся так мало, — майже нічого! Тяжке лихоліття насуваєть ся все ближче та більше над краєм. Неврожай та рідний син його голод загрожують прийати Україну в свої страшні, неситі обійми. Обійми ті широкі, занадто широкі: Херсонщина, Бессарабія, Катеринославщина, Харківщина, Полтавщина, Київщина, Поділля — се поки-що те зачароване неврожайне коло, що з часом може розрости ся ширше і дальше. Серед люду та по часописях чути справедливе страхання, аби Україні не довело ся переживати такого лихоліття, яке панує тепер у східніх губерніях Росії. Висловлюють ся думки і про те, щоб завдалегідь ужити всі можливі заходи проти прийдешнього лиха. Та поки-що в сїм напрямі не робить ся нічого. Серед суспільства є думка, і навіть пропагуєть ся де-якими часописями, — що біда ще далеко, що вона не така страшна, як її малюють. Певна річ, що по всій Україні не може бути такого цілковитого неврожаю, як у східніх або осередкових губерніях Росії, хоч по-декуди він можливий, — напр. у Херсонщині, де від спеки вигорів увесь хліб, овимий та яровий. Але се цілком не усуває можливости голоду, справжнього голоду, зо всіма його наслідками. Економічний стан нашого хлібороба в останні часи такий, що

навіть за врожаєм хліба він ледве зводить кінці з кінцями; причина тому — обмаль землі та головним чином нестача раціональної агрікультури, що здобутки сучасного селянського господарства зводить до мінімум-а. Коли ж трапиться недород хліба, то наш селянин все одно мусить з того хліба оплатити податки, задовольнити інші житєві потреби, а на їжу йому вже напевно не стане. Таким чином, збувши свій хліб, селянин повинен його купувати за далеко більшу ціну. А коли нікому купити його працю, бо звичайно в такий час заробити трудно, то настає справдішній голод. Шпихлірі по економіях та залізницькі елеватори можуть ломити ся від хліба, у краю статистично може його лічити ся велика сила, — про те народ його не матиме і буде пухнути з голоду. Так звані „запасні магазини“ та „продовольственні капітали“ можуть дати дуже невеличку заемогу. В Київщині, напр., торік лічило ся 1.122 хлібозапасних магазинів, у яких було 333.000 четв. озимини та 153.000 четв. ярини; „продовольственного капіталу“ було біля 3½ міл. рубл.; лічучи людність Київщини до 3 міл. душ, се дасть на душу пересічно 1½ п. хліба та 1 р. грошей. Хоч в тяжку годину і така заемога буде дорогою, — та взагалі се лиш часова заемога, на короткий час. А прогудуватись треба принаймній рік. Де-ж візьмуть ся засоби для того?

Селянська Україна змагаєть ся проти голоду, в Україні мійській —

Кипить словесная война.

Джерело тієї словесної бійки — стаття д. Науменка в „Київській Старині“ з приводу появи „Живого Слова“ галицьких москвофілів. Останні покладали собі завданням через своє „Живое Слово“ проводити живу великоруську мову до галицької суспільности. Д. Науменко, виписавши з сего видання цілу ниаку цитатів, найкраще довів тим, що москвофільське „Живое Слово“ має занадто мертвий характер. „Щоб утворити в якій народности добре вироблену книжну мову, — каже д. Науменко, — треба, крім наукового познайомлення з мовою, перейняти ся чуттєм мови, яке, по думці Я. Грімма, всисаєть ся нами з молоком матері, піддержуєть ся всіми умовами домашнього життя і остаточно ствержуєть ся ріжносторонньою життєвою практикою.“ Але ж у статтях львівського „Живого Слова“ читач на кожному кроці почуває важкий синтактичний стрій мови, який часом і саму думку робить темною, не кажучи вже про повсякчасні лексичні помилки, які свідчать,

що автори, перейнявшись чуттем рідної галицької мови, заходять ся висловлювати свої думки хоча й вивченою, та все ж чужою для них, мовою.“ Д. Науменко визнає для Галичан за річ користну вичувати російську мову і літературу, як одну з європейських мов і літератур, але „умови галицького життя не тільки не дадуть Галичанам завести у себе великоросійську мову, яко мову літературну, ба навіть роблять заходи їх в тім напрямі шкідливими для національного їх діла в боротьбі з иньшими славянськими та неславянськими народностями Австрії.“ „Галичане, — каже знов д. Науменко, — у яких основа народньої мови дуже ріжнить ся від великоруської основи, що входить у російську літературну мову, не мають можливости, нехтуючи своїм простим народом, заводити у себе мову, що розвивала ся при иньших умовах і в зовсім иньшій обстанові.“ Зазначивши той факт, що всюди помічають ся тепер заходи приблизити літературну мову до народньої, д. Науменко висловлює свою думку, що такий орган, як „Живое Слово“, не задовольняє життєвих потреб краю та його народа, бо „відріжнення літературної мови від народньої є гальмою в розвитку нації.“

Я думаю, що д. Науменкови ніяково було висловлювати такі занадто вже примітивні, азбучні істини. Але він мабуть добре знав, що де-яка частина суспільности далеко не доросла й до таких основних істин. І се справді виявило ся. Спокійне, об'єктивне, далеке від якої дразливої полеміки слово д. Науменка обурило російські обрусительні органи і вони поклали собі завданням скоро та рішучо розв'язати

Споръ Славянъ между собою,
Домашній, старый споръ...

Перша полемічна бомба вилетіла, як і слід було, з „Московскихъ Вѣдомостей“ (ч. 100). Артилеристи сієї часописі цілком консеквентно дотримали своєї звичайної войовничої тактики: вони лучили не в саму ціль, але поверх її, не в думки д. Науменка, а в його особу, характеризуючи її в погляді державної безпечности... Тож годі нам змагати ся з такими способами полеміки; літературна полеміка не визнає таких заходів і редакція московської часописи далеко відповіднійше поводитись би, коли б твори своїх співробітників, замість друку, спроваджувала, куди слід, в формі „секретних доношеній.“ Відповідю на таке ганебне поводження проти московської літературної помийниці може бути лишень — зне-

важливе нехтування такими безсоромними інсинуаціями або суд, і то суд коронний, а не суд чести.

Далеко більш цікава на сей раз полеміка з боку другого заслуженого корифея обрусительної політики - „Кіевлянина“. Останній у відповідь д. Науменкови помістив чотири передовиці, розтягнувши їх мало не на цілий місяць, мабуть для більшого вражіння. В першій передовиці „Кіевлянинъ“ обіцяє не дотикати ся політичних замірів українофільства; хоч опісля він, занявши ся питанням про походження українофільства, і називає рідною матірню його „польську інтригу“, але се має характер простого історичного вислідку і для „Кіевлянина“, що завше визначав ся дуже ясними вказівками більш сучасного характеру, се навіть досить делікатно і чемно.

По совісті, не можна сказати, щоб згадані статті „Кіевлянина“ вносили який новий факт у старе, давнє змагання або хоч докладно аргументували основні думки свої. Бачимо тут усе ті самі категоричні заяви про „Русь — єдину“, про один „общерускій“ язык, а коли „Кіевлянинъ“ хоч трохи переступає между категоричних заяв та заходить ся аргументувати свої думки, то зараз заплутуєть ся в нетрах такої неясної крутанини, яка стає ясною лише з того погляду, що треба ж як небудь довести практично недоводиму, в основі своїй хибну думку. Поминаючи багато річей сторонніх та дрібниць, взяти хоча-б основну думку змагання: чи можливо і потрібно Галичанам уживати великоруську літературну мову? Сам „Кіевлянинъ“ признає, що користувати ся російською літературною мовою „людям, які не живуть у Росії, не ввучують мови в школах і користують ся лише літературою російською, справді, не зовсім легко“ (ч. 141). Справді-ж се Галичанам не тільки не легко, але й зовсім неможливо. Кожна літературна мова, коли вона мова дійсне жива, існує не лише в самих книжках, а мусить мати і иньші життєві основи, — коли не офіціальну, то у всякому разі народню. Але ж народ галицький мовою великоруською не говорить; через те великоруська мова не може бути ні в якому разі мовою офіціальною, — бо для кого ж існувала б та мова: чи для уряду, чи для народу? Не заводити ж ту мову спеціально для уживання її в редакціях „Живого Слова“ та „Галичанина“. Але „Кіевлянинъ“, видимо, умисне не хоче того зрозуміти. Виходячи з думки д. Науменка, що „літературна мова у народів виробляєть ся не поліцейськими приказами і навіть не академічними постановами“, він певен, що коли-б австрійський уряд

дав свій дозвіл та „коли-б не повстав українофільський розкол, то в Галичині вже тепер певно і в народній школі, і в львівському університеті панував би „руській“, а не „руській“ язик.“ Але якіж підстави має та певність?

Дуже дивно було б, коли б „Кієвлянин“, полемізуючи з українством, не зачіпив „при сій okazji“ д. Старицького. Може коли се було й остроумно, але досить давно. Найостроумнійша навіть річ, коли нею занадто зловживати, тратить свою ціну. Та що склад остроумія в редакції „Кієвлянина“, видимо, давно вже вичерпаний до разу, то доводить ся перебирати старе лахміття. Проти сего, звичайно, нічого не вдієш.

І в сему разі д. Старицький приплутаний до полеміки не знати для чого. Автор київлянинських статей виправдує се приплутування тим, що він в новій драмі д. Старицького хотів показати більші помилки мови, ніж д. Науменко показав у статтях „Живого Слова“. Нехай буде й так. Якіж ті помилки мови в драмі д. Старицького — „Облога Буші“?

„Кієвлянинъ“ виписує тих начеб-то помилок довгу-довгу низку. На його погляд ті виписки мають у-край розбити і д. Старицького, і його драму, і мову сучасних українських письменників. Не буду наводити усіх виписок „Кієвлянина“, — се було-б дуже довго і нудно, — а подам лише деякі з їх, до яких він додає найбільш злі уваги. „Залізна вдача“, — наводить він і додає від себе: „должно думать — желѣзный характеръ“. Слово „вдача“ „Кієвл.“ видимо не вважає за народнє слово і лише „думає“, що воно мусить одповідати російському „характеръ“. Але коли-б „Кієвлянинъ“ меньче „видумував“ та більше справляв ся в пам'ятках народньої мови, то він прочитав би, напр. у народніх „Приказках“ Номиса (ст. 59) таку народню приказку: „така вже вдача собача“.

„Сива баба, але бадьора“ — наводить він знову і додає: „не понимаемъ“. У Номиса-ж єсть приказка (ст. 50): „бадьорить ся, як шкурат на вогні“.

Виписую далій: „Цвяхує у серце“ (сочиненный поэтический глаголь, долженствующій обозначать — бьетъ гвоздемъ въ сердце)“. Не думаю, щоб „Кієвлянинъ“ міг обвинувачувати Котляревського, що він „виконував“ українську мову, як се на його думку робить д. Старицький; а в „Енеїді“ Котляревського (ч. III) єсть такий вірш:

„Цвяховані були там стіни.“

„Занишкнуть“. Вѣроятно, — догадуєть ся „Кіев.“, — замолчать; сочиненіє г. Старицького отъ слова „нышкомъ“ — тихонько“. В VI-й п. „Енеїди“ читаємо:

„Занишкніть, уха наставляйте
„І слухайте, що вам скажу“.

„Шиковать“, „шикуєть ся“, „шикуй ся“ и пр., — гніваєть ся „Кіевлянин“: настоящія французско-кобеляцкія выраженія, употреблявшіяся хохлами въ 1654 году!“ Коли-б співробітники „Кіевлянина“ краще студіювали українську історію та читали козацькі літописи, то вони знали-б, що слово „шиковати“ справді вживало ся не в одних Кобеляках, а по всій Україні; вживаєть ся воно і в Котляревського:

„Козацьке військо шикувало“...

(Енеїда, IV)

Так можна було-б підшукати народні вирази і до решти виписок „Кіевлянина“ з драми д. Старицького, бо „Кіевлянинъ“, наче навмисне, наводить усе щиронародні вирази, додаючи від себе: „не розумієм“, „нічого не розумієм“. На такі уваги може бути лишень одна рада: не братись писать про те, чого не розумієм. Довести-ж ненародність та й взагалі нездатність сучасної літературної української мови таким способом ледве чи можна. Так само можна одкинути і всяку иньшу мову, — досить лиш кілька слів її порівняти з словами тієї мови, якою ми говоримо, та додавати кожен раз: „не розумію“, „нічого не розумію“. Але такий спосіб може вживати хиба один „Кіевлянинъ“.

Spectator.

НОВИНИ НАШОЇ ЛІТЕРАТУРИ.

(Де-що в приводу нового видання „Кобзаря“).

Вийшло в світ давно сподіване нове видання „Кобзаря“ в Києві. Потреба в „Кобзареві“ і великий попит на його завжді істнували в високій мірі. Се видно прим. з того факта, що останнє видання, яке було перед сим (видання 1894 року), майже все до останку розійшло ся, і вже 1896 р. трудно було дістати по книгарнях дешеві примірники сього видання. А надруковано було його тоді не мало — 20.000 примірників. Так ще не розходила ся ні одна українська книжка. Та й не диво: „Кобзарь“ є і довго ще буде „настольною“ книжкою не тільки в Українців, але і в людей иньшого походження; він служить і довго ще служитиме людям на втіху та на добру науку. „Кобзар“ є ніби поетична програма всякого чесного життя, присвяченого роботі на користь рідного краю та народу; се — катехизис діяльності кожного чесного діяча. „Кобзарь“ нарешті перед усім світом показав, чим може бути українська література, коли сьвято виконає заповіт свого найкращого генія. Після Шевченка уже не можливе питання, чи українська література річ природна, чи вона тільки результат якихсь випадкових причин, помилка невеличкого гурта людей, котрі й самі не знають, чого хотять. „Кобзарь“ довів усім, що українська література мусить бути, як мусить сьвітити сонце на небі, як мусить бути все, що дієть ся в природі.

На превеликий жаль, ми, а надто російські Українці, ще й досі, хоч від смерти поета минув не малий час, не маємо — не кажу повного, бо таке при сучасних політичних обставинах у Росії і не може бути, — а бодай критично уладженого та провіреного видання

творів Шевченка. Не було ще у нас такого видання творів нашого геніяльного поета, котре було-б відповідною пошаною його памяти, котре свідчило-б, що ми не тільки устами, але й ділами своїми поважаємо його. Щоб стати такою пошаною памяти поета, видання його творів повинно бути по змозі повним та критично перевіреним; до його не повинно заводити ся непевних, або попсо-ваних варіантів, і нарешті хронологія творів (коли се видання хронологічне) повинна відповідати якійсь більш-менш сталій системі. Отсі вимоги можна прикласти до тих людей, що беруть на себе великий обовязок — видавати твори Шевченка.

Сей обовязок узяв на себе наш поважаний місячник „Кіевская Старина“. Уже се одно мало служити нам запорукою, що вся та плутанина що до хронології і тексту творів Шевченка, яка була в попередніх виданнях, не знайде собі місця в виданню органа, якого спеціальною метою є наукове оброблення всіх сторін життя українського народу. До сього додамо, що „Кіевская Старина“ надрукувала у себе чимало матеріалів про Шевченка, — працюють там люде, для яких Шевченко не чужий чоловік, для яких память його не „звук пустой“, а предмет горячого поважання. Все се служило нам запорукою, що нове видання „Кобзаря“ буде найкращим з усіх дотеперішніх видань.

На превеликий жаль одначе, мусимо зазначити зовсім инше, мусимо сконстатувати той факт, що нове видання „Кобзаря“ — повне помилок, що недогляд бє в вічі з кожної сторінки. Видно, що у Редакції не стало часу на те, щоб видати твори нашого національного генія відповідно їх вартости і тому значінню, яке вони мають у житю і письменстві українського народу. Нове видання — се ніби передрук попереднього видання з тими-ж самими хибами та помилками. В своїй замітці ми покажемо ті помилки, що кидають ся в вічі навіть кожному звичайному читачеві.

Попереду скажемо де-що про хронологію Шевченкових творів, як вона виявлена в виданню „Кіевскої Старини“. „Хронологія творів письменника, — каже шановний біограф Шевченка, — се історія його розвитку, історія його творчости“*). Тим то обовязком видавця, коли він бере систему хронологічну, було розложити твори Шевченка в хронологічному порядку, користуючись чи пев-

*) О. Я. Койиський. Проба улаштування хронології до творів Тараса Шевченка. Записки Наук. Тов. імени Шевченка, т. VIII. стор. 3.

ними датами, де вони є, чи більш менше ймовірними гіпотезами. Обовязок сей був тим більший і лекший, що торік видано нову біографію Шевченка, де розкидані уваги і вказівки про те, коли написано ту чи иншу поезію; окрім того ми вже маємо навіть пробу на підставі біографічних і инших таких даних вяснити деякі непорозуміння що до хронології творів Шевченка. Ми розуміємо тут праці О. Я. Кониського. Можна згожувати ся чи не згожувати ся з гіпотетичними поглядами автора, — се діло особистого розуміння справи, — але обовязково повинно було держати ся його виводів там, де він дає певні докази. Редакція „Кіевскої Старини“ немов не бачила нічого сього, немов не чула ні про нову біографію, ні про згадану пробу. Замість того, щоб критично роздивити той матеріял, що дають згадані праці, Редакція вибрала найлекший спосіб видання, просто передрукувавши попереднє видання 1894 р., без поправок і майже без усяких відмін. Тим то і в новому виданню знаходимо безліч хронологічних помилок, — таких, що самі бють у вічі своєю безпідставністю.

Хронологічний поділ поезій Шевченка в новому виданню такий самий, як і в виданню 1894 року, — себто по рокам і так само має в собі кілька невідповідних рубрик. Почнемо з того, що перша рубрика — „до 1844 р.“ — дуже невизначна, розтяжиста, загальна. Можна більш виразно показати, коли були написані поезії, що належать до сього періоду; можна, користуючись з того, коли надруковано вперше яку поезію, назвати прямо рік її написання. Далі за сією рубрикою йдуть поезії, написані в рр. 1844, 1845 і 1846, а потім рубрика — „до 1847 р.“ Ся рубрика зовсім зайва; О. Я. Кониський цілком справедливо назвав її чудною і невизначною. Та й справді — попередні рубрики з хронологічного погляду містять очевидно ті-ж самі поезії, котрі увійшли і в сю рубрику. Такі рубрики, як перша і „до 1847 р.“ не мають під собою жадних логічних підстав і „Кіевская Старина“ задержала їх певне тільки тому, що вони були в попередньому виданню. Переглядаючи далі поезії, що надруковані в межах кожної рубрики, можна зауважати чимало помилок та недоглядів. Так усі поезії, що стоять у новому виданню до „Гамалії“ („Думи“, „Перебендя“, „Іван Підкова“, „Тарасова ніч“, „Тополя“), надруковані були в першому виданню „Кобзаря“ (С-Петербург, 1840), тим то рубрика — „до 1844 р.“ для їх занадто широка. Окрім згаданих поезій, в тому-ж виданню надруковані ще „Катерина“, „На що мені

чорні брови“ і „До Основяненка“, а тим часом у виданню „Кієвскої Старини“ вони поміщені по заду „Гамалії“, що написаний коло р. 1843¹⁾: „Катерина“ в рубриці „до 1844 р.“, „На що мені чорні брови“ — в рубриці „до 1847 р.“, „До Основяненка“ — під р. 1845. Всі ті поезії краще було-б надрукувати одну за другою. „Причинну“ Шевченко написав, як сам згадує в своїй автобіографії, ще до визволення з кріпацтва, себто до 22 квітня 1838 р.²⁾ і ся поема — найперша з друкованих поезій його, а тим часом у новому виданню і вона стоїть по заду „Гамалії“. На нашу думку, коли друкувати „Кобзаря“ в хронологічному порядку і додержувати ся сього порядку пильно, то треба-б власне з сієї поеми і почати. Думка — „Вітре буйний“ вперше надрукована в Гребінчиній „Ластівці“ р. 1840, в новому виданні в рубриці — „до 1847 р.“ В тій-ж „Ластівці“ надруковані теж „Причинна“, „На вічну пам'ять Котляревському“ (в новому вид. — в тій самій рубриці) і перша глава з „Гайдамаків“; усі ті поезії в виданню „Кієвскої Старини“ стоять на невідповідному місці. Що до „Гайдамаків“ спеціально, то р. 1841 вони були вже надруковані в Петербурзі окремою книжочкою, тим то нема жадної причини ставити сю поему по заду „Гамалії“. „Наймичку“ надруковано під р. 1844, але на се нема жадних доказів, — відомо тільки, що вона написана до заслання. Думки — „Тяжко важко в світі жити“, „Маркевичу“ і „Утоплена“ вперше надруковані в „Молодику“ 1843 р., а дозволені цензурою ще 12 вересня 1842 р., — в новому виданню стоять: думка — під 1847 р., „Маркевичу“ і „Утоплена“ — під „до 1847 р.“ „Костомарову“ поміщено на самому кінці рубрики 1847 р., — тим часом, коли є певна дата, що ся поезія була написана 19 мая 1847 р.³⁾ і коли Редакція рік 1847 поділила на два півріччя, то сю поезію треба було однести до першого півріччя. Під „Москалевою криницею“ стоїть припис „Я. Г. Кухаренкові на пам'ять 1 мая 1857 р.“ — Ся дата непевна: в автографі Шевченка, який нам довело ся бачити і який є власністю д. Кухаренка (Яковового сина), написано „на

¹⁾ О. Я. Кониський, вказана праця, Записки т. VIII, стор. 9, в справі написання „Гамалії“ опираєть ся на лист Шевченка до Кухаренка, але нам того листа не траплялось бачити.

²⁾ Лист до редактора „Народнаго Чтенія“, — „Кобзарь“ вид. Кожанчикова, СПб, 1867. стор. 677.

³⁾ „Русская Старина“, 1880 р. марець, стор. 602.

пам'яті 1 апреля 1851⁴, а дата під поезією — 16 мая. Поезії „Доля“, „Муза“ і „Слава“, як довідуємося із „Дневника“ Шевченка (Основа 1862 р.), написані у один день — 8 лютого 1858 р., тим то їх треба-б поставити разом; у виданю „Кіевскої Старини“ перші дві стоять під ряд, а „Слава“ — аж після „Відьми“ та „Ляхам“. Навіть по змісту „Слава“ має велику близькість до „Долі“ і „Музи“ і починається так, ніби се безпосередній кінець до „Музи“. В тому-ж порядку, який дала сим поезіям редакція „Кіевскої Старини“ незрозуміло, чому справді „Слава“ починається ся: „А ти, задріпанко, шинкарко“... „Відьма“, хоч і поміщена під р. 1858, але написана (первістний заголовок „Осика“) значно раніше — 7 марця 1847 р.¹⁾ „Хустина“ („Чи то на те Божа воля“) написана р. 1858²⁾, а в новому виданю чомусь її однесли до 1847. „Назара Стодолю“ не датовано ніяк, хоча в „Основі“ дата показана.

О скільки недбало брала ся редакція „Кіевскої Старини“ до видання Шевченкових творів, видно напр., з таких дрібних, але дуже характерних помилок: поезію „Во Іюдеї во дні они“ в виданю 1894 р. датовано 1895 роком, — се очевидно друкарська помилка, але „Кіевская Старина“ задержала сю дату і в своїму виданю; на стор. 549—550 надруковано поезію „В ночі і ожеледь і мряка“, датовану — 3 ноября 1860 р., а після сього зараз же йде „Н. Я. Макарову“ з датою — 14 сентября. Навіть такі помилки, як „Эретик“ замість „Еретик“ (стор. 223) зустрічаємо в обох виданнях.

Тепер переглянемо хіби нового видання що до тексту Шевченкових творів. Четверта глава „Катерини“ (стор. 56) починається з точок, — тут пропущено початок, не знаємо, з якої причини; цензура, нам здається, ледві чи стала-б на перешкоді. Кажемо так тим, що те саме місце уже надруковане в самій-ж таки „Кіевській Старині“ (1885, марець, 521). В поезії „Сон“ (стор. 313) надруковано: „Давно стоїть і виглядає“, — на нашу думку се місце треба читати: „Давно стоїть, виглядає“. В поезії „Н. І. Костомарову“ (стор. 318) надруковано „сердешним (?) чаєм напували“, — по другому варіанту, замість незрозумілого „сердешного чаю“, треба: „холодним чаєм напували“³⁾. Поезію „Як маю я журити ся“ (стор.

¹⁾ Статя проф. Стороженка, „Кіевская Старина“ 1893 р., марець.

²⁾ Куліш, Хата, 1860, стор. 89.

³⁾ Так надруковано в „Русской Старині“ 1880, марець 602.

361) чи не ліпше було б надрукувати з того варіанта, що подав сам Шевченко в листі до Бодяньського з Оренбурга 3 січня 1850 р. (Русская Стар. 1883, вересень, 640). Поезія „Не журюсь я, ані снить ся“ певніш усього — не Шевченкова¹⁾, а коли Шевченкова, то стоїть не на відповідному місці, бо написана не 1860 р., а значно раніше, до заслання. В загалі редакції „Кіевскої Старини“ треба було більш критично придивляти ся до текстів Шевченкових поезій і, коли можна, вибирати кращі варіанти, перевірявши їх попереду.

Як ми вже згадували, нове видання передруковане без жадних майже відмін з попереднього видання. Викинуто тільки одну поезію „До сестри“, котру, як ми чули, заборонила — не відомо за що — цензура²⁾. виправлено теж ту плутанину, яка була на стор. 233—241 попереднього видання, де до поеми „Утоплена“ приточено кінець „Пустки“, а до „Пустки“ кінець „Утопленої“. За те важна хиба нового видання в порівнянню до попереднього та, що тепер не показано виразно, де кінчається одна поезія і починається друга, — особливо, коли, як се часто трапляється у Шевченка, поезії не мають заголовків. У попередньому виданню кожна поезія починала ся з великої штучної літери, в новому сього немає, тим то в деяких місцях окремі поезії зовсім не розмежовані і становлять ніби одну. Так напр., на стор. 274 надруковано „Вечір“, а зараз на 275 — „За байраком байрак“ — без жадного розділу, — виходить, немов се одна поезія. Теж саже на стор. 256—257, де поезія „Не жени ся на багатій“ і „Не завидуй багатому“ злиті в одно, або на 531—532 („Марку Вовчку“ і „Мій Боже милий“...) і т. н. З другого боку частини одно і поезій розмежовані такими само розділами, як і окремі поезії, і таким чином виходить, напр., що „Княжна“ розпала ся на три окремі поезії. Словом — і тут недогляд.

Нарешті ще кілька слів про правопись. Останніми часами на російській Україні такі форми, як вештається, журить ся — по всіх майже виданнях пишуть з ерчиком. „Кіевская Старина“, мабуть задля оригінальності, пише скривь вештает ся, журит ся і т. н. Коли яка-небудь форма, або правописний спосіб уживається скривь однаково, то не годило ся б і „Кіевській

¹⁾ О. Я. Кониський, »Проба улаштування хронології«, ч. II, ст. 10—11.

²⁾ Поезія »До сестри« теж не Шевченкова; про се дивись »Русській Архивь«, 1887, ч. 6, стор. 258.

Старині“ відрізняти ся. Оригінальності тут не багато, а читачеві така різноманітність дуже шкодить.

Коли ми зведемо все те, що говорено було про нове видання „Кобзаря“ до купи, то побачимо, що видавці не виконали обов'язків, які на їх лежали — дати провірене критично, відповідно усім останнім досльідам, видання поезій Шевченка: хронологія переплутана, текст не вивірений і не виправлений по кращим варіантам, чимало друкарських помилок. Так видати „Кобзаря“ міг би кожний книгар, котрому й не снить ся про які-будь обов'язки, що лежать на видавцеві Шевченкових творів. Всі оті помилки доводять, що видавці страшенно недбало вели видання і не доклали своєї праці до того, щоб воно могло задовольнити всі вимоги. А Шевченко, здасть ся, міг би вже вимагати більш уважного поводження зі своїми творами. Навіть у російській літературі часто плямлять і ганьблять Українців за байдуже та недбале поводження з творами свого найкращого поета*); останнє видання ще раз показало, що Українці й справді того варті. Редакція „Кіевскої Старини“ мала всі засоби, щоб усунути помилки, провірити текст, виправити хронологію, — і не зробила сього. Чого-ж сподівати ся від звичайних видавців?

Треба мати на увазі ще й те, що до року 1911, коли настануть 50-літні роковини смерті Шевченка і коли твори його, по російським законам, зроблять ся громадською власністю, лишаєть ся тільки 12½ літ. За сей час ледві чи розійдеться ся 60000 примірників, а стільки саме надрукувала „Кіевская Старина“, — 50000 пр. дешевих і 10000 — дорожчих, і у всякому разі можна рахувати, що се вже останнє видання до того часу. Коли минеть ся особиста власність на твори Шевченка, тоді чимало крамарів почнуть видавати „Кобзаря“ і друкуватимуть, певна річ, в останнього видання з усіма помилками і недоглядами. Сотні тисяч недоладно виданих „Кобзарів“ розійдеться ся поміж читачами, ширячи скрізь непевні відомості про поета і його творчість. Редакція „Кіевскої Старини“ могла була-б і се усунути, як би совістно взяла ся за се видання.

Сергій Сфремов.

*) Ось що читаємо, напр., в одній рецензії: »Печальнѣ всего, что самый текстъ Шевченковскихъ стиховъ десятки лѣтъ издается все въ томъ же жалкомъ видѣ, безъ пересмотра рукописей, безъ введенія, безъ примѣчаній«. Новое Слово 1897, січень, стор. 37.

Із чужих літератур.

(*Конрад Фердинанд Маєр, його життя і твори*).

II. Переходячи до Маєрових прозових творів ми мусимо наперед признати ся, що не зможемо дати докладного зрозуміння їх краси і майстерства їх композиції. Всі ті твори черпані з історії, основані на дуже докладних студиях над даною історичною епохою, та про те вони не є історичні монографії, а дійсні твори штуки, в котрих автор поперед усього малює не історичні костюми, не маски, а людське нутро, людські пристрасти, хоч і в проєкції на великі історичні події. Всюди автор по троха відступає від історії, заповнює своєю фантазією те, чого не договорюють хроніки і документи, і власне ті відступлення дають найкраще поняття про артистичну творчість Маєра. Треба би писати окрему розвідку про кожне його оповідань, щоб оцінити його артистичну працю, відрізнити дійсні історичні поступки його фігур від тих, які придумав Маєр на те, щоб дану подію із сухого хронікарського факту зробити живою драмою, що може порушити чуте і симпатію читача. На такі студії тут нема місця, от тим то ми обмежимо ся на короткім поданю змісту кожного оповідання і його характеристиці, лишаючи дальшу працю над їх поглибленем цікавості самих читачів.

3. Jürg Jenatsch, eine Bündnergeschichte. В історії швайцарського кантона Гравбіндена визначається в часі кровавих подій 30-літньої війни незвичайна фігура Юрія Єнача. Вроджений 1596 р. він студював теологію в Ціріху і Базилеї і був якийсь час настояром у одному гравбінденському селі. Силою свого характеру і здібностей здобув він собі великий вплив серед про

тестантської партії. Колиж католики за підмогою Австрії і Іспанії здобули в кантоні перевагу, Єнач мусів утікати. З купкою своїх прихильників він напав 1621 р. на замок Рідберг і вбив Помпея Плянту, головного проводиря католицької партії. Покинувши духовний стан він утік із Швейцарії, вступив до військової служби зразу до табору Мансфельда, потім до французьких протестантів. З французьким військом під комендою князя Рогана вернув Єнач до своєї вітчизни. Але коли Французи вважали Швейцарію завойованою країною і не хотіли звернути їй давньої свободи, Єнач покинув їх, перейшов на сторону своїх колишніх ворогів католиків, покликав на поміч Іспанців і прогнав Французів. Він виявив велику дипломатичну зручність провадячи переговори з сусідніми державами, що мали запевнити Гравбінденови супокій і релігійну толеранцію. Якийсь час він був немов диктатором свого краю, але власне в тій хвилі, 24 січня 1639 р. підчас бенкету урядженого для него магістратом міста Хура, його вбили нові його союзники католики; є звістка, що між убійниками був також Рудольф Плянта, син убитого Єначем Помпея Плянти.

Хоча Маєр у своїй автобіографії називає Єнача найвизначнішою фігурою в історії Біндена, то проте скелет його історії, як його подають хроніки, для повістяря дає не багато, а дечим навіть може відстрашити його. Правда, на ньому лежить печать героїзму. Алеж власне такі герої, що виявляють свій героїзм чи то в війнах та боях чи в дипломатичних інтригах, для повістяря найменше придатні і найбільше небезпечні. Тут так легко попасти в шаблон і в оперетку, в фабрикацію текстурових велетнів! Повістяр шукає пньшого героїзму, внутрішніх, душевних конфліктів. Маєр осягнув се, вводячи в традиційну біографію свого героя жіночий елемент. Єнач в початку оповідання тратить кохану жінку, вбиту підступно рукою її рідного брата, фанатичного католика, а в кінці гине сам з руки Люкреції Плянти, дочки вбитого ним Помпея Плянти, дівчини, що змалку любила його і хоч горяча католичка, бачила в нїм свій ідеал, доки він на чолі протестантів боров ся з католиками, боронячи при тїм самостійности свого краю. Колиж рахунки помилили Єнача, коли французькі протестанти, прогнавши католиків із Біндена, самі захотіли зробити ся панами краю і Єнач для оборони від сих своїх союзників кидає ся в обійми католицизму і віддає свій край у руки тим, котрих сам поборював так завзято, то Люкреця відчуває се як найтяжшу

зраду, поповнену на її святощах, на її ідеалі і власноручно вбиває Єнача. „Між історичними романами, котрих німецька література має немало — пише А. Райтлер (op. cit. 39) — є „Jürg Jenatsch“ одним із найвеличнійших. Є там могутні, по просту демонічно сильні картини, величні при всій простоті вислову, сильні спокійною мовою і плястичним змальованєм“. І не треба забувати, що сей роман заповнює всего один томик, не о много більший, як „Анджеля Борджія“.

4. „Der Heilige“. Із праці пок. Драгоманова про англійські хартії звісна також нашим читачам фігура Томи Бекета, канцлера англійського короля Генриха II, а потім примаса Англії, замордованого на бажанє того самого короля. Ся фігура, змальована в історичних працях Террі, Момзена, найдокладнійше в обширній книзі Райтера („Alexander III und die Kirche seiner Zeit“) дала Маєрови основу до одної з його найкращих новель. У перше спробував тут Маєр вложити головне оповіданє в уста третьої особи, наочного свідка подій, котрого жите дивним способом сплело ся з найважнішими пригодами його героїв. Є се швайцарський кушник, що пробував якийсь час у Іспанії і там чув дещо про Бекета, котрий уроджений з матери Арабки, в малку почував потяг до орієнтального жита, говорив по арабськи і з Кораном був обізнаний трохи чи не більше, як з євангелиєм. Пізнійше кушник дістає ся до Англії, живе якийсь час серед простого народа і пізнає з близька тяжке положенє Саксонців під панованєм наїздників Нормандів. Бекет, котрого він бачить в окруженю короля, хоч по батькови Саксонець, не мішаєть ся в ту справу. Він собі дворак, гладкий як вуж, дбає тільки про високу політику, помагає королеви в боротьбі з римською курією. Кушник переходить до королівської служби, здобуває собі довіре короля і Бекета і буває свідком таємних розмов і таємних подій між обома, про які не знає історія. Найважнійша з них, та, що є властивим ключем для дальшого розвою, є така. Бекет, хоч духовний, має дочку Ласку (Gräse), котру виховує потаємно, з далека від королівського двора. Король випадково віднаходить її схованку, зводить її і хоче зовсім викрасти, але в перестрілці, яка вивязала ся при тім, Ласка гине. Бекет страшенно прибитий сею пригородою, але заховує її в своїй душі і далі служить королеви. Колиж по смерти примаса король хоче зробити Бекета примасом, надіючи ся мати в нім ще ліпшу підмогу в боротьбі з папою, Бекет остерігає: „Королю, не

*

віддавай мене в службу пану висшому від тебе“. Король не слухає. Зробивши ся прімасом Бекет стає в обороні пригноблених Саксонців і виступає против короля в його боротьбі в Римом. Король проганяє його з краю, але се не поліпшує справи. В краю невдоволенє, власні сини королеві виступають против батька. Сей подає ся, прикликає Бекета до краю, але і се не змінило справи ні в чім. Саксонці горнуть ся до него, Норманці обурені і підхопивши бажанє короля кількох із них спішають до Кентербері і вбивають Бекета в церкві. Усе те оповідає кушник уривчасто, сценами, котрих ніби то сам був сьвідком. З незрівняною штукаю змальована постать самого Бекета — бліда, делікатна, мелянхолійна фігура, сильний ум, для котрого не існує християньска догматика, і м'яке серце, котре вміє сильно любити і понад той кодекс любови та співчуття не знає нічого висшого. І з таким самим майстерством змальовані всі иньші постаті сеї чудової новелі, починаючи від короля і запахущої квітки Ласки, дочки Бекета, а кінчачи на норманських баронах, убійцях Бекета і на кушнику, котрого здорова постать і особиста історія є рамою для сего оповіданя. Від тепер Маєр любить вправляти свої оповіданя в такі майстерні рами, вклатати їх в уста якійсь фігурі, що й сама, без того оповіданя, в повні збуджує наше зацікавленє і здобуває собі нашу симпатію. Вершком артистичного викінченя і геніяльної концепції з сего погляду є слідуєча його новеля.

5. „Die Hochzeit des Mönchs“. Основа сеї новелі така. На дворі молодого володаря Верони, Кангранде делла Скаля, знайшов собі тимчасовий захист геніяльний поет Данте. Двораки не дуже радо дивлять ся на сухого, строгого Фльорентійця. Одного холодного дня йому не затопили в печі і він приходить до залі, де князь зі своїм двором гріє ся при каміну. Князь взиває Данта, щоби для забави присутних розповів яку історію. „Про щож була розмова?“ питає Данте. „Тема: нагла зміна способу життя з добрим або злим кінцем“. Данте згоджуєть ся оповісти історію монаха, що зкинув рясу не для того, що почув у собі охоту або силу до сьвітського життя, не для того, щоб вона тяжила йому, але для догоди иньшим людям. „Чи се буде правдива історія, по документам?“ питає князь. — „Ні, мовить Данте, я буду тут же компонувати її, розвиваючи її із надгробного напису“. І він оповідає, як колись то в Падуї в монастирськім саду він знайшов плиту з написом: „Тут лежить монах Асторре зі своєю жінкою

Антіопою. Поронив їх Еццеліно“. Еццеліно був звісний падуанський тиран і його особа робить ся одною з головних фігур Дантового оповідання. Але не досить того; Данте заявляє виразно, що головні фігури свого оповідання він бере з круга присутних докола него осіб. Еццеліно є копією з Кангранде, дві жінки, що між ними пропадає монах Асторре, се жінка Кангранде і його гарна приятелька Діява, і так далі він переносить характери і імена Канграндових двораків живцем у своє оповіданє, подаючи кождому з них живе зеркало перед очі. Се справді геніяльний рис автора, котрим він чудово схарактеризував літературну манєру Данта. Само оповіданє вложено в Дантові уста, держить ся справді в Дантівськїм стилю. Акція йде страшенно живо, всі постаті мов спіжеві, та при тім усюди се живі люди, з людськими інтересами, бажаннями і слабостями. На Brentі близько Падуї перевертаєть ся баркас з весільними гістьми. Молодий, його діти з першого подружя і більшість гостей гинуть у хвилях. Брат молодого, монах Асторре, кинувши ся з берега в воду, ратує молоду, Діану, панну високого роду. Обое йдуть до осиротілого батька, старого богача і скупаря Вічедоміні. Сей хорий, близький смерти; з усеї сім'ї йому лишив ся тільки один син, монах Асторре, монах з покликаня. Батько змушує його зкинути рясу і оженити ся з Діаною. Але доля судила инакше. Асторре запрошує на свої заручини з Діаною також напів божевільну даму Олімпію Каноссу з її дочкою Антіопою. Олімпія збожеволіла через те, що Еццеліно велїв покарати смертю її мужа, а безсовісні двораки зробили собі з неї жарт: до остатньої хвилі потішали її, що муж буде уласкавлений, а потім принесли її його відтату голову. Асторре яко монах був при тім, як карано пана Каноссу і йому в живій памяти стало, що коли нещасний уже положив голову на колоду, раптом до комнати вбігла мала дівчинка і положила й свою головку обік його; се була Антіопа, дочка Каносси. Отсю Антіопу він побачив тепер знов на своїх заручинах. Божевільна Олімпія вважала його женихом своєї дочки і сказала якесь противне слово Діані; ся кинула ся на неї, але Антіопа заслонила своїм тілом матір і Діана вдарила невинну дівчину в лице. Зробив ся скандал. Щоб замазати його, брат Діани, Джермано, хоче взяти Антіопу за жінку. Асторре має бути його сватом, але Антіопа відмовляє Джерманови. Асторре лишаєть ся і бере з нею шлюб. В часі весіля відбуваєть ся остатній акт трагедії. Діана зажадала, щоб Антіопа поклонилаь їй і випросила

від неї перстінь, що дав їй Асторре на заручинах. Коли Антіопа кланяється гордій красуні, ся витягає стрілу зі свого волося і пробиває її нею. Асторре бачучи смерть своєї жінки, кидається на Діянниного брата і пробиває його тою самою стрілою, але й сам гине, пробитий Джермановою шаблею. Епцеліно затулює очи помершим і конфіскує їх добра. Сей сухий зміст не говорить власиво нічого, не дає найменшого образу того чару і блиску, який розлито в новелі. Та не забуваймо, що добра половина її вартости і краси лежить власне в рамі, в майстерній характеристиці Данта, Кангранде і його двора. „Не можна віддати більшої похвали Маєрови — мовить з нагоди сеї новелі історик німецької літератури*) — ніж коли признаємо, що Данте в його новелі має правдиві, духом посвоячені риси автора „Божеської комедії“.

6. *Plautus im Nonnenkloster*“. І тут головне оповіданє уміщено немов у коштовну раму. Автор голосних „Фацецій“, Поджджіо Браччіоліні, оповідає своїому покровителеви, Козмі Медічі, про хитрість, якої він ужив в часі собору в Констанції, щоб із одного жіночого монастиря видобути коштовний рукопис Плятових комедій. По дорозі до монастиря оповідає йому провідник, що завтра має там постригти ся в монахині Гертруда, дівчина, котру він любить і котра не знати чому відвернула ся від него. Швидко Поджджіо довідується ще про чудо, яке в таких разях діється в монастирі. Перед монастирем кладуть величезний деревляний хрест, котрого не підніме і найсильніший мужчина. Але коли постриже ся нова монахиня і буде приємна Матери Божій, то ся додає їй сили і вона перед усім народом бере тяжезний хрест на плечі і без труду несе його до церкви. Приїхавши перед монастир Поджджіо справді бачить величезний хрест, коло котрого силують ся найдужші парубки, але не можуть рушити його з місця. Поджджіо видає себе перед ігуменею за делегата собору, що має позабирати з монастирів усі безбожні книжки. Ігуменя віддає йому „найбезбожнішу і найобридливійшу книжку, яка коли небудь була написана“ — його власні фацеції. Тоді Поджджіо заявляє, що має наказ оглянути прилади завтрішнього чуда. Перелякана ігуменя признає ся йому, що крім виставленого сьогодні масивного

*) Dr. Friedrich Vogt und Max Koch, *Geschichte der deutschen Litteratur von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart*. Leipzig und Wien, 1897, стр. 738.

хреста має другий, порожній у середині. В ночі масивний сковають, а виставлять легкий. котрий новопострижена занесе до церкви без труда. Вона просить його, щоб мовчав і обіцяє дати йому за се рукопис Плявта. В церкві він стрічає Гертруду; вона звірює ся перед ним, що любить візника, але перед кільома роками, коли захорувала її мати, вона обіцяла ся Божій Матери вступити до монастиря, коли тільки мати поздоровіє. Мати поздоровіла і вона хоче додержати слова. Поджджію виявляє їй секрет з хрестами, але Гертруда вірить щиро і відкидає всяку думку про підступ. Другого дня справді їй підсунено легкий хрест, вона пізнала підступ, підняла його і з обуренєм кинула так міцно, що він розскочив ся на тріски. Тоді вона побігла до кривки, щоб витягти тяжкий хрест і спробувати, чи Марія справді не зробить чуда і не допоможе їй нести його. Але дівчина тільки закровавила себе, зомліла з натуги, але хреста не двигнула. „Дякую тобі, Маріє — прошептала вона, коли її віділляли. — Тепер бачу, що ти мене не хочеш. А в таких разі мене візьме хто иньший“. Се був кінець чуда в монастирі, а Поджджію поїхав з рукописом Плявта. І тут головна краса лежить в характеристиці дієвих осіб, а особливо самого оповідача, фацеціоніста Поджджія.

7. „Das Amulet“. Швайцарський протестант Шадау із Берна оповідає ніби то в пам'ятнику про свої пригоди в Парижі в часі безпосередно перед страшною різнею Варфоломєєвої ночі (23 серпня 1572) і підчас тої кровавої ночі, коли один його товариш, католик, ратуєчи його і його молоду жінку від певної смерті, сам наложив головою. В новелі живо змальовано ту душну атмосферу релігійного фанатизму, яка звільна збирала ся в Парижі, згущувала ся, поки не допровадила до вибуху. А на тім темнім тлім як живі виступають фігури старого адмірала Коліні, що перший упав жертвою вибуху, його свояка Шатіллльона і його дочки, і в кінці обох молодих Швайцарців, протестанта Шадауа і католика Броккарда і ще цілої низки побічних, але дуже характерних і мов живцем із того часу вихоплених фігур.

8. *Der Schuss von der Kanzel*. Тема майже анекдотична, але покладена в основі чудового малюнка рідної поетови цїріхської околиці над Леманським озером. Маєр переносить нас в часи по 30-літній війні. Герой новелі, генерал Вертміллер, брав участь в тій війні, знав особисто Юрія Бнача і своєю дикою, лицарсько-бурлацькою вдачею, своїми примхами та привичками дає

сумирним, строго моральним і релігійним протестантам в цілій околиці не одну причину до соблазна. Його брат є пастором у поближкїм селі Мітіконті і також дає недобрий приклад своїм овечкам тим, що наперекір усім канонам страшенно любить польованє і стріляне. У пастора Вертмїллера є дочка, котрої руки добиває ся молодий, тихий і зовсім сумирний та несмілий кандидат теології Пфанненштіль. Дочка любить його, але пастор не терпить бабія. Оттут вдає ся в справу генерал. В неділю, коли пастор має йти на проповідь, він приносить йому в дарунку чудовий пістолет. Пастор урадуваний пробує, чи легко ходить пружина, але пружина ходить страшенно тяжко і він не може відвести курка. Генерал з усміхом відводить курок, але в тій хвилі підмінює пістолет, і дає брату другий такий самісїнький, що ходить дуже легко. Пастора кличуть до церкви. Він на радощах ховає пістолет у кишеню своєї ряси, а ставши на казальниці, поки громада співає ново уложений духовний гимн, він виняв із кишені свій скарб і пробує курка. Гимн кінчить ся, і при остатніх нотах на казальниці розлягає ся вистріл і хмара диму покриває пастора. Правда, він не допускає до скандалу, проголошує проповідь, але знає добре, що се його остатня проповідь, бо йому грозить канонічний процес за зневаженє Божого дому. Та генерал зацїтькує громаду даровизною значного ґрунту, пастор усуває ся зі своєї посади, а його місце займає Пфанненштіль, котрий, розумієть ся, женить ся з пасторовою дочкою. Треба самому читати се оповіданє, щоб відчути ту атмосферу щирости і спокійної веселости, котрою навіяне воно. Цілість робить таке вражінє, як прохід у теплу осїнню днину по полях покритих золотими копами, по лугах зо сьвіжо скошеною отавою та по винницях, що пишають ся золотистим, солодким виноградом. І тільки далеко десь над горами висить чорна хмара та від часу до часу дихає холодом. Але нема страху, щоб вона принесла бурю і град; не та вже пора, бурі і гради минули, погода встановила ся на довго. В сїй новеллі Маєр покинув свою улюблену форму — вставляти головне оповіданє в якесь иньше, мов у раму. Від тепер він оповідає звичаєм иньших новелістів, не змінючи зрештою своєї методи і свого епічного стилю. Щоб дати невеличку пробу того стилю, ми наведемо оповіданє генерала Вертмїллера про сон, який він бачив у ночі саме перед тим, як розпочинає ся оповіданє. Днем перед тим він писав своє завіщанє, а в ночі йому приснив ся Юрий Єнач. „Се було в Хурі — опо-

відає генерал молодому Пфанненштілеви. — „Стиск народу, перуки високих урядників, вояки, — з катедральної церкви гук дзвонів і вистріли карабінів. Входимо крізь браму на єпископське подвірє. Ідемо по два, обік мене велитень. Бачу тільки китицю з піря, під нею могутній ніс і звислу по комірі, чорну як смола клиновату бороду. „Вертміллер“, питає велитень, — „кого се хоронимо?“ „Не знаю“, — відповідаю я. Вступаємо до костела поміж лавки в головній наві. „Вертміллер“, питає той, — „кому се співають Со сьвятими?“ „Не знаю“, відповідаю нетерпеливо. „Мальче Вертміллер, — мовить той, — „а стань-но на пальці і придиви ся, хто се там лежить на катафальку?“ Тепер я розпізнаю виразно по рогах сукна на катафальку початкові букви і герб Єнача, і в тій самій хвилі сам він, стоячи обік мене, обертає до мене лице — бліде, з розпаленими очима. „До сто громів, полковнику, — мовлю я, — аджеж се ви лежите онтам під чорним сукном, а ви тут балакаєте зо мною! Чи вас є два? Чи се розумно? Чи се льогічно? Забирайте ся до пекла, збиточнику!“ Тоді він відповів понуро: „Не маєш чим докоряти мені, — не решети ся так! І ти, Вертміллере, небіжчик!“ Стара середньовікова легенда про грішника, що бачить у сні свій власний похорон, тут обернена з иньшого боку і вжита як ілюстрація того морального роздвоєня, що було трагічним моментом у житю Єнача. Але се тільки темна хмарка, що пробігає по чистім небі, яке висить над цілим оповіданєм, більше для артистичного контрасту, ніж для викликания понурого настрою.

9. Gustav Adolfs Page. Є се одна з найкращих перлин Маєрової творчости, образок із часів 30-літньої війни, неначе живо вирваний із якого Гріммельсгаузена і оповіджений з цілим артизмом сучасної повістєвої техніки. Богатий норимберський купець Ляйбельфінг одержує лист від Густава Адольфа, в котрім сей сповіщає його, що тямлячи свою недавню гостину в його домі і його просьбу він робить йому ласку і приймає його сина на свойого прибічного пажа „по наглій, але християнській — додає король — смерти його кількох попередників“, також синів норимберських патрициїв, у кровавих битвах. Ляйбельфінгови ся ласка дуже не на руку. У него є один однісінський син, добрий бухгалтер і купець, але до воячки зовсім не здалий. Молодий Ляйбельфінг бачить у королівськім листі формальний засуд на смерть і докоряє батькови, як він міг просити у короля такої ласки. „Коли-ж бо прокляте вино!“ — говорить старий. А при тім усі

патриції набивали ся королеви зі своїми синами, то й я не хотів лишити ся позаду, особливо бачучи, що король має вже тих пажів досить і мого певно не прийме. Хибаж я міг знати, що він так швидко спотребує весь норимберський товар? Тай ще одно. Коли пито здоровле короля, серед гучних окликів залунав із сіней дзвінкий голос: „Най живє король Німеччини!“ Густав Адольф усьміхнувся і сказав: „Сего я не можу чути“, але очевидно такий доказ любови був йому дуже приємний і він запитав Ляйбельфінга, хто се крикнув. „Та хтож би, як не мій син?“ відповів опанілий купець, хоч добре знав, що се була його братаниця Густя. „Ну, то нехай Густя і йде собі до свого любого короля!“ з плачем говорить молодий Ляйбельфінг, — „а я не піду“.

Як на те входить Густя кликати батька з сином до обіду. Се сирота, її батько погіб у війні і вона провела дитячі літа на кони, в таборах. Король Густав Адольф — її ідеал, його лист наповняє її радістю, а слова молодого Ляйбельфінга, кинені ніби на вітер, знаходять відгомін у її душі. Вона відважна, сильна, любить носити батьківський мундур, і по короткім ваганю згоджуєть ся виручити кузина і їхати як паж до королівського табору. Все те робить ся протягом години. Густя їде не розуміючи того, в яку западню попадеть ся в таборі. Доступ жінкам до табору остро заборонений, а жінка, яку б придбано в мужеській одежі, має бути покарана смертю. Бідна Густя живе в ненастаннім роздвоєнню. Її душа радуєть ся близькістю до короля, котрого вона чим ближше спізнає, тим більше любить, — та з другого боку її мучить нестайна тривога, що ось-ось відкриють, що вона є, і її жде сором, ганьба, прогнанє або й смерть. Та ось надходить пригода. Король довідавши ся, що його свояк, князь Ляуенбурський, недавно жонатий, держить у таборі любку, якусь Хорватку. Він велить арештувати її і привести перед себе, а потім хоче відіслати її до Швеції, та вона сама вбиває себе. Того самого ранку король вдибав був князя Ляуенбурського, як разом з иньшими німецькими панками, провівши ніч на гулянці і картах, рано грабує мужиків-протестантів, що разом з сім'ями і всім своїм добром ішли під опіку шведського короля. Відбуває ся сцена, яку так коротко і з такою плястикою вмів віддати тільки К. Ф. Маєр. Ми передаємо тут сю сцену, щоб показати, як умів сей швайцарський патрицій писати про патриційів.

„В побічній комнаті залунали надго голосні розмови, а коли вибила девята, вступив король крізь двері, розчинені Ляйбельфінгом, між зібраних німецьких князів і панів. Вони творили в тісній комнаті густий натовп, бо їх було 50 або 60. Панове стояли з ненадто великою пошаною, деякі навіть недбало, немов би красака сти́ду була їм так само незвісна, як красака страху: хитрі обік смілих, честолюбні обік тупоумних, побожні обік безсоромних голів, більшість — люди, що вмiли постояти за себе і з котрими треба було числити ся. На право від короля стояв найбільший грішник, князь Ляуенбурський, у своїм найбогатшiм строю і найкоштовнішiм коронковiм комірі, неспокоїно тупцюючи на ногах, демонічно всьміхаючись і блискаючи очима. По дорозі він здибав був катівського слугу, що ніс у катівськiм плащі якусь людину, наблизив ся до него і розкрив йому плаща.

„Густав окинув зібраних докірливим поглядом. Потім заревла буря. Диво — король, роздратований суперечністю тих гордих лиць, тих бутних поста́в, тих блискучих зброй : підлотою серць, що били ся під ними, промовляв, щоб понизити гордість і наклеїмувати злочин, навмисно простацькими, хлопськими виразами, якими зрештою не говорив ніколи. — Ви розбійники і злодії від першого до останнього! Ганьба на вас! Окрадаєте своїх земляків і одновірців. Тфу! Бриджу ся вами, жовч мені підступає до серця. За вашу свободу я вичерпав свій скарб — сорок бочівок золота — а від вас не взяв навіть тільки, щоби справити собі пару штанів. Так, радше волю голий ви́хати відси, ніж строїти ся німецьким добром. Вам я дарував усе, що мені впадало в руки, ані одного свинського хліва не взяв я собі!...

„Такими різкими і грубими словами ганьбив король сю шляхту. А потім подобрівши він хвалив відвагу панів, їх бездоганне захованє на полі битви і повторив кілька разів: „Хоробрі ви, так, про се ані слова. Їздите і бетесь — на се гріх би жалувати ся“. Але потім вибух його гнів у-друге, ще сильнішим полум'ям. „Пробуйте бунтувати ся против мене!“ визивав їх, „то я зі своїми Фіннами і Шведами всиплю вам такого бобу, що аж фурфанте летітиме!“ Він закінчив християнським упiнненєм і просьбою — взяти собі до серця одержану науку. Панове вдавали, що все те обходить їх дуже мало, але їх постава очевидно зробила ся скромнішою. Деякі, бачилось, були зворушені, навіть розжалоблені. Німецька влада волить грубу, чесну лайку, ніж кульгаву проповідь

або тонку, колючу наругу. І все було б добре і ладно. Та в тім князь Ляуенбурський, звернений на пів до короля, а на пів до своїх товаришів, з голої безстыдности бризнув огидним словом :

— І чого так його величество сердить ся за цапову душу? Щож то ми, панове, наробили такого? Що облекшили своїх підданих?...

Ґустав поблід. Він кивнув на ката, що стояв за дверми опертий до одвірка.

— Поклади сему пану руку на плече! — розказав йому. Профос підійшов, але не сьмів учинити се, бо князь вихопив шпаду з піхви, а по цілім крузі пробіг небезпечний ропіт. Ґустав відібрав Ляуенбурському шпаду, опер клинок о коліно і зломав його на кусні. Потім ухопив широку, волохату ручище спекулятора, поклав і натиснув її сам на плече Ляуенбурського, що стояв мов розбитий, і подержав її там добру хвилю, примовляючи: „Ти князь німецької держави, лотре, не можу тобі змести голови з плечей, але нехай лежить на тобі катова рука!“

Потім відвернув ся і пішов, а профос за ним повільною ходою.

Князь Ляуенбурський пробує після сего замазати справу безсоромними словами, але всі його товариші відвертають ся від него. Кілька день потім приїжджає до королівського табору сам головний противник короля, Валленштайн, і остерігає його, що хтось із близьких до короля був замаскований у його таборі і виявив охоту вбити короля. Сей незнайомий забув рукавичку. Валленштайн передає її королеви з тою увагою, що вона як раз приходить ся на руку пажу Ляйбельфінґа. Король не вірить прочутям і ворожбам, але про те велить пажеви (котрий підслухав розмову короля з Валленштайном) натягти рукавичку. Справді вона приходить ся йому до руки і паж з плачем обіймає королівські коліна і втікає геть. Він в часі памятної сцени з катом завважав маленьку, живочу руку князя Ляуенбурського, але не виявляє королеви свого догаду, а волить зовсім усунути ся від него. В передній сторожі його пізнає один капітан, товариш його батька і при ньому Ґустя пробує якийсь час, аж до битви під Ліцен. Любов до короля тягне її до него. Саме перед битвою приходить і князь Ляуенбурський у покутному одязі, кидає ся королеви до ніг і з риданєм просить прощення. Король прощає йому і їде в битву, щоб у ній згинути — від скритобійчої кулі князя Ляуенбурського — так поправляє історію новеліст. Обік короля, ратуючи його, гине й паж Ляйбельфінґ.

11. Die Leiden eines Knaben. В отьому оповіданю веде нас автор на двір пишного французького короля Людвіка XIV. Король-сонце вже постарів ся, спобожнів під впливом пані де Ментенон, у котрої є щоденним гостем. Ось і сьогодні він прибув і висловлює тій дамі своє обуренє на прибічного лікаря Фагона. Немоżliвий дідуган! Сьогодні в часі першої аудієнції нового королівського сповідника, патра Телліє, зробив скандал. Коли король запитав патра Телліє, чи він є який свояк канцлера Ле Телліє, а сей покірно відповів: „Ні, я син мужика з долішньої Нормандії“ — то Фагон, що стояв недалеко опертий на свою паличку, сказав патрови голосно: „Ти підляку!“ Король і пані Ментенон не можуть надивувати ся, що стало ся старому лікарєви і що має він против нового сповідника, та ось надходить сам Фагон і оповідає їм недовгу, та важку історію, як сей сам патер, будши учителем у єзуїтськїм конвікті, навмисно, з рафінованої злоби замучив на смерть сина маршала Буффлера. Синочок маршалів удав ся неталановитий до науки, хоча Фагон мав нагоду придивити ся йому і відкрив, що хлопець мав талант до рисунків і малярства і незвичайну охоту і здібність до воєнного ремесла, а при тім був дуже гордий і глибоко чутливий. Батько віддав його до школи до Єзуїтів, з котрими вперед був задер ся. Вони з пімсти почали гнобити хлопця науками, заставляючи його вчити богато на память, унижуючи і караючи його нераз зовсім несправедливо. Хлопчина мучив ся, напружував свою бідну голову, не спав ночами, а коли патер Телліє раз побив його брутально, він з утоми і гризоти запов у тяжку слабість і вмер. Чудовий є кінець оповіданя. Маршал, батько Юліянів, занятий війною з Англічанами, не знає нічого про муки, які перебув його син у Єзуїтів; він знає тільки, що його син робив лихі поступи в науці і дивує ся дуже почувши, що син умирає з надміру праці.

„Тут мені не стало терпцю, — оповідає Фагон. — Без пощади сказав я йому всю правду і закинув йому, що занедбав свою дитину і допоміг до її смерти. Про Голгофу у Єзуїтів я промовчав. Маршал вислухав мене мовчки, своїм звичаєм перехиливши голову троха на право. Його повіка затремтіла і я побачив слезу. Нарешті він пізнав свою вину. Він запанував над собою, як правдивий вояк і війшов у кімнату хорого.

„Батько сів обік свойого хлопця, що власне лежав під тиском страшних снів. „Бодай улєкшу йому смерть, — промовив стиха

маршал, — на скільки се в моїй сплі. Юліяне!“ — промовив він своїм рішучим тоном. Хлопчик пізнав його.

— Юліяне, мусиш уже зробити се для мене і перервати свої студії. Підемо оба до війська. Король потерпів страти на границі, то вже й наймолодший мусить відбувати свою повинність.

„Ся промова подвоїла у вмираючого охоту до подорожі... Закупно коней... Виїзд... Приїзд до табору... Виступлене на боєву лінію... Очи блищали, але в груди почало харчати. „Аґонія“. шепнув я маршалови — „Онде англійська хоругов! Візьми її!“ розказав батько. Хлопець умираючи вхопив рукою повітре. „Vive le roi!“ скрикнув він і впав горлиць, мов пробитий кулею“.

11. „Die Richterin“. Оброблене отсеї новелі довго не давало ся Маєрови; по свідощтву К. Е. Францоа він переробляв її безліч разів (К. Е. Franzos, K. F. Meyer, ein Vortrag, 27). І справді не легка мусіла бути робота вбгати сю важку основу, що декуди, здаєть ся, вибігає по за межі можливого, в тісні рами невеличкої новелі. Річ дієть ся за часів Карла Великого. В Римі, в часі коронації Карла, здібають ся два Швайцарці: Граціозус, свояк єпископа з Кур, щира душа, але вроджений на кабінетного вченого, присланий єпископом до цісаря, і Вульфрін, вояк загартований у твердій Карловій школі, один із цісарських дружинників, зрештою дідич значного маєтку в ретийських Альпах. Тим маєтком завідує пані Стемма, його мачуха, що по своєму батьковин одержала в спадку судейський уряд у цілій провінції і справляє той уряд з такою мудростію і енергією, що сам Карло постановляє відвідати її. Але Вульфрін не хоче бачити мачухи, ані рідного гнізда, ані двоюродної сестри, дочки його батька і пані Стемми, що має незвичайне імя Пальма новелля. Між ним і мачухою лежить тїнь: нагла смерть його батька, котрий швидко по шлюбі во Стеммою, в'їжджаючи на замок, упав на подвірю з коня і сконав. Була чутка, що граф був отроєний, кидали підозріне на Стемму, але доказу не було. Вульфрін виріс з далека від рідного гнізда, не хоче доходити сеї темної справи, не хоче бачити ані Стемми, ані Пальми. Але ось Карло, вибираючи ся з Італії, висилає його передом, щоб завідомив судіюху про його приїзд. Та по дорозі його ловлять розбійники Лянґбарди, що гніздять ся в альпейських скалах і тепер, бачучи, що перед Карлом будуть мусіли тікати геть, раді би награбувати як найбільше добра. Дехто між ними пізнає Вульфріна і вони посилають на замок одного зі своїх, щоб

виторгував за него окуп. Сей здібає на подвір'ю замка Пальму, що від малку ні про що не думає і не марить, тільки про брата Вульфріна і про його приїзд. Довідавши ся що, брат близько, що він у руках розбійників, що йому грозить смерть, коли вона не дасть своїх коштовних строїв, перел і клейнотів, вона без наміслу віддає всі ті цяцьки Лянгобардцеви. Але судїїха дожидає приїзду Вульфріна не без турботи. Вона хоче вивести перед ним остаточно свою справу з його батьком, очистити себе з тїни підозріння. По першій привітанню вона порушує сю справу, признає ся, що батько силою, з тюрми видав її за його батька, старого вдівця, що в тій цілі, щоб оженити ся з молодого, вигнав у грїб Вульфрінову передчасно постарілу матір. Але Вульфрін не дуже уважно слухає мачушинних признань; краса сестри Пальми відразу заповонила його душу. Він ще не розуміє свого чутя, а знаючи, що Граціозус добиваєть ся Пальминої руки, рад би висватити її і йде разом з нею і з провідником через гору до єпископської резиденції. Але по дорозі він переконає ся, що любить Пальму зовсім не так, як сестру, а иньшою, грїшною любовю. Він розбиває її сватанє з Граціозом, на превелику радість самої Пальми, що в своїй дитячій невинности бачить тільки його, тулить ся, липне до него всею своєю істотою. Вони вертають назад у ночі і Вульфрін, у котрого душі йде страшна боротьба, стручує Пальму зо скали, а сам не йде до замка, блукає по ярах і в кінці ночує у якійсь печері. Але Пальма не вбила ся і вернула до дому, не підозріваючи навіть, що брат хотів пхнути її в безодню. Судїїха другого дня знаходить його; він признаєть ся їй, що любить Пальму і син наносить їй страшний удар. Вона тратить свою рівновагу здобуту довголітньою вправою і знехотя признаєть ся перед дочкою, що вона справді отруїла графа не бувши ані хвилі його жінкою, що сама Пальма не є графова дочка, а дочка одного вчителя, що вчив Стемму і потім погіб з рук її батька судії, коли сей дізнав ся про його любові зо Стеммою. Перед молодого дівчиною тепер дві дороги: або зректи ся своєї любови до Вульфріна, котрого вона тепер любить ще більше, дізнавши ся, що він не брат їй, — або виявити правду і обвинуватити матір в убійстві Вульфрінового батька. Дівчина без ваганя готова сьвідчити против матери, і се переважує терези в серці Стемми. Вона бачить, що злочин, укритий 20 лїт, заглажений житєм повним праці і зусилля, таки не згіб і мусить вийти на верх. Коли прибув на замок Карло Вели-

кий, вона прилюдно признаєть ся до всего і гине від тої самої отрути, котрою згладила зо сьвіта старого графа. Вульфрін просить у цїсаря руки Пальми.

— Сину Вульфа, — мовив Карло, — ти сватаєш дитя його убійниці? Чи побореш демонів?

— Задушу їх у своїх обіймах! Поможи, цїсарю, перемогти їх!

„Карло велїв дївчинї прилякнути і поклав їй руки на голову. „Сирото! Я в тебе замсь батька! Похорони отсю, що була тобі матірю. А сей нехай іде зо мною в похід! Божа воля. Коли він верне і затрубить у рїг, тодї радуй ся, Пальмо новелля, наповни чарку і доверши обряду. Тодї Рудіо (каштелян) запалить шлюбний смолоскип і вкине його у вязаня сего замка“. Цїле оповіданє тоном і складом значно відмінне від иньших Маєрових творів. Латинські фрази і формули, стиль уривчастий, різкий, ритмічний — усе те робить вражїне якоїсь давньої рапсодїї. Нагромаджене великої сили кавкових і легендарних мотивів сьвідчить про те, що власна творчість автора ослабає, але дївві особи новелї, особливо Вульфрїн, Стемма і Пальма новелля, змальовані дуже гарно, а фігуру Стемми, гїрської судїїхи, можна вважати за одну з найорїгінальнїйших креацій у довгїм рядї Маєрівських жїночих типів.

12. „Die Versuchung des Pescara“. Від Карла Великого перескакує фантазия К. Ф. Маєра в часи Карла V. і його боротьби з Франциєю. Кровава битва під Павією 24 лютого 1525 р. поставила Карла V. на вершку могучости і слави; французький король дістав ся до неволї, цвїт французького лицарства і швайцарської піхоти був скошений, а Пескара був головним полководцем сеї побїди. Ішпанець родом він служив цїсареві в Італїї і оженив ся з одною з найсвітлїйших жїнок свого часу, з голосною італїянською поетесою Вітторією Кольонною. От тут і починає ся Маєрове оповіданє. В битві під Павією Пескара ранений: йому списом пробито легке і лікар від разу сказав йому, що се буде його смерть. Але він заховує се в тайні, щоб не турбувати своєї жїнки, що при звістцї про блискучу побїду спішить з Риму до його табору. Тимчасом побїда мала несподівані наслідки. Могутність цїсаря перелякала всїх; у Італїї повстає против него союз, до котрого належить і папа і медіолянський князь Сфорца і багато італїянських патріотів, що мріють про сполучену, самостійну Італїю; до сего звязку готова приступити Франция і Англія. Звязковим бажаєть ся перетягти на свій бїк Пескару, найбільшого

цісарського полководця з його іспанською піхотою; тоді вони були б певні побіди. До него підсилають медіолянського канцлера Мороне. Сей знає, що Пескара гнівний на цісаря, бо по битві під Павією його минула надгорода, котрою цісар наділив нездарного генерала Леоноа. Пескара вислухує доказів Мороне, котрий в разі побіди обіцяє йому Неаполь як удільне королівство. І жінка Пескари, горяча італійська патріотка, налягає на него, щоб підняв оруже в обороні Італії. Але Пескара тільки хвилю вагав ся. Що йому королівство, коли його дні полічені! Що йому Італія, що розшарпана живе в темноті і упідленю! Вона не доросла ще до самостійности і не зуміє пошанувати її. А зрадити цісаря, се значить — запламити себе і свій рід. І він перемагає всі покуси, арештує Мороне, доносить цісареві про всі пляни звязкових, одержує від него уповажене до діланя, нападає на Медіолян, проганяє зрадливого князя Сфорцу і осягнувши сей свій остатній плян, паде без духа на князівскім троні Сфорци. „Покуса Пескари“ — могутній твір, повний глибокого трагізму. Та головний трагізм лежить не в фігурі Пескари, а радше на боці тих благородних ідеалістів та фантастів, що бажають відродження свого крю в пору, коли сей край лежить у найбільшім упадку і не має моральної сили до такого відродження. І Пескара, заким залізною рукою розбив пляни тих патріотів, розбиває їх золоті мрії немилосерними, але розумними словами: „Чи Італія в сій хвилі заслугує на свободу? Чи так, як вона є тепер, вона здібна одержати і заховати її? Думаю, що ні. Тепер вона стоїть на порозі рабства, бо позбула ся всякої чести, всякої чесноти. Тут ніхто не може помогти ані спасти, ані чоловік ані Бог. Як здобуваєть ся назад утрачена свобода? Із глибин народа мусить вийти порив і буря моральної сили. Більше менше так, як тепер у Німеччині здобувають віру полум'ям ненависти і любови“.

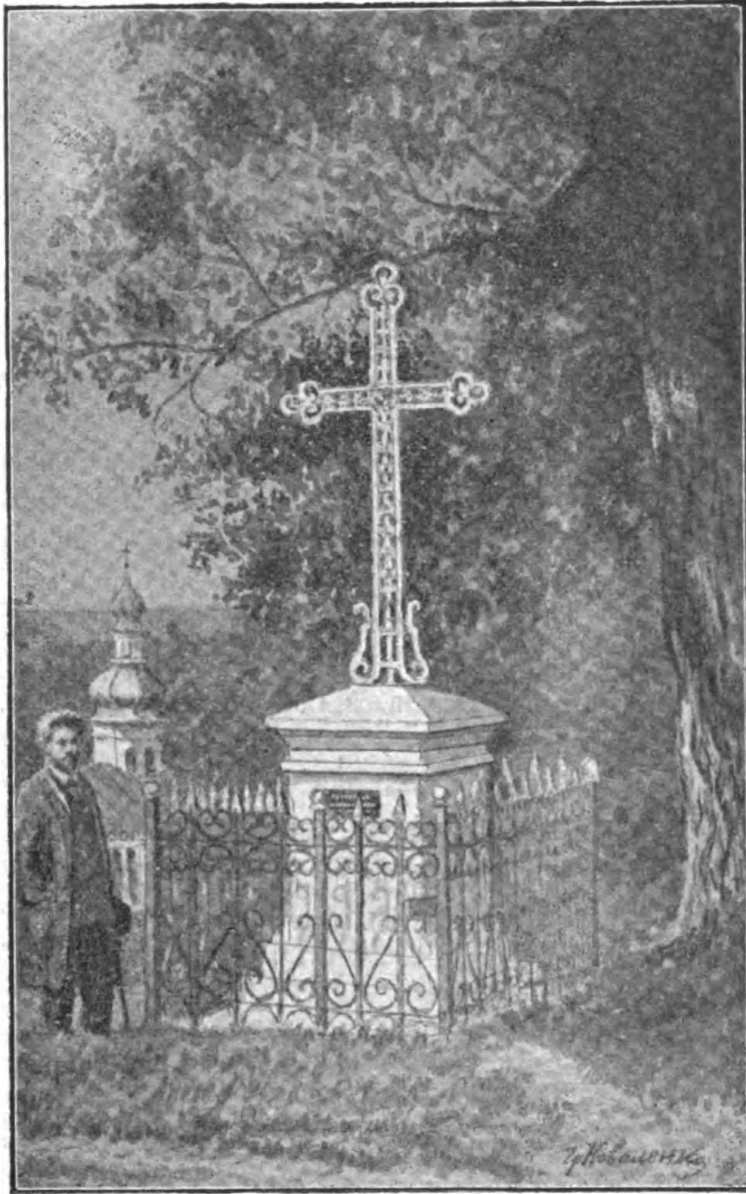
13. „Angela Borgia“. Ми не будемо оповідати змісту остатнього твору нашого автора, котрий наші читачі мають у руках у перекладі на нашу мову. Вже те одно, що в кровавої і жорстокої історії сім'ї Борджіів поет вибрав момент зглядного затишя, що героїнею зробив дівчину, про котру історія не знає нічого крім її імя, що блискучу і страшну фігуру Люкреції Борджії показав нам не в сьвітлі її злочинів, але в часі, коли вона силкувала ся загладити їх память, — уже те одно сьвідчить про високий артистичний такт автора. А історія осліплення і морального

переродження Джулія Есте і його шлюбу з Анджелею, се така глибока, щиро людська і високо поетична історія, що її змальоване принесло би честь великому поетови в розцвіті його сили. А памятаймо, що „Анджеля Борджія“ була остатнім твором звиш 70-літнього, вже хорого чоловіка! І ніщо в ній, окрім може шаблянової троха фігури конспіратора Ферранте, не вказує на упадок творчої сили; противно, кожда фігура, навіть сілюет графа Контраріо, вийшла жива і наділена індивідуальними прикметами.

На сьому ми кінчимо свій огляд писань К. Ф. Маєра. Кінчимо бажанєм, щоби сей мало популярний, та про те великий поет і великий артист здобув собі у нас стілько прихильників і стілько впливу, скілько він справді варт.

Іван Франко.

Памятник на могилі Опанаса Марковича у Чернігові.

Пам'ятник на могилі Опанаса Марковича.

— — — — —

Близько Чернігова є так зв. „Троєцька гора“ (власність Троєцького монастиря). Колись, ще в до-історичну епоху там ховали людей і насипали над ними високі могили. Уся гора укрита гаєм і з неї чудовий краєвид на луки, гаї і хутори по сей і по той бік р. Десни, а також на місто Чернігів. Місцевість дуже поетична, нагадує Тарасову гору під Каневом. З одного краю гори, в яру стоїть стародавня церква св. Іллі, і при ній — пещери. Над яром, на горі, ростуть старезні дуби, а під дубами поховано р. 1867 українського письменника Опанаса Марковича.

Поховали його, та й забули. Минав час, і ті молоді хлопята, що були на похороні, вже стали трохи не дідами, і ледве могли відшукати Опанасову могилу. За той час почав виринати із забуття добрий і щирий працівник, про його появили ся згадки в журналах, і виникло бажання зазначити його могилу пам'ятником; нарешті збудовано хоч простий (відповідно до коштів), але доволі показний пам'ятник. На високому, білому постаменті вилискує під дубами білий, з золотими верезунками, металевий хрест; з одного боку постаменту вроблена табличка з написом:

ОПАНАС МАРКОВИЧ,
Український письменник.

Народив ся року 1822,
Почив р. 1867, 1. вересня.

Дня 16-го мая відбуло ся освящення пам'ятника і панахида. На гору зібрало ся багато народу, і сьвято відправлено у чудовий весняний південь. Після панахиди Гр. Коваленко звернув ся до громади з промовою; ось її головні уступи:

„30 літ і 3 роки лежить отут Опає Маркович, і не було над ним хоч би простого хреста, немов се похований якийсь старець з торбою, або незвісний волоцюга без імени.

„Діди лежать, а над ними могили синіють.
 Та що з того, що високі? Ніхто їх не знає,
 Ніхто щиро не заплаче, ніхто не згадає.
 Тільки вітер тихесенько повіє над ними;
 Тільки роси ранесенько сльозами дрібними
 Їх умиють. Зійде сонце, осушить, пригріє...
 А онуки? — Ім байдуже...“

„Панове громадо, давно вже сказано, що поважання до могил батьків своїх, а особливо заслужених батьків — се є ознака культурности народу. Той народ, що живе активним і поступовим життям, що вкладає в сьвітову скарбницю щось своє, нове, творче, — не закопає в землю живої сили і не занедбає користного діла, розпочатого попередниками, а те діло знаходить нових працівників; вони не дадуть тому ділові вмерти, а разом не дадуть зникнути й пам'яті про попередників своїх у культурній роботі.

„На превеликий жаль, у нас часто бувало і тепер буває не так. Ми зверху культурні, але нам байдуже, що було вчора, ми вдовольняємо ся модними словами, чи то, як колись, — „фармазонство“, чи марксізм і толстовщина, не почувавши на собі обов'язку бути насамперед вірними синами свого народу, додержувати якоїсь культурної традиції.

„Ні, панове, се лежить у могилі не старець, жебрак з торбою, не волоцюга без імени. Се ми — волоцюги, що забули своє імя, звідки ми, „чиї сини, яких батьків“, що не тямимо свого учорашнього дня, а тільки збираємо до своєї жебрацької торби крихти од культурних народів, — „великих слів велику силу“, а самі не хочемо скарбів множити, не хочемо багатіти. Се ми даємо живій силі у землі пріти, закинувши і забувши культурні здобутки праці своїх попередників і всі обов'язки, які накладає на нас наша історія і змагання кращих синів народу. Ми забуваємо, що учити ся добре можна і треба по всьому сьвіту; але творити можна тільки на рідному ґрунті, серед рідних нам могил батьків і попередників наших у культурній роботі, на підставі культурно-історичної традиції.

„Отже згадаймо тепера, хто був Опанас Маркович і яке добре діло зробив він? Знаменитий у нашій новій історії рік 1847-й

застав Опанаса членом „Кирило - Методієвого братства“. Важка і безглузда рука придавила членів того товариства, Опанас пішов до тюрми, а далі — до заслання в Орьол...“

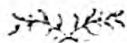
Схарактеризувавши коротенько діяльність і ціль Кирило-Методієвого товариства, бесідник нагадав: про клясиці „Оповідання Марка Вовчка“, що хоча не мають на собі імени О. Марковича, але його заслуга в тій справі значна, або й цілковита; про великий і багатоцінний збірник „приказок“, — вікової народньої мудрости, викуваної в короткі речення, — збірник, що також не має на собі імени впорядчика, хоча заслуга Марковича в збираню десятків тисяч приказок — очевидна; про діяльність Марковича як впорядчика українських спектаклів і концертів у ті часи, коли се діло було в занепаді і коли взагалі мало було жвавих і щирих діячів українських.

„Такий був сей небіщик, вірний син народу, друг і заступник простих людей, що ніколи не дбав для себе, а все для других, так що навіть не залишив собі літературного імени, котре належало йому по праву. Ніякий успіх у життю, ніяка кар'єра не спокушала його, він не користався для себе з своїх талантів; і не з тих він був, про яких сказано: „вони вже одержують нагороду свою“. І він умер у Черніговському шпиталі, і зістала ся йому тільки могила без хреста на сім місці.

„Але згодом пам'ять його прояснювала ся в очах тих небагатьох, що працювали на полі рідної культури, і ось нині ми спромогли ся відзначити його могилу хоч отсім бідненьким пам'ятником. Отсім вчинком ми погасили частку свого гріха перед небіщиком і — перед судом дітей наших. Се добра ознака: ми починаємо оживати, починаємо, як культурні люде, поважати могили своїх заслужених мужів.

„Вп. добродійство, панове-Чернігівці! З припоручення родичів, коштом земляків, поставив я сю відзнаку на могилі Опанасовій, і нині починаєть ся для вас усіх обов'язок — берегти і доглядати сю могилу, і дітям своїм переказати свій заповіт, аби втекти сорому перед чужими людьми і гріха перед пам'ятю небіщика Опанаса, — нехай йому земля пером і вічна слава!“

Т. Ж.

Справа українсько-руського університету у Львові.

Ще при кінці минулого століття завів був цісар Йосиф II. руські виклади на львівськiм університеті. В 1808 р. ті руські виклади скасовано, а на їх місце прийшли спершу латинські, потім німецькі, а вкінці польські. Вправді львівський університет і тепер називає ся ще утравістичним, себто русько-польським, де повинні би бути однакові катедри з руськими і польськими викладами. На жаль сей утравізм існує лише на папері, а в дійсности Русини мають лише кілька катедр з руським викладом. Вправді старали ся Русини ті катедри побільшити відповідно до потреб українсько-руського населення Галичини, але все безуспішно. Вже в 1870 році рада окрема анкета зложена з 7 Русинів і 7 Поляків над побільшенем катедр з руським викладом. Вона ухвалила була: 1. Зажати на правничім виділі всіх предметів з руською викладовою мовою, що належать до державного іспиту судейського; 2. зажати на філософичнім виділі катедр з руським викладом для руської мови і літератури, філософії, класичної філології, всесвітньої історії, краєвої історії, математики, фізики і природознавства. Галицький сойм з польською більшістю відкинув натурально сї справедливі домаганя Русинів. Від того часу домагали ся Русини нераз побільшеня катедр з руським викладом, але Поляки не лише противили ся основуваню нових руських катедр, а й існуючі вже не обсаджували цілими роками. Професорів Русинів зіхали на підрядне становище, не вибирали їх ніколи ректорами — хіба таких, що то звать ся *gente Rutheni, natione Poloni*; не допускали Русинів до габілітації, або відпалювали їх при іспитах, хоч ті самі кандидати складали іспити на иньших універси-

татах австрійських дуже добре; робили Русинам навіть труднощі при осягненню степеня доктора, і довели врешті до того, що нині Русини дістають університетські степені не у Львові, стають професорами по чужих університетах і там доходять до значіня учених з європейською славою. Польський університет львівський на томісь, хоч число студентів росте на ньому з року на рік, не має значіня як иньші, заграничні, навіть менші університети. Він не стягає з заграниці до себе нікого крім Поляків. Се й не дивно. Бо коли професори займають ся всім иньшим, а не наукою, коли оголошують праці лиш доти, доки не стануть сталими професорами, а потому відпочивають на лаврах, а хіба від часу до часу ніби від напасти напишуть дещо без ширшого значіня, то очевидно не стягнуть слухачів до себе. Основане українсько-руського університету у Львові змушувало би їх бодай морально до ривалізації з руськими професорами; тому то вони, а з ними й ціла польська преса, противлять ся основаню руського університету.

Укр.-руська університетська молодіж постановила піднести свій голос, щоб посунути наперед справу основаня українсько-руського університету у Львові, і в тій цілі відбуло ся у Львові 13 липня н. ст. віче студентів університету. Прибуло близько пів тисячі студентів; було би їх ще значно більше, колиб не заборонено явити ся на вічу богословам. Професори Русини, з виємком дра Стебельського і дра Дністрянського, не явили ся на вічу. [Деякі були на той час неприємні у Львові]. Віче отворив промовою бувший голова „Академічної Громади“ Гриць Гарматій. По промові предложив зборам вибрати председателем віча Евгена Косевича, а членами президії по одному представителеви всіх українсько-руських студентських товариств та ґруп, на що збори згодили ся. Секретарями були студенти Осип Шухевич та Іван Брик.

Першому уділив голос председатель Михайлови Галуцинському, теперішньому голові „Академічної Громади“. Референт виголосив довшу промову, яку закінчив такими словами: „Ми мусимо мати свій українсько-руський університет, ось ізза яких причин: 1. З огляду на те, що утраквізм лише дурить Русинів-Українців, ми не хочемо утраквізму! Нам треба свого власного університету на рідній, українсько-руській мові. 2. Маємо середні школи, у яких ученики після законів не обовязані вчити ся польської мови. Коли однак прийдуть на університет, мусять слухати зі шкодою для себе викладів на польській мові, та здавати на тій мові

іспити. 3. Українсько-руські гімназії потребують відповідних учительських сил, які вчили би ся вже на університеті в українській мові, познайомили ся із українською термінологією, та не потрібували шукати за нею по різних книжках. — Уряди потребують урядників виобразованих на українсько-руській мові. 4. Число студентів Русинів на львівському університеті виносило в 1898/9 р. 553, та за остатній піврік зросло о 50. Се число є доволі велике, — а вистарчає для окремого університету, тим більше, що по заснованю університету та гімназій росло би воно раз-у-раз. Воно свідчить наглядно про потребу заснованя українсько-руського університету; при заснованю університету в Чернівцях в 1875 р. було усіх студентів мало що понад 209, тепер є їх усього 387. 5. На можливий закид, чи українсько-руська мова є вже доволі виобразувана, досить показати на наукову роботу Товариства імени Шевченка. 6. Коли ішло би о сили — досить вказати на співробітників наукових видань Товариства імени Шевченка. Крім сего багато визначних Русинів професорів викладає по иньших австрійських університетах. Вкінці, як би на те пішло, можна собі так порадити, як зробили свого часу Поляки: можна спровадити професорські сили з російської України. 7. В кінці міг би хто спитати, на що нам університету? — Коли 9 мільонів Німців має 6 університетів, 3 мільони Поляків має 2 університети, то 3¹/₂ мільона Русинів мусять мати хоч один свій університет“.

По сьому поставив референт три резолюції:

1. Українсько-руські студенти всіх австрійських висших шкіл, з огляду на податки, які руський нарід платить в користь австрійської держави, з огляду на те, що конституція заporučає свобідний розвій усіх народностей, з огляду на те, що утравкізм є нехтований, а число українсько-руських студентів є дуже велике, жадають від правительства заснованя українсько-руського університету у Львові.

2. Українсько-руські студенти всіх австрійських висших шкіл з огляду на потребу українсько-руського університету, що запевнить розвій культури, ухвалюють вислати меморіял в тій справі до міністерства віроісповідань та просвіти.

3. Українсько-руські студенти всіх австрійських висших шкіл звертають ся з заазвом до українсько-руської суспільности, аби сею справою все та на кождім кроці підпирала.

По сїм відчитано письмо від питомців духовного семінара, які не могли явити ся на вічу по причині заборони. В сему письмі заявили питомці, що солідаризують ся цілковито з цілею віча та всіми ухвалами. Далі промовляли п. Старосольський в Відня в імени „Січи“, п. Кобилянський з Чернівців в імени „Союза“, п. Бобяк з Кракова в імени краківської групи студентів, п. Мудрак, студент гірничої академії в Лубни, в імени „Чорногори“, п. Дутка, студент гірничої академії в Ішібраму, в імени „Ватри“, п. Дурбак, технік зі Львова, в імени „Основи“ і п. Стефанович зі Львова в імени „Академічної Громади“. Найосновніша та найбільше ядерна була промова п. Старосольського.

По промовах прийнято одноголосно з великим одушевленєм усі три резолюції п. Галушинського. П. Старосольський поставив додатково ось яку резолюцію :

„Українсько-руська молодіж усіх висших австрійських шкіл висловлює свій глибокий жаль тим кругам, які не дозволили, аби товариші-теольоги могли взяти участь в нинішньому народному сьвятї“.

При сильних признаках обуреня ухвалено одноголосно сесю резолюцію.

Вкінці відчитано і підписано меморіал і відчитано сто двадцять привітних телеграм, які наспіли на се віче. Були се телеграми від сьвітських Русинів, духовенства, жіноцтва, селянства, міщанства та читалень.

По вічу відбув ся комерс, на якому обгорюва а молодіж довірочно ріжні біжучі студентські справи.

Польська преса збула се віче короткими нотатками, а часть її, і то півурядова, виступила ворожо. „Dziennik polski“ назвав жаданя укр.-руської молодіжі „śmieszna i dziką pretensją“, а „Czas“ заговорив про віче з кпинями, заповідаючи, що незабаром і студенти-Жиди почнуть „домогати ся собі-ж окремого університету і признаня окремої жидівської національності. „Dziennik polski“ не проминув нагоди, щоб не обурити ся на Русинів, котрі, мовляв, усе, що мають у Галичині, завдячують „polskiej wspaniałomyślności“, а що хвиля показують, що її не варті. „Dziennikowi“ і його однодумцям усе ще мабуть здасть ся, що ми живемо в польській Річипосполитій.

В. С.

Хроніка і бібліографія.

I. Літературні вісти і уваги.

Нововіднайдені твори Шевченка. Д. О. Кониському пощастило знайти в бібліотечі одного з живих ще приятелів Шевченка три великі зшитки Шевченкових поезій, писані власною рукою поета. Більшість поезій в цих зшитках — се варіанти вже надрукованих, але між ними єть і кілька надрукованих ще і нікому взагалі невідомих поезій нашого кобзаря, напр. поема «Юродивий» та п'яніш. Взагалі кажучи, се знахідка дуже великої ваги, бо окрім нових поезій вона дає чимало певних хронологічних дат і багато варіантів, далеко ліпших від тих, що відомі з рідких видань «Кобзаря». На підставі цієї знахідки можна буде вивістити деякі неясні події в біографії поета, рішити деякі непорозуміння що до хронології його творів і т. п. Бажано було-б, щоб знахідку сю подано до загальної відомості як найшвидше. Та заपुरкою цього єть імя того чоловіка, що знайшов сей ескарб, — відомого біографа нашого Кобзаря. С. Є.

Українська пісня в Сербії. Від Влов. Миколи В. Левитського з Єлисаветграду одержуємо отсю інтересну звістку. «Торік закликалі мене мої приятелі, сербські кооператори, на третій кооперативний конгрес у Сербії, що відбув ся в половині серпня в місті Ягодині. Пробуваючи в Сербії і їздючи по селах, я був здивований невимовне, як близько підходить сербська мова до нашої, яка велика маса слів, висловів подібних до наших, особливо в мові простих селян, котрі розу-

міли, коли я говорив по українськи. Навіть у житті, в звичаях є чимало нашого: ті-ж васильки (босиок) в кутках коло ікон-образів; тимп-ж васильками батюшка («поп») кропить у хаті, коли заходить, сьвяченою водою; ті-ж і рушники (рушники) коло образів; такі-ж самі сірі воли, як і у нас; так-же брати Сербі люблять спати на возі, особливо коли хуру везуть, як і наші земляки, і т. д. А про масу слів, зовсім наших, нічого й говорити. Окрім васильків та рушників, згаданих вище, ви можете дуже часто почути такі слова, як рукавица (рукавица), сива, туга, треба, патлажан (баклажан, помідор), збірка, царина, позивати ся, користь, користати, нема, неможе і т. д. З разу, як тільки вступавш на сербську землю, чуєш щось рідне, особливо в мові. А й типом до того Сербі подібні до нашого народу, що я говорив Сербам селянам: «Як би вас — кажу — одягти в нашу одежу, то ви були б зовсім наші люди». Сербі взагалі дуже мало знають про нас, хоч деякі інтелігенти і чули дещо. Я спитав, чи хотіли б вони чути наші пісні, і коли я побачив у них інтерес до наших пісень, то бажуючи познайомити Сербів з ними, я повернувшись до дому послав їм деякі пісні, між иньшими «Закувала та сива зазуля» Ніщинського і один із маленьких (хорових) збірників М. Лисенка. Тепер мені пишуть із Сербії, що наші пісні дуже подобали ся і тепер сьпівають ся в Сербії. «Ваше ноте — пишуть мені — су веч у велико

употреби. Малорускіє «песни» певају се у Србији. Живели Малоруси!» Нехай же наша лоба пісня лунає далеко по над Дунаєм і чарує братів Сербів. Може хто має змогу купити або має зайві примірники наших нот, пошліть, будь ласка, до Сербії на адрес: *Serbie, Belgrad, Michel Avramovitch*. Михайлови Аврамовичу, секретарю «Савеза сръпских земљорадничких задруга». *М. Левитський*.

До сеї дописі додаю від себе, що подібність Сербів і Українців іде значно даліше, ніж додивився Впов. д. Левитський. На інтересні однаковості в жіночій строю було вказано в статі Ольги Франко «Карпатські Бойки і їх родинне життя» (Перший вінок, 222). Бувши в Білграді разом з д. Павликом у 1894 р., ми не мало вразувалися, почувши в публичнім саду музику, що грала поуррі з сербських народніх мелодій, а в ньому пануючим мотивом була наша коломийка. Що коломийковий розмір знаходить ся в сербських народніх піснях, се я знав і давніше із збірки В. Караджіча. Се зрештою натурально, бо ж «коломийка», се, беручи ритмічно — та сама сербська «юнацька» пісня, тільки розширена в першій половині вірша одною чотирискладною стопою. Ось приміром склад юнацької пісні:

Босноче, на камену расти!

А повторивши перше (чотирискладне) слово одержимо коломийку:

Босноче, босноче, на камену расти!

Істнованє не тільки розміру, але і мелодії нашої коломийки у Сербів (так як існує розмір сербської юнацької пісні у нас) показує, що сея подібність не є випадкова і варто б дошукувати ся її жерел. Загалом з інших ще причин справа подібности і історичних взаємин між Сербами і Русинами-Українцями — влячне поле для досліду. *Ів. Франко*.

Пушкин і Україна. Недавно вийшла в Київі книжка п. з. «Сборникъ статей о Пушкинѣ по поводу 100-лѣтняго юбилея». Стор. VIII+164+287 великої в'ємки. Серед численної літератури про Пушкина, що вийшла під час його ювілею в Росії, для нас, Українців, найбільше ваги має сей збірник, — не тільки тим, що видано його в осередку України, але й своїм змістом. Між розправами, поміщеними в цьому збірнику, знаходимо навіть спеціальну статю, присвячену українській літературі. Ми розуміємо тут працю д. Петрова (історика української літератури) «Отношение поэзии А. С. Пуш-

кина къ украинской жизни и поэзии» (стор. 153—168).

Статя сея розпадаєть ся на дві частини. Перша трактує про життя Пушкина на Україні і про користь, яку мав він від сього. Відомо, що на Україні у Пушкина зародила ся думка про такі твори, як «Полтава», «Братья разбойники», «Гусар» і інші, що переняті наскрізь місцевим українським кольоритом. В другій частині своєї статі д. Петров пробує вияснити вплив Пушкина на українських поетів, бо Пушкин, на думку д. Петрова, завдяки своїм творам з українського життя, «зробив ся близьким, неначе рідним (?) для України поетом і утворив цілу школу (?) наслідувачів в українській літературі» (стор. 153). Помінаючи погляди д. Петрова на українські переклади Пушкина (до речі — д. Петрову, як і д. Драганову, що про се писав раніше, переклади відомі не всі), ми зупинимо ся лише на тій частині статі д. Петрова, де він говорить про вплив Пушкина на українських поетів.

Д. Петров береть ся роздивляти українську поезию, наперед зазначивши собі, що вона утворила ся під міцним впливом російської літератури, а найпаче — Пушкина. Поставивши собі такий тезис, д. Петров швидко *per fas et n-fas* розшукує вплив Пушкина на українських поетів і, певна річ, знаходить його, підганяючи факти під наперед зазначену міру. В результаті стало ся те, що д. Петров побільшив значно вплив Пушкина на українську поезию, тим то і вся статя його може бути найліпшим зразком поверховости та браку певних доказів і наукового методу. От якого «методу» уживає д. Петров: Боровиковський, напр., написав поезию «Волох», де описує вільне життя Циган; у Пушкина є ціла поема «Цигане», — *ergo* — Боровиковський наслідує Пушкина. Ми памятаємо, що в своїх «Очеркахъ исторіи укр. лит.» (стор. 145) д. Петров каже, що «Волох» є просто переклад (!) Пушкинових «Циган», і сим збаламутив д. Драганова, котрий уперто стоїть на тому, що «Волох» Боровиковського і «Цигане» Пушкина — то все одно. Тепер д. Петров прочитав, певне, «Волоха» і відцурав ся своєї давньої думки. Покликуючись на проф. Сумцова, д. Петров знаходить навіть деякі наслідування Пушкину у Шевченка, а саме: «Варнак» — наслідуваннє вірші «Братья разбойники», вірша «У тієї Катерини» — наслід. «Египетскихъ ночей», «Послание Шафарикові» і «Славянам»

(загальна думка про сю поезію, що вона — не Шевченкова, тим більше, що вона видана між творами Костомарова. — *Ред.*) — наслід. поезії «Клеветникамъ Россіи» та «Бородинская годовщина», «Наймичка», — наслід. поезії «Подъ вечеръ осенью ненастной»... Тут досить плутанини, досить помилок, характерних з того лише погляду, як Росіяне скрізь бачать, — а особливо під час ювілею, — вплив Пушкіна навіть там, де його зовсім не можна відшукати. Незасліпленому трудно напр. побачити поміж «Варнаком» і «Братьями разбойниками» яку-небудь схожість; теж саме треба сказати і про всі інші згадані вище поезії, а особливо про схожість поміж «Посланиемъ славному Шафарикові» і Пушкіновою одою «Клеветникамъ Россіи». Трудно знайти більш супротивлені по духу, по ідеї поезії, як Шевченкове «Послание Шафарикові» і Пушкінове «Клеветникамъ Россіи». Досить пригадати тільки Шевченків ідеал «щоб усі Славяне стали добрими братами» і чваньковите запитане Пушкіна: «Славянскіе-ль ручьи сольются въ русскомъ морѣ?» Навіть сам д. Петров бачить різницю між ними двома поезіями: Пушкін бажав політичної гегемонії Росії над иншими славянськими племенами і завзято кличе до бою всіх, хто не хоче піддати ся сій гегемонії, у Шевченка-ж ідеалом є федерація, рівність славянських народів і культурний їх поступ. Сє такі далекі один від одного ідеали, що в поезії Шевченка треба вбачати не наслідування Пушкіну, а швидше поетичну полеміку. Так само помилуєть ся д. Петров, коли думає, що поезія Шевченка «У тієї Катерини» по ідеї схожа з «Египетскими ночами». Не треба, сподіваюсь, доводити українському читачеві, що провідна ідея Шевченкової поезії зовсім не «мысль о дѣйствительной или возможной расплатѣ жизнью за мимолетное любовное наслажденіе», яка справді є в Пушкінових «Египетскихъ ночахъ». Що до впливу Пушкіна на Шевченка взагалі, то д. Петров забуває тут свої власні слова з того приводу. Ідеї Шевченка, — каже він у сій-ж таки статі, — суть «такі загальнолюдські змагання, думи та почуття, що трудно показати вплив одного поета на другого — Пушкіна на Шевченка, — тим паче, що вплив сей у Шевченка покривав ся українськими напластованнями». Коли-б д. Петров памятав се гаразд, то не шукав би даремно впливу Пушкіна там, де його зовсім нема.

Користуючись таким «методом», якого уживає д. Петров, дуже легко довести, що і в поезії Пушкіна нема ні одного непозиченого мотива та сюжету, що і він тільки наслідував таких поетів, як Байрон, Шекспір і т. п. Але ми уважасмо таке поверхове розшукування, хто кого наслідував — зовсім зайвим і безхосенним ділом...

На останці ще одна увага. Д. Петров у статі «Отношеніе поэзіи Пушкіна къ украинской жизни и поэзіи» згадує, що Боровиковський переклав з Пушкіна «Поэта» і «Пророка»; теж саме трохи раніше казав і д. Драганов, покликаючись («Историческій Вѣстникъ», 1899, май) на «Очерки исторіи укр. литературы» д. Петрова, тим часом, коли в «Очеркахъ» про сї переклади нема ні слова. Звідки-ж узяв сю звістку в свою останню статю д. Петров? Чи не у д. Драганова часом? Коли так, то вийшло дуже цікаве *qui pro quo*... Можливо, що д. Петров бачив тільки ту замітку д. Драганова, що надрукована буда в «Новомъ Времени» і в якій д. Драганов не покликаєть ся ще ні на кого, — і не бачив останньої замітки д. Драганова в «Историческомъ Вѣстникѣ», де він покликаєть ся на самого-ж таки д. Петрова. Хто-ж кого збаламутив, — чи д. Петров д. Драганова, чи навпаки, чи обидва разом один одного? *С. Є—мов.*

Вулиця Шевченка у Чернігові. Дня 12 мая ст. ст. Чернігівська Рада Міська (міський автономічний уряд) обговорювала питання про участь, яку треба взяти в святкуванню століття славного російського поета А. Пушкіна. Пригадали, що Пушкін раз був у Чернігові: кажуть, що він сніняв ся в готелю «Царграді», котрий існує й досі. Але се річ не доведена. Згадали разом, що — вже цілком певно, у тому готелю жив Т. Шевченко у піст 1847-го року. Готель стоїть при улиці найдовшій і найкращій у Чернігові, що не має доброго імя, а зветь ся «Шосейна». З сього виникла пропозиція: назвати «вулицею Шевченка» ту частку «Шосейної» вулиці, що йде побіля згаданого готелю і далі, біля бульварів, катедральної церкви, в напрямі до р. Десни; другу-ж половину сєї довгої вулиці, від звороту її в центрі міста і до губернського шпиталю, назвати «вулицею Пушкіна». Рада прийняла сї пропозиції, і таким чином ми маємо у Чернігові першу на Україні «вулицю Шевченка».

— коли ще не виникнуть несподівані переходи. *Гр. 1.*

Памятник Пушкинову в Житомирі. З поводу столітнього ювілею Пушкіна поставлено йому пам'ятник в Житомирі (щось як рефрант пам'ятнику Міцкевича в Тернополі!). З поводу цього пам'ятника виїшла досить характерна історія. Між положеними на нього вінцями був оден з наших «Дворянину Пушкіну. Отъ волинскаго дворянства». Коли по газетах узяли на зуби, що волинські шляхтичі шанували в Пушкіні не поета, а шляхтича, панове дворяне перемінки напись на вінці, переданім уже в місцеву бібліотеку, а від редактора місцевої газети «Волинь» всілякими погрозами вимогли, що він дав від редакції спростоване, що такої напись зовсім не було. Роздразнений тим д. Мачтет, оден із наших житомирських земляків, витягнув тепер цілу цю справу на листах петербурзької преси.

Українська мова на археологічній з'їзді в Києві. В поважнім московськім (т. зв. «професорськім») органі «Русскія вѣдомости» (ч. 182) в статі про кийвський археологічний з'їзд обговорена широко і об'єктивно звітна справа української мови на с'їм з'їзді. Анонімний співробітник згадує про сучасний стан українсько-руської культурної роботи в Галичині взагалі і спеціально про початки наукової організації, признає, що ся галицько-руська наукова література ще дуже бідна, але вже представлена кількома поважними іменами і в будучому може значно допомогти студиям руської історії й археології, далі оповідає історію питання про українську мову на з'їзді і висловляє ся за допущенням, мотивуючи, що тут іде справа про які два-три (!) українські реферати, про самих тільки (курсива оригінала) заграничних учених, котрі по російськи не вмють, що сих Галичан треба тулити до себе, а не відпихати і т. д. Як бачимо, в Росії навіть найбільше об'єктивні люде не припускають, що справа може бути поставлена принципіально, що виключенне українсько-руської мови при допущенню всіх слов'янських саме вже о стільки ображає національне почутє Українців, що хоч би вони уміли по російськи як ангели, мали би вповні важну причину ухилити ся від участі в з'їзді. Адже приїзжих Чехів, Сербів і т. п. ніхто не буде питати, чи вони вмють по російськи і тільки в разі незнання дозволяти-муть їм читати по своєму. Тай чому як раз допущенне якоїсь мови має

бути тільки премією за незнання російської?!...

Д. Фр. Ржегорж. звісний чеський етнограф, що взяв собі спеціальність збиранє галицько-руських етнографічних матеріалів, загостив сего літа до нас, був у Львові і Чернівцях і тепер пробуває в Кабю. Д. Ржегорж прибув до нас, щоб доповнити богату колекцію етнографічних предметів, зібрану ним для музею ім. Напретка в Празі. Д. Ржегорж тішить ся шпрою симпатією в широкіх кругах нашої інтелігенції, то й не диво, що й тепер його привитали дуже радо. Великий жаль, що многоцінні етнографічні праці і матеріали сего талановитого збирача не дочекали ся в Чехії збірного виданя і розкидані по часописях є тепер майже недоступні для працівників на сьому полі.

Переклади Шевченка на сербську мову. Сарасвська «Нада» скінчила в останніх трьох числах друкувати переклади деяких Шевченкових поезій, доковані дром Августом Гарамбашічем. В 10 числі надруковано: IV. Тешко е на св'єту живлет Сироти без рода (Тяжко, важко в св'єті жити сироті без роду); V. Мисао за мнш'ьу ро'ем излетава (За думою дума роєм вилітає); VI. Што је мени тешко, што ли тако тужно (Чого мені тяжко, чого мені нудно). В 11 ч.: VII. Пролазе дни, пролазе ноцњи (Минають дні, минають ночі); VIII. В етар лют у га у сви а Лозу и тополу (Вітер в гаї нагнає Лозу і тополу); IX. Ја баш не чу да се женим, Вечь се од тог браним (Не хочу я женити ся, не хочу я братись). В 12 ч.: X. За ба раком ба рак, А ту степа и могила (За байраком байрак, А там степ та могила); XI. «Не пушта; матере!» казали, А ти еи пустила, утекла («Не кидай матері!» казали, А ти покинула, утекла); XII. И сад снивам; Писод горе, Меджь врбама поврх воде Колиба ся б'єли... (І досі снить ся: під горою, Між вербами, та над водою біленька хаточка). Усі переклади дуже близькі до оригіналу. Відно, що др. А. Гарамбашіч не лише знає добре нашу мову, але й є справдішнім поетом, що потрафить відчути найделікатнійші тонкості нашої поезії.

Переклад Шекспіра на укр. мову. «Видавнича Спілка» у Львові вже в серпню сего року приступає до друкування Шекспірових творів, перекладених на нашу мову пок. П. Кулішем. Звісно, що П. Куліш довго працював над перекладом Шекспіра і видав оден том свого по-

рекладу (Отелля, Троїля і Крессиду і Комедію помилок) у Львові. Вже тоді Куліш мав готових більше перекладів і перший том зразу починав ся драмою «Ромео і Джульєтта», котрої вже було надруковано кілька аркушів, але пок. Куліш чомусь змінив плян, надруковані аркуші велів знищити і натомість розпочати друк «Отелля». По смерті Куліша лишило ся перекладених ним ще 10 драм крім тих, що вже надруковані. Правда, ті переклади ще не вигладжені для друку; покійник, як звісно, покинув Шекспіра задля Біблії, над котрою його й заскочила смерть. Але будь що будь, се праця високоталановитого письменника і великого знавця нашої мови і вповні заслугує на опубліковане. Думка про видане Шекспіра в Кулішевім перекладі була у декого з Українців ще за життя перекладача, але якось не дійшла до здійсненя. Тепер ся справа уладила ся. Зібрано фонд на покриття частин накладу і зводжено ся на те, щоб справу видавця взяла на себе львівська «Укр.-руська видавничая спілка», а остаточно редакцію тексту, порівняне перекладу з оригіналом, вигладжене мови, де того буде треба і зладжене відповідних вступів і пояснень до кожної драми поручено дру Ів. Франкови. Кожда драма буде видана окремою книжкою в звичайнім форматі Вид. Спілки. Ще протягом сего року с надія видати що найменше три драми. Перший вийде «Гамлет», а по нїм підуть інші архитвори Шекспірової Музи.

Потреба популярних книжечок українських. Відомий російський публіцист і філзоф Володимир Лесевич (родом Українець) в листі до редакції часопису «Сынъ Отечества» (ч. 153) звертає увагу на те, яку величезну вагу для українських селян має популяризація людскою мовою хліборобських інтензивних систем, і для прикладу бере відому книжку д. Е. Чикаленка «Розмова про сельське хазийство». «Розвага та надії, що внесла ся книжка в душі сельського люду, — каже

шановний автор, — такі великі, що їх і збагнути тяжко. Нічого й казати про чисто сільський люд, а навіть і одставні селдати, що одбили ся від села та знайшли притулок у містах — і вони зачитували ся сєю книжкою». Небіжчик Костичов, що був спершу професором літературного інститута, а потім директором департаменту хліборобства, коли винайшов свою хліборобську систему, то не раз казав д. Лесевичеві: «Треба, неодмінно треба написати книжку для народа українською мовою». Нарешті д. Лесевич висловлює гадку, що тільки тоді народній добробут досягне вишого ступня, коли на шляху розвитку та культурного поступу його не стояти-ме ніяких перешкод та ще коли увесь побут народа, як і діяльність талантів, що працюють для його, обставлено буде відповідними та нормальними умовами. Трудно не згодити ся з сєю гадкою шановного автора.

Німецька Шілерівська фундація. Німці мають три добродійні фундації, що поставили собі метою запомагати тих, що трудять ся над піднесенем німецької літератури і науки. Фундації названі від імен двох найбільших німецьких поетів Шілера і Гете, а третя іменем славного Англічанина Шекспіра. Тепер появило ся справозданє фундації Шілера (*der deutschen Schiller-Stiftung*). З нього довідусмо ся, що в минулім році роздано на цілі фундації 68.064 марки. Пята часть з того припала на доживотні пенсії, а чотири пяті на інші пенсії і підмоги. Доживотні пенсії діставали: Кляве Грот, Герман Лінг, Вільгельм Рабе, Роберт Швайхель, Герман Ролет; дальше вдови поетів Боденштедта, Гушкова, Юл. Гаммера, Оттона Людвіга, Германа Курца, Ед. Меріке, Т. Мігге і доньки або кривні Фр. Рікєрта, Г. А. Біргера, Е. М. Арндта, Леоп. Шефера. Щоби збільшити жерела доходів фундації, ухвалено, щоби від тепер усі німецькі театри платили від представлень штук Шілера, Гете або Шекспіра тантисми відповідним фундаціям

II. Нові книжки.

«Дозвимила» 1888—1898 pp. Н. А. Кузьменко. Екатеринбург 1899. Се один із тих так званих збірників поезій, котрі так звикло видавати молоде починаюче письменство всього світа. Автор

скаже собі одного гарного майського ранка: „et ego creator“, відчинить засушену під ліжко неведличку скриньку, де переховуєть ся уже кілька років маленька коробка в виді якої небудь китайської

альтанки або туго набитий мішечок з привабним для ока написом „200000“; перелічить зібрані з недоїдків та недопитків грошенята і, узявши під паху товстенький зшиток зі старанно переписаними рядками букв, іде перехрестившись у друкарню, котру давно вже помітив оком і де нераз уже робив запити: „Ну, а як... той... взагалі...“ І от — книжка друкується; автор ночей не спить, боліючи душею за кожду орфографічну помилку, і за декілька тижнів о стільки обрідась всьому друкарському служачому персоналові, що ті на сам вид запітнілого, зі збитим до потилиці капелюхом автора, ховають ся за станки або просять, щоби їх послали куди до магазину чи що... Але ось — книжка виходить! Робить ся невеличкий вечір задля приятелів, бо з автора слід «могорич»: найбільше чутливим і враженим поезіями дарується по збірничку з теплуватими надписами в роді: «На добру пам'ять чуюсердечному товаришеви від автора» або «Щирою Українцєви від земляка»... Все йде добре — і тільки одна лиха думка не кидає автора: що то скаже який там небудь Семен Іванович? І висить він, сей самий Семен Іванович зі своїм осудом над бідною головою поета, ніби страшенної величини Дамоклів меч, готовий кожду хвилину упасти і примусити поета пекти раків. Але і Семен Іванович, одержавши „від автора“ не одну книжку, а скільки подобає його поважності, скаже собі в боролу: «Ну, воно... нічого. Тільки отут трошки... Ну, та то що...» — і світ бачить новий вклад у літературу, більшою частиною старанно виданий, з яким-небудь декадентським назвищем та вінеткою на палітурці...

Перша сторінка — звичайно, посланіє до Музи: інакше не можна, бо так з давніх-давен повело ся. Тут автори, натхненні сщипивши зуби, розказують, як вони хапали Музу за поли та трохи не били; як вона озираючись та боючись ганьби на свою дівочу честь, бігала по ночах до молодого поета та і ще де-чого багато розказують. — Д. Кузьменко, напр. каже: Давно вже бажав я з тобою спізнатись, Та мачухи страшно твоєї, Щоб, часом наскочу на неї сердиту — Не спарила-б шії моєї. Дуже поетично: «Не спарила-б шії моєї!...»

Далі йде „зміст“ книжки. Звичайно, що в кождій книжці свій особний зміст,

що так або інак впливає з авторової натури. У д. Кузьменка бачимо всілякі речі: починаючи з самих хмуро-журних з відгуком ліричної печалі, до веселих куплетів, гідних на сцену задля дивертисментів. З поезій більш-менш серйозного змісту мало витриманих, і не се, певно, сфера авторова, хоча й тут попадають ся перлини серед сьмітя, як напр. «Мимо волі» (стор. 61):

Як зйду ся з ним — дурію,
А розстанусь — серце мліє
І не знаю, що б робила...
Гірко плачу, що дуріла.
Виять зйду ся — знов зрадію,
Знов сьмію ся, знов дурію —
І знову плачу, знову каюсь,
Як одна опять зостанусь...

Під такою поезійкою не встидали би ся написати своє імя і дехто з визначніших наших поетів.

Як на більш-менш вдатні можна показати на слідуєчі поезії: «Останні хвилини життя» (ст. 78), кінець поезії «В осені» (ст. 9), «Дитячий сон» (ст. 11), байка «Суд» (ст. 73). За те є в збірці і такі архитвори, як напр. поезія на сторінці 37-ій, де автор марить, як би то гарно було, коли-б хто постаравсь та видав таку машину, котра... відгадувала-б чужі думки! Скільки така машина

Від погібелі спасла б
Чистих душ дівчачих,
Невинних, янгольських, дитячих!
патетично закінчує автор.

Другий бік авторової письменської вдачі — гумористичний, навіть комічний. Не можна відняти у д. Кузьменка присутності дійсно українського, трохи саркастичного гумору, котрий те й дивись проблизне де-не-де, примуцуючи читача весело усміхнутись. І як би таких річій було більше, то книжечка зробила б те, що над нею можна було-б спочити дорослому чоловікові, як висловив ся один з наших земляків, прочитавши сю книжку: здоровий, чистий гумор, те, що Французи називають словом *drôle* — теж потрібний для людської організації. І що ж з того, що один чоловік бачує всесвітнознаний будинок, малює чудовну картину, пише сімфонію, а другий пише гуморески? Дійсна філософія каже:

Всякому городу нрав і права,
Всяка іміє свій ум голова.

На зразок таких поезій д. Кузьменка, котрі складають гарне вражінє своїм добрим українським гумором, приводимо «Капости» (ст. 17).

Розказав би — так бою ся,
 Не поймете віри —
 Які капости нам роблять
 Вчені землеміри.
 З Терешківки у Саківку
 Що съвят, що неділі
 Ще діти наші до церкви
 Ї до шинку ходили.
 І здавалось недалечко —
 Верет вісім чи й буде.
 Так читали всі Саківські
 Ї Терешківські люде.
 Так читали й батьки наші
 Ї ми звикли читати
 Тільки вісім. Ну, а тепер?
 Аж нудно казати!...
 Не знаю вже зади чого
 Начальство прислало
 Землеміра... Як наміряв —
 Аж дванадцять стало!
 Хіба-ж не капость, люде добрі?
 От і живи тут, як хоти!
 Пому-ж нічого: сів, поїхав,
 А ти тепер... попоходи!...

З інших стількож вартих уваги можна назвати: «За чаркою» (ст. 91), «Сметана» (ст. 70), «Не всяк і кашу зваре» (ст. 57), «Слабійші того-ж напрямку: „Працьовитим на самокатах“ (ст. 19), „Шівень“ (ст. 28), «Сам собі» (ст. 33), «Колиє і тепер» (ст. 42), «Під чаркою» (ст. 64), «Куди не сід — не лізь» (ст. 85).

Мова не дуже вже зла — ми звикли бачити в таких книжках і гіршу; «считають», «чуютво» і т. п. автор не напише мабуть у друге, наколи прийде йому охота видати ще книжку. Що шире можна побажати д. піїті, то се — більшої праці над освітою своєю: тоді може він і вигадає таку машинку, котра відгадувала-б чужі гадки. Що до ліричних поезій, то авторови можна відповісти його-ж мотивом (див. ст. 81):

А ліричні речі
 Вам писати можна:
 Тільки пам'ятайте
 Слово остержно.

Г. Хоткевич.

И. М. Стешенко. Хуторні сонети. Київ, 1899, 1—32, in 32. Ціна. 10 к. На 32-ох сторонах дуже гарно виданої брошури уміщено ях раз 32 сонети. Майже у всіх відбиваєть ся той або иньший настрій автора; за того поезії сі могли-б мати значінне задля будучого жителіпису письменника, як би під ними були представлені дати. Читати сонети вельми тяжко, звороти важкі, трапляють ся поодинокі слова, які з великою натугою мо-

жна подолати: «небачаная зграя», «гвалтовна тьма», «небесний схил проміньові тканини в високоствях блакітних простелів», «ціновий край низького небосхила» а рима до нього — «усюди мрака стила», «залася миле», «догаснуле літо», «жахливий гліб». Подекуди не зрозумілі реченці: «Дай лиш тоді зачупи смерти голос, як на ланах замає вільний (?) колос... Взагалі, хоча авторови і не можна відмовити його письменницького хисту, а читати його сонети просто мука: се вимагає такого напруження розумових сил, немов студіюєш якогось тяжко зрозумілого філософа.

Памятка нашого старого письменства. На зборах «Общества любителей древней письменности» в Петербурзі д. Соболевський мав у марті с. р. відчит про рукописну «Метафізику на кожно-рускомь нарѣчїи». Сей рукопис належить до другої половини ХІ віку і тепер лежить у московській синодальній бібліотеці. Се є переклад праці Мойсея Маймоніда, зроблений з жидівської мови (Историческій Вѣстникъ, 1899 р. кн. 5, стор. 778).

Спалене книжки. Книжку д. Протопопова «Исторія Петербурскаго Комитета Грамотности», про яку в свій час була звістка в «Хроніці» нашого «Вістника», спіткала нещасна доля. Правда історія просвітньої інституції, що довгий час була більмом у оці російського уряду, не подобалась адміністрації і Комітет міністрів вирік свій присуд — книжку спалити. Се авто-да-фе виконано в лютому і від його вирятувало ся тільки декілька примірників, що розійшли ся до присуду. З огляду на те, що в сій книжці зібрано чимало нових фактів про національну освіту на Україні, дуже бажано було б, щоб хто-небудь із земляків, у кого є спроможність до того, написав на підставі її статю і таким чином зберіг від забуття цікаві факти з історії народньої освіти на Україні.

Muculszczyzna (Muzeum imienia Dzie duszyckich we Lwowie. Dział VII. etnograficzny). Lwów. Nakładem Muz. im. Dzied. 1899. 44 ст. великої вісімки. — Наші Гуцули, хоч виявляють незвичайно цікавий тип так для етнографа, як і для антрополога, дотепер майже зовсім не досліджені з наукового боку. Ледви в останніх часах замітна зміна до ліпшого. Особливо багато зробив у тім напрямі д. В. Шухевич, що тепер власне виготовлює ширшу працю про Гуцулів для видань наук. Товариства ім. Шевченка. Його за-

ходами збогатив ся також Музей Дідушицьких у Львові значною та гарною збіркою річей з гуцульського життя. Ілюстрований каталог сеї збірки, зладжений головню заходом проф. Шухевича, видав куратор Музея своїм коштом. Усеїх таблиць у каталозі є 37. На них поміщені найрізномордніші річи, як писанки, ретязі, топірці, взірці гафтів, кріси, порошницї, глиняні та дерев'яні вироби (між останніми вироби Шкрибляків) і т. п. Усеї фотографії виконані дуже гарно і виразно і до них додано коротенький текст з поясненнями.

Казки Андерсена, друга часть (Вид. Руского Тов. педагогічного, ч. 62). Руське Тов. педагогічне, як бачимо, пильно дбас про те, щоб достарчити нашій молодїжці добірної і приступної лектури. Казки Андерсена належать безперечно до найкращого зо всего, на що здобула ся любов до дітей, високогуманна думка в сполученю з артистичним талантом. Гарну вибірку тих казок ще в 1879 р. присвоїв нашій літературі д. Старицький. Здасть ся, що його перекладом користуєть ся й наше Педагогічне тов., випускаючи отсе вже другу книжечку тих казок; бодай у титулі віде не зазначено, відки взяті ті переклади. Друга частина, оздоблена гарними (німецькими) ілюстраціями, містить три казки: «Крапля води», «Погане вутятко» і «Русалка». Було-б пожадано, щоб у титулі дальшої частини виставлено назву перекладача; а що кожда частина є для себе окрема цілість, то годилось би подати заведїги зміст книжечки. Се важне із педагогічного боку — для порядку.

Казки Брячанінова. Переклав з російської на нашу мову Любомір Селянський. Ст. 26, 8 Вид. Р. Тов. Педагогічного ч. 63. Ціна 15 кр. у Львові, 1899. Зміст: Казка про Правду та Кривду. Ст. 3—12. Пар-Дівича. Ст. 13—23. Хлопська рахуба. Ст. 24—26.

Пригоди Дон Кіхота, з іспанської повісти переробив Іван Франко. Друге поправлене і доповнене виданє (Вид. Руского Тов. педагогічного, ч. 65). Отсе друге виданє «Дон Кіхота» творить показну книжку (VI+151 сторін). Автор додав кілька нових розділів, яких не було в першому виданю, а власне оповіданє про те, як Дон Кіхот увільнив каторжників з рук конвою і за се був ними побитий, далі пригону Дон Кіхота з «якавцями» та «антиякавцями», про те, як злодій украв Санчови осла, на котрім сеї спав

і т. д. З того, що протягом пяти літ виходить друге виданє сеї поеми, видно, що вона подобаєть ся нашій молодїжці. Надїятись, що се нове виданє, в котрому крім значного розширення змісту автор усюди пильно вигладив мову і версіфікацію, здобуде собі ще більшу симпатію і розійде ся ще швидше, як перше. У вступі подано коротку біографію автора безсмертного «Дон Кіхота», Мігuela Сервантеса де Сааведри. Ціна книжки 40 кр.

Русько-українська література. Написав др. Іван Франко. Чернівці. Накладом редакції «Буковини». 1898. Ст. 36, вісімки. Др. І. Франко помістив доси три більші статі про нашу літературу в «Slovansk-ım Přehled-ı». Дві перші статі передрукувала «Буковина» в своїх фейлстонах і рівночасно зробила з них відбитку, що виїшла під повисшим титулом.

Конкурс на мужа, шутка в 5 актах з міського побуту Льва Лопатинського. Ціна 35 кр. оправленої в полотно, з гарними витисками 50 кр. Ст. 88, 8.

Лев Лопатинський, Яблочникар, комедия в 1 акті, опрацьована після німецького. Львів 1899. Се вже пята драматична шутка, опублікована д. Лопатинським. Від драм він переходить до оповідань і заповідає на обложці отсеї книжечки, що незабаром виїде «Сольо терно, оповіданє з льотерійних пригод». І по за сям, на листках колїсь «Буковини» а тепер «Руслана» д. Лопатинський розвиває живу літературну діяльність, пише критики, ескізи і т. и. Варто-б присвятити його праці детальнійший огляд.

Українські гетьмани Бруховецький та Тетеря. Написав Іван (Нечуй) Левицький. Львів, 1899. Ст. 52, 8°. Передрук з «Руслана».

Бібліотека для рускої молодєжи Рокь VI. Выпускъ XXII. Томъ XXXVI. Подорожє до Іерусалима. Написавь Тома Дуткевичь. Коломыя. Зъ печатнѣ І. Брука и сполки. 1899. Стор. 150+16 ілюстрацій. Отсе найновїйший випуск бібліотеки видаваної проф. Насальським. Зміст вищуєка сухий, монотонний, тому й досить нудний, хоч міг бути далеко цікавійший. Видно, що автор має за мало обсерваційного таланту, тай то лиш односторонного. Мова хромає всюди; такі вирази, як: сословії, впечатлѣня, посвѣдєня, почтенными, хибань, веранда открыта якоєсь шнушою ся рослиною, преданїє і т. и. подібують ся дуже часто. Редакція повинна би звертати більше уваги на чи-

стоту мови, особливо коли молодіж має з неї брати собі взірці.

Лихий День. Комедія в 1. дії Григорія Григорієвича (Цеглинського). Друге видане. Львів. Накладом А. Хойнацького. З друкарні Ставропільського Інститута під управою Осипа Данилюка. 1899. Ст. 46. 8. Ціна з пересилкою поштовою 13 кр. Отсе друга книжка зазначується у нас цього року, що вийшла другим накладом. З того видно, що вона мусить бути популярна. «Лихий День» купують охоче особливо селяни, бо він надасть ся до театральних вистав по селах. Варто було б у нас видати більше подібних штук та з організувати більше число селянських аматорських труп по провінції.

Шематизмъ всесветного кліра гр. к. митрополитальної архидієцезії львівської на рік 1899. Львів. Изд. типографії Ставроп. Інститута під управлінням Осипа Данилюка. 1899. Ст. 262. Велика 8. — Велика книжка, а заразом відстрашаючий приклад, як не повинно ся видавати подібних річий. Чи консисторія не може найти собі взірця в інших шематизмах, духовних і світських, яких ніші виходить так багато і добре уложених? Чи вона не може найти відповідного чоловіка, щоби заняв ся видавцем і виконав його порядно? На такий шематизм, як отсей, нікода і грошій і праці і часу!

Популярні видання в Росії. У Харкові почато видавати В. І. Гуртом популярні книжечки для народа. Доси вийшло їх п'ять номерів, як значить ся на окладниці однієї книжечки. Ми дістали їх тільки три, а саме:

1) На чужій стороні. Оповідання, написав П. Спілка. Харків. Типо-Литографія «Печатное Дѣло», князя К. Н. Гагарина, Ключковская, 5. 1899. Ст. 46. 8. Ціна 5 коп.

2) Добрымъ все переженеть. Оповідання Гната Галайды. Харків. 1899. Ст. 31. 8. Ціна 3 коп.

3) а) Свекруха. Оповідання Марка Вовчка. б) Лыхтарникъ. Оповідання А. Шабленка. Харків, 1899. Ст. 16. 8. Ціна 2 коп.

Видане дуже дешево, тож можна надіятися, що буде розходити ся в великому числі примірників.

Свекруха. Оповідання Марка Вовчка. **Лыхтарникъ.** Оповідання А. Шабленка. Видано В. І. Гуртомъ. Харків, 1899. ст. 1—16, in 32. Ціна 2 к. ч. З. Се вже 3-тя брошура видана В.

І. Гуртом в Харкові. Виданне досить чисте і не дороге. Оповідане Лыхтарник, сюжет якого узито з міського життя, написано просто, без претенсій на талановитість.

Новий твір Марка Вовчка. Російський журнал «Русская Мысль», що виходить у Москві, надрукував у III і IV книжці за сей рік більше оповідане Марка Вовчка «Отдыхъ въ деревнѣ. (Изъ недавняго прошлаго).»

Гю де Мопасан Дика пані і інші оповідання. Накладом українсько-руської Видавничої Спілки, зареєстрованої спілки з обмеженою порукою у Львові. 1899. Книжка 4. Ст. 4+6+96. Ціна брошурованого примірника 45 кр., оправленого 65 кр. Зміст: Кілька слів про автора. 1. Дика пані, ст. 1; 2) Любка, ст. 8; 3) Бочівка, ст. 14; 4) Кельнер, пива, ст. 22; 5) Місячна ніч, ст. 30; 6) Дядько Улян, ст. 38; 7) Ординанс, ст. 49; 8) В дорозі, ст. 54; 9) Монако, ст. 62; 10) Каліка, ст. 68; 11) Боягуз, ст. 76; 12) Жабрак, ст. 87. Дирекція Спілки оголошує від себе: До кінця року вийде що найменше 12 випусків бібліотеки. Сталі передплатники можуть уникнути клопоту з частим відсиленням дрібних квот за кожний випуск з окрема, присилаючи більшу квоту нараз. Таким будуть висилати ся випуски бібліотеки до висоти вилаченої квоти. Хто заплатить за «Бібліотеку Видавничої Спілки» 10 зл. з гори, тому признає ся 10-процентний опуст на ціні книжок.

Іван Франко, Полуйка і інші бориславські оповідання. 98 ст. 8. Ціна брошурованого примірника 50 кр. оправного 70 кр. Книжка видана «Укр. р. Вид. Спілкою», містить три оповідання: 1) Полуйка (Оповідане старого рішника.) Ст. 1—29, знає читачам Українцям із Київської Старини, де воно цього року було в оригіналі надруковане. 2) Рішник. Ст. 30—88. «Рішника» друкував вже автор в журналі «Другъ» 1877. і окремо відбиткою в збірці «Борислав». Тепер оповідане значно перероблене. Воно належить безперечно до красивих річий, які написав автор. в) Вівтар. Ст. 89—96. Нове оповідане, доси ніде ще не друковане.

Наталія з Озаркевичів Кобринська. Дух часу. Оповідання. 126 ст. 8. Ціна брошурованого примірника 60 кр. оправного 80 кр. Видання Укр. р. Вид. Спілки Книжка містить чотири оповідання: 1. Дух часу, ст. 1—20. 2. Судня, ст. 21—40. 3. Вибореш (присвячено Іванови Франкові), ст. 41—77. 4. Задля кусника хліба,

*

Original from

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

ст. 78—123. Усі оті оповідання були вже друковані в наших часописах; вони належать до найліпших писань д. Н. Кобринської. Крім сих виданих досі книжок коштом Видавничої Спілки друкують ся. Поезії Лесі Українки, Голод Кнута Гамзуна і т. п. Виданя Спілки повинні розходити ся у нас не сотками, але тисячами. Не повинно бути міста ні села, де не було би видань Спілки. Лиш тоді Спілка стане сильно на ноги і зможе видавати більші, важніші, цікавіші твори. І лиш при таких умовах навчить ся наша публіка не обходити ся без книжки; а чим більше буде читати, тим тісніше буде входити в круг культурних інтересів, тим скорше стане ся справдішною інтелігенцією.

Записки Наукового Товариства імені Шевченка. Рік VIII. Р. 1899 кн. III. Т. XXIX, містить: 1. Україна після 1654 р., історичний начерк Л. Ч. (конець буде), ст. 1—13. 2. З Товариства: Справа українсько-руської мови на кївськїм археологічнїм зїзді й участь в нїм Товариства, ст. 1—1. 3. Знадоба до пізнання угорсько-руських говорів, подав Іван Верхратський (конець буде), ст. 95—100. 4. Miscelanea: а) Володимир Ястребов, некролог, под. Л. Ч. б) В. Васїлевскїй, некр. под. М. Грушевскїй, ст. 1—5. 5. Наукова Хронїка: Огляд західно-європейської літератури та штуки в 1898 р. подає др. М. Кордуба. III. Середні віки, ст. 1—31. 6. Бібліографія (рецензїї й спривозданя, зміст на с. 43), ст. 1—44.

Видавництво часописи „Свобода“, (америк.), число 9. Про вѣдстунїковѣ вѣдѣ росїйского православїя и ихъ переслѣдованя. Mt. Carmel Pa., 1899. Зѣ друкарнѣ „Свободы“. Ст. 46. 8^о. Цїна 10 центів (американських). Американські Русини не дармують і побіч газет „Свобода“ (орган галицьких емігрантів, видаваний в народнїм дусї), „Свѣтъ“ (орган православних Русинів, друкований в українсько-руській мові) і „Американско-рускїй Вѣстникъ“ (москальофільскїй орган руських емігрантів з Угорщини) видають від часу до часу ще й окремо книжочки ріжного, найбільше популярного змісту. Перед веде тут Свобода. Досї видала вона вже девять дуже пожиточних книжок для народа. В останнїй подає інформації про релїгїйнї секти в Росїї і про їх переслѣдованє росїйським урядом. Книжочка написана дуже приступно, тому й муєть

зробити вражїне, особливо у тих людей, що затуманювані нашими „філами“ не могли дїзнати ся правдивого стану рїчи. Подібнї книжочки треба признати дуже пожиточними для Американських Русинів: вони не лиш отвїрають їм очі, але й зміцнюють національне почутє, яке неосвѣченому чоловікови між чужими людьми дуже легко утратити. Належало бажати, щоб „Свобода“ і на дальше удержувала своє виданє між емігрантами.

Nationale und kirchliche Bestrebungen der Rumänen in der Bukowina 1848—1865 von Bischof Hakmann, in einem Sendschreiben dargestellt. Herausgegeben von Dr. Stefan Smal Stocki. Verlag der Buchdruckerei des Vereines „Ruska Rada“, Czernowitz. 1899. Ст. 212, великої 8^о. Цїна оправної книжки в полотно 1:50 зл. Є се посланнє єпископа Євгена Гакмана до 61 людей, що в 1864 р. домагали ся скликаня єнода буковинської єпархїї з вільним доступом для свѣтських людей. Се посланнє знайшов у рукописї проф. Ст. Стоцькїй і набувши рукопис на власнїсть опублікував його тепер як многоважнїй документ до історїї румунїзації Буковини.

Прятели. Повість Івана Левицького. Трете видання. Черкасы, 1899, 1—46, in 32^о. Цїна 5 к. № 8. Се вже 8-а серія кївських видань. (№ 1: Кошський. У тисної бабы, К. 1894; № 2 — Оповіданнє про давнє. К. 1896; № 3 — Хрестоноси, Днїпрової Чайки, К. 96; № 4 Дзвонарь, Сужена, Надїя, К. 97; № 5 — Шулика. Де знайшовъ, де загубивъ. Черкасы, 1897; № 6 Карпенка-Карого Сто тисячъ, Черкасы 1898; № 7 Його ж Розумнїй и дурень. Черкасы, 1898 р.) Виданнє чисте, друк досить грубий — як раз придатнїй для народньої книжки.

Переклади укр. творів. Польскїй тижневник, коломїйскїй „Głos Pokucki“ надрукував у 16. ч. в фейлстонї переклад нарису В. Стефанїка „Стратив ся“. Переклад мав бути пристосований до оригїналу, тому розмови перекладенї в ньому дїялектом, одначе не дуже зручно.

Цензура дозволила виставляти штуку Гната Галайди п. н. „Чи потрібне“, взятю з життя інтелїгенції.

Також дозволено надрукувати по українськи твори Куліша: повість „Чорна Рада“ і драми: „Сагайдачний“ і „Байда“.

III. З газет і журналів.

„Будучність суспільно-політична часопись для українсько-руського народу“. Під таким заголовком розпочала від 15 н. ст. червня виходити у Львові нова часопись під редакцією дра Євгена Левіцького, дра Володимира Охримовича і Івана Труша. Досі вийшли три н-ри, що містять ось які статі: Переднє слово (про розвій і стан українсько-руської національної ідеї), Про хліборобські спілки (синдикати) у Франції; Арнольд Беклін, нарис І. Труша; Новий митрополит, Внутрішнє положенє в Австрії і справа поділу Галичини, Р. Сембратовича; Василь Стефаник, студія І. Труша; Науковий огляд (справозданє з книжки Кауцького „Die Agrarfrage“); Святий вечер, оповіданє В. Стефаника; У ліво! Розвій новочасної нації в західній і середній Європі; Сапа Шнайдер І. Труша; Мушля, новеля Тора Гедберга; вірш »Часом в пивниці«, а надто в кождім н-рі політичний огляд, дрібні замітки і нотатки. Програма редакції, вложена у вступній статі обширно, але не досить ясно. Автор її нарікає, що у нас »нема виробленого національного ідеалу, тої основної думки національної, що була б не лише формальною вивіскою, але програмою праці і змагань, загальним регулятором в поглядах і публичній роботі«. Автор доказує се оглядаючи побіжно (з важними помилками) нашу давнішу історію і розбираючи думки наших партій, особливож Драгоманова. В кінці він доходить до такого висновка, „що наша суспільність мусить поволі вийти в стадію ідейної консолідації та перейти процес перетворювання ся (!) з етнографічної маси в народ в політичній значінно“. Редакція „Будучности“ хоче приєднати той процес, „виробити спільний ідеал політично-національний“ і з погляду того, ще не витвореного ідеалу „визначити всі важніші події народного життя і таким робом „вितворити той кит (!) моральний, що лучив би нашу суспільність у одну цілість“. Яким способом думає редакція досягнути ту високу мету, поки що не сказано, та нам здаєть ся, що в її стилізації і мотивованю є деякі фатальні помилки та недогляди. Поперед усього чи правда се, що ми досі не маємо ніякого національно-політичного ідеалу і через се

не вийшли ще зо стадії сирії етнографічної маси? Сьміємо сказати, що се є цілковита неправда. Ідеї »Кирило-Методієвого Брацтва«, Шевченка, Драгоманова, Навроцького (котрий ще 1874 р. коррігував думку Драгоманова про українщину під російським дахом) і остатніх наших народніх рухів, се будь що будь ідейний капітал, котрого не годить ся одним замахом викидати на сьміте. Коли се правда, що нації піднімають ся в гору по своїх ідеалах, як виноград по тичі, то вже сам незаперечений факт нашого національного відродженя і зросту повинен би був підшпунти авторам програмової статі »Будучности«, що український народ переступив із стадії сирії етнографічної маси на висший ступінь самостійного духового (отже і наційного) життя що найменше перед 100 роками. Певня річ, той ідейний капітал, згромаджений нашими політичними проводирями, потребує ненастанної перевірки і доповнюваня, мусить бути ненастанно в живім обороті, в крові і думках нації — бо се й є її політичне життя. Але твердити ніші, що у нас того капіталу, того національного ідеала зовсім нема, се по нашій думці є робота *pour le roi de Prusse*, се значить гнати воду на млин тих наших сусідів з одного і другого боку, котрі й досі дозволяють собі експериментувати на нашім народнім організмі, як *in anima vili*, котрі й досі не перестали вважати нас сирію етнографічною масою. На скільки невірна ся аргументація не тільки на тепер, але і для давніх часів, досить згадати, що автор, роздивляючи нашу минувшину, не добачає значного розвою міст і міських організацій (братств, шкіл, друкарень) в часі між 1580—1648 р., не добачає того, що власне серед того міщанства почали будити ся (ще в початку XVII в., див. »Пересторогу«!) перші проблески національного руського почутя і відси перейшли й до козацтва. Автор повторяє шаблонні докори козацькій старшині XVIII в., що закріплювала народ, не розуміючи того, що власне серед сеї старшини жили і розвивали ся традиції української окремішности і знаходили свій вираз у літописях (Величко) і в дневниках і в героїських учинках такого Полуботка та

Кальниша, і в піснях Головатого, і в еміграції Запорозжів, на Добруджу і в наказах депутатам на Катерининський сойм і т. д. Автор загалом не бачить одної фундаментальної річи, котру перед ним уже дуже ясно бачили і Костомаров і Драгоманов, що причиною слабости української нації є не брак ідеї, а брак організації, брак політичної сили. Найбільша проба організації, яку зробив у себе укр. народ, козацтво, була фатально засуджена на загибель. Се була організація воєнна, зроблена в пору, коли скрізь по Європі, навіть у Росії, воєнна організація держави перетворила ся на шкідливу адміністрацію. Українці перевияли свою організацію, зрештою подиктовану нещасним географічним положенем, від Поляків, і разом з Польщею впали під ноги державам з сильною цивільною адміністрацією. Не маючи сеї адміністрації в своїх руках у жадній часті своєї території, українська нація тим самим не має й політичної сили. Не брак національної ідеї, а брак власної адміністрації є причиною нашої національної слабости. В міру того, як ми можемо мати хоч найменший вплив на адміністрацію краю, ми робимо ся політичним чинником, росте й наша політична ідея, котра й не є нічим иньшим, як тільки свідомістю своєї політичної сили. Сего почуття сили не заступить абстрактне розуміння яких ідей при фактичному безсилю. По нашій думці питане нашого розвою не стоїть так: чи є у нас політичний ідеал, або чи його нема? а тільки чи є нас сила для реалізації якого небудь ідеала, або чи її нема? А така сила, в першій лінії сила, яку дає політична машинерія, здобуваєть ся в наших часах двома способами, двоякою дорогою: з верха в низ, або з низу в гору, се б то: або захоплюючи політичну власть силою двірських впливів, протекцій, вистукування перед мірдайними сферами, або піднімаючи цілу масу народню до політичного життя способами, виробленими новочасною цивілізацією. Першого способу незрівнаними майстрами є Поляки і нам зовсім не диво, що часть нашої інтелігенції пішла до них у школу. Другого способу великим учителем був пок. Драгоманов. Ред. „Будучности“ в перших своїх н-рах присвячує багато місця полеміці з ідеями Драгоманова. Правда, ся полеміка зраджує дуже неглибоке розумінне тих ідей; для нас вона має більше симптоматичне значінне; автори полеміки шкурую своєю чу-

ють, що Драгоманов їх противник і що їх тягне на иньшу дорогу. Тільки чому ж би не висловити се виразно і недвозначно? Коли редакція „Правди“ думає повести нашу суспільність за собою, то повинна мати відвагу — висловити виразно свою думку і боронити її. Як сильне у редакторів „Будучности“ почуття противенства до Драгоманова, доказує їх увага про роковини його смерти, обходжені сего року академічною молодіжкою. Редакція вважала потрібним дати Драгоманову научку, що націоналізм не є пустою формою, а наша не є пустим і дурним словом. На щасте Драгоманов ніде не говорив нічого такого і коли обертав вістрє своєї полеміки в сей бік, то тільки на те, щоб поборювати абстрактційне розумінне націоналізму без нації, без живих людей, їх поглядів і інтересів, щоб аналізувати „народні святащі“, котрими ретрогради силкували ся і силкують ся мов колодами завалювати нації дорогу розвою. Як конкретно і широко розумів Драгоманов слово „нація“, сего не він з „Будучности“, а редактори „Будучности“ можуть навчити ся від него, от хоч би з його „Исторической Польши“.

Се непорозумінне мстить ся на редакції далі. Ось прим. у статі про нового митрополіта редакція викладає, що від нового митрополіта нашій національній справі не ждати добра, бо він, мовляв, є чоловік найвідповіднійший для цілей польських верховодів і у всьому буде гнати воду на їх млин. Ред. „Будучности“ дуже вірно мовить, що справа церкви для нас дуже важна, і додає, що кождий свідомий нарід старас ся всіми силами мати „повну так названу автономію в справах церковних“, що є тільки до певної міри вірне (яку автономію мають прим. російські Поляки, боєнійські Серби або хоч би Чехи та Німці католики в Австрії?). По думці редакції „Будучности“ „брак автономії в справах церковних став ся причиною, що рівно унія, як і православіє що до свого впливу політичного починають іти против наших народних інтересів.“ Починають! Добре починають! Ну, а відкиж пішов той брак автономії? І як нам вибороти сю автономію? Як мала б виглядати вона? Про се „Будучність“ нічого ніяк не каже, хоча се й є властивий сук. А те, що „ми маємо абсолютне право жадати від кождого нашого митрополіта, щоб був патріотом і свідомим Українцем“ — се слаба потіха. Ми можемо сто разів жадати сего, але

коли він каже «зась вам», то що ми скажемо? Чи ми маємо право і можливість не-приняти або скинути митрополіта не-патріота? Редакція заявляє, що ми «мусимо йти що до русько-уніятської церкви з мотивів національних против права патронату і против назначування з гори церковних єрархів.» Дуже красно, але як іти? Редакція хотіла би, щоб єрархів вибирала «чи капітула, чи — діпше ще — загал русько-уніятського духовенства.» Виходить, немов би редакція не знала, що ані Рим, ані корона добровільно не зречуться своїх прав номінації, зглядно за-тверджування єрархів, як не зрekli ся того в жадній иньшій державі. А в такім разі щож нам дає рада «Будучности»? Нічогосінько, бо по утертих і ніби то «рішучих» та «абсолютних» загальниках доводить нас як раз до порога, де зачинається своє властиве питанє і навіть не подає проби сформулованя сего питання.

В 3 н-рі редакція, мабуть бажаючи дійти до більшої ясности в розуміню національного питання, розпочала статю про «розвій новочасної нації». Статя розложена на кілька н-рів, то ми й не будемо розбирати самого початку. Та на жаль уже сей початок заложений досить нещасливо, замісь показу фактів дає розумованя ні на чім не оперті, а де пробує входить на фактичну дорогу, робить помилки в роді той, що Перси розділили ся від Індусів з релігійних причин. І тут видко, як багато міг би був автор навчити ся от хоч би з «Чудацьких думок» Драгоманова.

Сих кілька критичних уваг ми вистовили не для того, щоб пошкодити виданю, котрого потребу признаємо в повні і котрому не можемо відмовити ані ширей волі в шуканю виходу із нашого сумного положеня, ані талановитости в писаню. Алеж питання порушені програмовими статями «Будучности» такі важні, що по нашій думці кожний тямущий чоловік повинен відгукнути ся на них, вияснити їх собі у власній свідомости, і подати свій голос у прилюдній дискусії. Дося такої дискусії не було; наша щоденна преса занадто занята бижучою політикою і нерадо вдасть ся в програмові дискусії. Се й спонукало нас подати свій голос, нехай справа вияснюється ся. *Л. Ф.*

«Кіевская Старина» в останній книжці за червень надрукувала нову, 5-ти актову драму Карпенка-Карого Підпанки. В тій самій книжці д. П. Ш. розбирає критично спомини М. М. Лазаревського про

Шевченка на засланю (подані нами перекладом у попередній книжці), порівнює їх зо свідомствами, які маємо з иньших жерел про тодішній побут поета, і показує, що там, де Лазаревський оповідає те, що бачив сам, його спомини дуже важні і правдиві; деж він береть ся пояснати факти своїми здогадами або подає те, що чув, у него є помилки. В тій самій книжці йдуть далі прецікаві листи Н. А. Рігельмана до Галагана з рр. 1846—1853 і два листи А. Метлинського до тогож Галагана з 1852—1853 р. З тих листів бачимо, як щиро заходились крашні українські люде в ту тяжку добу коло збираня всяких памяток рідної історії і культури, щоб зберегти їх від затрати і викинувати для науки. Збиранє пісень, старих друків, записок і иньших памяток, виданє пісень — ось головні теми переписки. В додатку друкують ся далі оповіданя М. Симонова (Номіса).

Американська „Свобода“. В фелетоні кільканацяти номерів друковано інтересні, хоч зовсім несистематично нахлпані Вісти про Сполучені Держави північної Америки, ту нову вітчизну значного вже числа Русинів. У остатніх номерах розпочав о. Ст. Макар друкуюти дуже важну працю „Руські колонії в Сполуч. Державах північної Америки“. На останній стороні, в белстристичному відділі містить від довшого часу свої поезії якийсь С. Сосенко, мабуть американський Русин. Думки чесні і добрі, хоч не надто глибокі; с й щире чутє, але мова слаба, а поетична форма й зовсім слаба.

„Das litterarische Echo“. В ч. 18 подав Георг Адам у рубриці «Kleinrussland» огляд змісту трьох чисел Л. Н. Вістника за місяці лютий — марець — цвітєнь. Автор підносить особливо статю дра Ів. Франка про сучасних польських поетів та згадує про статі Труша, Маковея, Коваленка і *Observator-a*. Для коротеньких інформацій Німців такі статі не злі, хоч автор повинен би звернути увагу і на иньні наші белстристичні публікації, що стоять по за Л. Н. Вістником. В останнім (20) н-рі знаходимо інтересну статю Генріха Глікмана про найновішу малярську літературу. Старша генерація, що вже давно пережила свій вік і сказала, що мала сказати, заєїла в поважних і богатих товариствах, як тов. ім. Кішфалудія і ім. Петєфія і бажає командувати літературою, не розуміючи і не завдаючи собі праці зрозуміти нову генерацію. Стара історія! Органом нової генерації був

якийсь час місячник „Elet“ (Житє), але сей упав задля браку передплатників. Тепер заступає його місце сатиричний тижневник »А Нет« (тиждень), редагований Осипом Кінном. Із молодших писателів, котрим автор статі щедро розсипає суперлятивні похвали, він називає Олександра Брода, що недавно видав свою першу більшу повість »Срібна коза«, далі Генріха Ленкея, котрого віршована драма »Смерть Каїна« має бути, по думці автора статі, незрівняним архитвором, хоча зміст, який він подає, вказує досить шаблонну композицію і риторичне оброблене. До наймолодших належить поет звичний під псевдонімом Вельші Борд (титул одної балди Аранія), що видав томик поезій пз. »Хмари«. Автор хвалить у тих віршах простоту вислову і щирість чуття. Другий поет, Олексій Бендек, хилить ся в своїй книжечці »Мій заповіт« більше до дидактичного тону, хоча сей дидактизм піде не вбивас поезії. Ще два старші поети, Арияд Берник і Жолтан Амбрус, що йдуть з молодими, ось і весь недовгий реєстр молодших мадирських поетів.

»Die Gesellschaft« помістила в останнім н-рі статейку Онджічка про молодих чеських поетів. Статейка написана на борзі, без ладу, більш лірично, ніж критично і подає коротеньку характеристику Антоніна Сови, »гордого анархіста душі, брутального шнітка«, містика, атеїста і візіонера. Автор підносить його книжки »Реалістичні строфи«, »Зломана душа« і »Проза«, »де його творчість вилила ся в великий символічний акорд«. Далі подає більш бібліографічний огляд поезії Я. С. Махара, забуваючи про його величню сатиру »Vozi bojovnici« і кінчить декадентським критиком і поетом Юрієм Карас-

ком, що доси написав чотири збірочки поезій: »Zazděna okna«, (Замуровані вікна), »Kniha aristokraticka«, »Sodoma« (skonfikovana) і »Sexus necans«, а недавно видав окремою книжкою дві свої статі про Ібзена і Американця Уольта Уйтмана, пз. »Ideje jitra« (Завтрішні ідеї). По думці Караска ті поети — пророки цілковитої побіди германської раси »по абсолютнім упадку латинської раси«. Як бачимо, є й між Чехами германофіли, та й то навіть засліплені!

»Die Zeit« помістила в 245 числі з 10 червня 1899 р. політичне оповідане дра І. Франка п. з. »Die Geschichte einer Confiscation. Ein galizisches Lebensbild«, що є їдкою сатирою на галицькі конфіскаційні практики. Представлена там конфіскація одного польського опозиційного дневника, що як раз від сконфіскованого числа змінив фронт на прихильний до уряду. Конфіскація вийшла звідти, що директор поліції, прокуратор і президент суду порозуміли зле бажане екецеленції начальника краю. Брак самостійної критичної думки у підвладних органів і неописаний страх перед начальством, змальований автором так яскраво, робить справді на читача пригноблююче вражінє. Се оповідане передрукував у своїм фелетоні найпопулярніший німецький дневник »Berliner Tagblatt«, що розходить ся в звиш пів мільона примірників. В польськїм перекладі його подали львівський »Monitor« і коломийський »Głos rokuicki«. На чеську мову перекладено се оповіданє в Моравській Остраві і видано в фелетоні часописі »Ostravský Obzor«; німецький текст крім деяких австрійських газет передрукував »Sonntagsblatt der New-Yorker Volkszeitung« у Ньюйорку.

IV. Персоналія.

Шевченків дуб. В »Полтавських губ. вѣдомостях« надруковано цікавий лист д. Дмитренка. Подасмо його в перекладі. »Переглядаючи випадком книжку »Основи« за червень 1861 року, я спіткав там у статі »Значеніє Шевченка для України« отаку цікаву замітку про увіковічення його пам'яті: 6 мая в Полтаві на спомин про Шевченка посажено дуба (над шляхом у саду І. Н. Гуссона). Дуб сей буде оборожений залізними ґратками; на

міяній дощечці будуть вирізані слова: »Твоя дума, твоя пісня не вмре, не загине.« Дуже цікаво було б довідатись, чи виконано сей симпатичний замір і що стало ся з »Шевченковим« дубом. Певна річ, що з людей, котрі посідають тепер сад І. Н. Гуссона, а також і з місцевих старожилів знайдуть ся такі, що знають що-небудь про се і не загаять ся поділити ся своїми споминками з тими, для кого дорога пам'ять Т. Г. Шевченка.

Ювілей Івана Триского. Недавно обходили Хорвати 80-літні уродини свого письменника Івана Триского. Він родився 1819 р. Батько його був сільським учителем і відумер його на 11 році життя. Молодим хлопцем заняв ся Адамович і виховав його. По скінченню студій вступив Триский до війська, де дослужив ся ранги полковника. Потім перейшов до цивільної служби і був надкупаном Беловарського округу. В 1886 р. пішов на пенсію і живе від того часу в Загребі. Має вісьмох синів і одну доньку.

Триский писав досить, особливож перекладав красню Пушкіна, Шілера, Гете, Шекспіра і иньших. Деякі його оригінальні пісні зробили ся загально-народними. До тих належить: «Ljubimo te naša diko!» (присвячена банови Єлячичови), «Nek se hrusti šaka mala», «Udri naši» і «Oj talasi, oje». Його «Kriesnice» друковані первісно в карловецькім «Glasnoši» викликали були свого часу сенсацію. Вони вийшли також окремими книжками 1863 р., 1865 р. і 1881 р. Триский не покидає пера і до нині, хоч пише не багато.

Некрольоги. В Парижі вмер недавно член Академії, Віктор Шербільє, родом Швайцарець. Він походив з французької протестантської родини, котра за дня гнету релігійного в часах Людовика XIV переселила ся до Женеви. Син професора університету він сам зіставши професором зачав писати історичні річі, а потім перейшов до романа і містив свої праці головно в «Revue des deux mondes». Між його творами значнійші «Le comte Kostia», «Le prince Vitali», «Le Roman d'une honnête femme», «Amours fragiles», «Noirs et Rouges» і деякі слабші твори як: «la Bête». Як критик публікував у часописи «Temps»: l'Allemagne politique, l'Espagne politique, Profils étrangers, Hommes et choses du temps présent. Як автор драматичній мав менше щастя, бо дві штуки його: «Samuel Brokl» і «l'Aventure de Ladislas Bolski» не дуже подобались. Покликуючись на розпорядженє з 1790 року, котре всім переселенцям французьким за дня релігійних справ надавало горожанство, прийняв він французьке підданство і був вибраний 1881 р. членом французької Академії.

V. З науки і штуки.

Руська гімназія у Львові. Видане сімні днями «Справозданє дирекції ц. к. академічної гімназії у Львові за рік шк. 1898—9» містить в науковій частині другу часть розвідки Іллі Кокорудза «Взаємини між староруськими законодавчими пам'ятниками», а в урядовій ресстр учителів гімназії в б. р., зміни, які зайшли в учительськїм зборі і розпорядженя властей видані протягом б. р., план науки, ресстр підручників уживаних до науки, теми письменних задач у висших класах, результат іспиту зрілости, ресстр наукових приборів, придбаних протягом б. р., справозданє про запомоги для бідних учеників, хроніку гімназії за б. рік, некрольоги кардинала С. Сембратовича і О. Тороньського (жаль, що автор тих некрологів задовольнив ся сухими біографічними датами і похвальними фразами, а не подав хоч би тільки бібліографії писань обох покійників!) і в кінці статистику учеників. Из сеї статистики витмасмо деякі цікавійші дані. З початком 1898—9 шк. року вписало ся учеників 527 публ. і 7 приватистів (тут якась помилка: в ви-

казі на стор. 47 приватистів подано 7, а в детальних вказах класифікаційних (стор. 50—53) приватистів подано 9!). З них повтаряло класу 22, прийнято серед першого піврічя 5, виступило серед першого піврічя 26, прийнято серед другого піврічя 26, виступило в тім же часі 46, значить, лишило ся з кінцем другого піврічя 486 публ. і 7 приватних учеників. Значить, убуло протягом року 41 учеників або несповна $8\frac{1}{6}$ початкового числа. А що з кінцем попереднього року класифіковано в тій гімназії 421 публ. і 1 прив. учеників, то в б. році показує ся приріст о 65 публ. і 6 прив., загалом о 71 учеників або несповна о $17\frac{1}{6}$. Загалом гімназія числила замість 8 класе — 13, вчислюючи сюди паралельки: ціла низша гімназія мала паралельки. Сам Львів дає малий контингент учеників для руської гімназії: в б. році було їх усею 65, т. зн. ледво $12\frac{1}{6}$; львівський повіт дав трохи більше, бо 69. Чотири північні повіти, що не мають жадної середньої школи: жовківський, равський, сокальський і камінецький, дали разом 130 уче-

ників або звиш 24%. Так само південні «темі» повіті: бобрешький, рудецький, долинський, жидачівський, городецький і рогатинський дали 94 учеників або 17%. Інтересно, що повіті, в котрих є свої польські гімназії, дали руській гімназії 56 учеників або звиш 10%.

Про поступ в науках дають поняття ось які цифри: з добрим успіхом перейшло клясу 388 учеників, в тім числі 34 з відзначенем (значить, майже 80%), а надто 40 позволено по феріях поправити ноту з одного предмету, значить, можна прийняти, що що найменше 410 на 486 учеників перейде до вищої кляси. Се справджує також нота з пильності, котра у 389 учеників зазначує добру пильність, а ще у 40 досить добру. Що ученики прикладали ся й до надобовязкових наук, се показує факт, що на науку польського языка (зглядно надобовязкового) вчало 313, на надобовязкову красву історію 225 учеників. Дуже жаль, що на французький язык, нині доконче потрібний для всякого, хто хоче оглянутись троха ширше по світі, вчало тільки 36 учеників. Мабуть вина тут дирекції, що не дає достаточної принуки і заохоти, або вчителі, що не вміє заохотити учеників до сеї науки. Нехай не думас наша молодіж і родичі, що «нині з німецькою мовою весь світ перейде». З французькою мовою перейдете і Німеччину і Росію, не говорячи про романські краї, а з німецькою поза границями Німеччини нема куди показати ся. І для самої наукової праці в пізнішій віці, і для товариських зносин наука французького языка є конче потрібна і ми раді би на сю потребу звернути увагу як найширшого круга нашої публіки.

Характерна для нашої гімназії є статистика суспільних кляс, із яких походить її ученики. Отжеж синів селян та маломіщан було 6. року 216 (44 $\frac{1}{2}$ %), священників 127 (26%), народніх учителів 39 (8%), з міської інтелігенції тзв. середньої верстви (урядників, адвокатів, лікарів і т. и.) 41 (8 $\frac{1}{2}$ %), з міських та сільських робучих верстов (ремісників, зарібників і слуг, дяків, кондукторів) 58 (несповна 12%) і 4 сини владителів реальностей (мабуть міських). Загалом можна сказати, що се правдива *schola pauperum* і що велика більшість тої молодіжи проходить гімназію серед такої нужди, про яку в інших краях гімназіяльна молодіж пересічно не має поняття. Досить буде сказати, що оплату чесного

в першій півріччю зложило тільки 94, а в другій лиш 85 учеників (19, зглядно 17%), а решту треба було увільнити від оплати. Ся оплата дала в першій півріччю 2020, в другій 1800 зр., разом 3820 зр., та натомість уділено неможлигим ученикам 2747 зр. стипендій і роздано для ратованя ще більше неможлигих із приватних складок 769 зр. запомог, — значить, майже всю суму, зложену титулом оплати чесного, треба було другою рукою звернути бідним ученикам. Додаймо, що щасливців, наділених стипендіями, було тільки 19.

Можна би ще чимало дечого завважити на основі сего справозданя, та ми лишимо собі се на пізнійше, коли одержимо справозданя інших, особливо провінціанальних руських гімназій, за котрих присялку укліне простімо дотичні Хв. Дирекції. Ми бажали би зробити детальний огляд того, як стоїть наша народність у середніх школах і як поступає на перед; для такого огляду, здасть ся, прийшов час і він може мати деяке значінє не тільки для ширшого світа, але й для нас самих. **І. Ф.**

Русини в Станіславській гімназії.

З остатнього справозданя Станіславської гімназії (за р. 1898—9) виймаємо отєї дані про учеників Русинів. Усіх учеників з кінцем попереднього шк. року було 520, з початком 1898—9 р. шк. вписало ся 636, протягом року прибуло ще 14 а виступило 89, так що з кінцем шк. року було 561, о 41 більше, як в попереднім році. Сам Станіслав дав рівно половину, бо 280 учеників, хоча в тім числі переважна часть — діти людей зайшлих, урядників і т. и., вроджені не в Станіславі; станіславських родовитих було тільки 127. На жаль, статистика учеників, подана в справозданю, не показує, кілько було учеників із станіславського повіту, а кілько з інших галицьких повітів; 7 було з західної Галичини, а 17 з поза границь Галичини. Статистики національності в справозданю нема, а є тільки статистика обрядів і рідної мови. Із сеї статистики число Русинів видно добре: греко-католиків 15, рідна мова руська — 155. Не так виразно видно число Поляків. Римо-католиків 216, рідна мова польська 380. Як се вийшло? А так, що до польської мови приписали ся, як звичайно, Жиди. Всіх Жидів було в гімназії 190; з них більшіна записала ся на польську мову. Але маємо в гімназії 26 учеників, що записали як свою рідну мову — німецьку. Хто ті ученики? Чи

самі Жиди, чи може родовиті Німці римо-католицького обряду? Можна припустити, що в гімназії було троха й таких учеників, от хоч би тих 10, яких виказує справоздане як вроджених у Австрії по за Галичиною, — а може були ще й сини галицьких кольтоністів - Німців. А в такім разі можна би думати, що число властивих Поляків у станіславівській гімназії було більше-менше 200, а крім них було з 16 римо-католиків - Німців. Роздивляючи поіменний реєстр класифікованих учеників ми втверджуємося в тій думці, а навіть можемо припустити, що родовитих Німців було не 16, а що найменше 30, а Поляків не більше, як 185. Значить, виходило би, що Поляки становлять 33%, Жиди 33-87%, а Русини 27-62% усіх учеників. Справоздане не подає, до яких верстов суєспільности належали ученики, і взагалі в дальших таблицях не розрізняє Русинів від Поляків. От тим то ми й не можемо подати багато дат, а подамо тільки те, що можна вичитати з поіменного виказу учеників класифікованих у гімназії з кінцем сего шк. року. Гімназія числила загалом 14 клас (найнижші дві класи мали по три відділи, дальші три по два). Учеників, що одержали добру класу з відзначенем, було 31, в тім числі 15 Русинів, 7 Жидів і 9 Поляків. Добру класу одержало Русинів 122, Жидів 104, Поляків 113, а Поляків з такими назвами, як Stein, Mangold, Schmer, Ebner, Lessing і з цілком німецькими іменами, 27. З того виходить, що з загального числа Русинів перейшло до вищої класи 88%, з загального числа Жидів несповна 55%, а з загального числа Поляків 61%. А в порівнянню до загального числа класифікованих учеників промововані Русини становлять 21-75%, Поляки 20% а Жиди 18-54%. Значить, Русини що до чисельности займають у гімназії третє місце по Жидях і Поляках, але що до здібности і пильности займають перше місце, потім ідуть Поляки, а Жиди стоять на кінці. I . .

Сербський університет. Недавно здобули ся Сербі на власну Академію наук у Білграді, тепер же заходять ся коло утворення своєї університету. (Хорвати мають уже свою Академію і університет у Загребі). До тепер видавало сербське правительство що року коло 200 тисяч франків на стипендії для самих медиків, що вчили ся поза границями Сербії. На будуче має той стипендційний фонд перейти на основане медичного факультету

в Білграді. Університет має обнимати пять факультетів: теологічний, правничий, медичний, філософічний і технічний. Дотеперішня білградська Велика школа не давала ніяких наукових степенів; університет буде давати титули докторів студентам кожного відділу. Титул доктора на технічній відділі буде протеновістю, якої нема на наших університетах, але якої домагають ся здавна техніки.

Бюсти Шевченка. В Микольську ярмарку навезено в Полтаву Опоннянськими (с. Опоння Зінківського повіту, Полт. губ.) гончарями багато бюстів Шевченка з випаленої глини. Їх продано по 10 коп., а краєші по 30 коп. Бюсти розкуплено всі, коли не числити побитих. Багато продасть ся теж гіпсових бюстів по місті.

Театральні вистави для народа. З початком мая почали ся в Полтаві в міській театрі вистави українських шук для народа. Грають місцеві любителі драматичної штуки. Доси виставлено: «Попились в дурні» Кропивницького, «За двома зайцями» і «Ой не ходи Грицю» Старицького, «Денщик Шельменко» Квітки і ин. Завдяки низькій ціні театр завжди повний.

Нагодня італійська бібліотека у Фльоренції, що дістає по закону по одному примірникови кожної публікації друкованої в Італії, числить тепер над мільон книжок і брошур, 275.000 листів та автографів, 19.000 рукописів, 22.750 музичних творів.

Лекторат укр.-руської мови. На львівській університеті має утворити ся від осені лекторат українсько-руської мови, головню для Поляків і Жидів, що схотять колись бути урядниками в руській часті Галичини, та змушені будуть виказати ся знайомістю руської мови. Поки що обсаджене сеї посади ще відложено, бо до неї зголоєило ся мало кандидатів.

В черновецькій університеті було в півроці 1899 записаних 354 студентів. З того було: на богословській факультеті 46 звичайних, 1 надзвичайний; на правничім 253 звичайних, 16 надзвичайних; на філософічній 21 звичайних (між ними 4 фармацевти). Медичного факультету в Чернівцях нема.

Нар освіта в Херсонщині. Видане недавно справоздане про стан народної освіти в Херсонщині дає кілька цікавих цифр що до освіти в сій частині Укра-

їни. Року 1897 тут було народних шкіл 1494; училося в їх хлопців і дівчат — 102.822 душі. Найбільше учнів припадає на школи земські та так звані міністерські; церковні займають другорядне становище. Коли зрахувати, що самої лишень сільської людності в Херсонщині того року було 1,999.604 душі, то вийде, що одна школа припадає на 1684 чоловіка людності, в на 1000 душ — тільки 38 учнів. Просвіта невисока!

Звістки про укр. театр. «Руська Бесіда» у Львові оголосила знов конкурс на посаду самостійного директора народного театру. Подання просить вносити до 30 червня 1899 р. на адресу виділу «Руської Бесіди», Ринок, ч. 10, де можна отримати також ближні інформації.

Українське драматичне товариство під управою д. д. Саксаганського та Садовського має вистави протягом літа в Катеринославі; в осені та зимою гратиме в Києві, а потім на один місяць поїде до Петербурга.

Шведський пам'ятник у Полтаві. Уряд російський дозволив Шведам постановити пам'ятник на тому місці коло Полтави, де року 1709 була нещаслива полтавська баталія. В Стокгольмі споруджено конкурсіву виставу проєктів сього пам'ятника. Особливо артистичною красою визначається проєкт, що зветься «Туга Швеції». З його певне і буде зроблено пам'ятник. («Сынъ Отечества», ч. 165).

Загребська Академія Наук. Полуднево-славянська (хорватська) Академія Наук видала в 1898 р. всього шість книг: а) «*Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium*», т. VI містить «Хорватські пам'ятки», що обнимають добу від 1100—1499 р. Ціна книжки 3.50 зр. б) *Rad*, кн. 136 філoloгічно-історичного і філoзофічно-правничого виділу, містить праці П. Матковича, Решетара, Кляича і М. Мілаца. Коштує 1.50 зр. в) *Rad*, кн. 137, математично-природничого виділу, обнимає праці С. М. Пурчича, А. Шварца і К. Карамата. Коштує 1 зл. г) *Starine*, кн. XXIX містить праці Е. Лісовського, Л. Еліча і Ю. Полівки. Коштує 2 зл. г) *Zbornik za narodni život i običaje* III том, друга половина, обнимає статі А. Радича, К. Яйничерової, І. Шайновича, А. Баргуліна, Н. Баларіна і Куби. Коштує 1.25 зл. д) *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 18 випуск містить вирази від «Кішак» до «Кон». Коштує 2 зл. Усі книжки коштують разом 11.25 зл. Видання Академії можна одначе прену-

рувати; тоді річниця пренумерата виносить 10 зл. Імена передплатників друкують ся в Літописі. Хто збере 10 передплатників, дістає для себе по одному примірничку видань даром. В 1899 р. видасть Академія 10 книжок. З того вийде чотири книги «*Rada*», 19 випуск *Rječnika* (Словаря), VI т. Монументів (2 випуск), IV т. *Zbornika za nar. život i običaje*; XXI т. *Stari pisci*; II т. *Zbornika novije kniževnosti hrvatske i XIII т. Letopisu*.

Сербська королівська Академія в 1898 р. З органу сербського міністерства освіти «Просьветни гласник» довідуємося, що сербська Академія поділена на три секції: 1) Природних наука; 2) Філософських наука; 3) Друштвених наука. Перша з тих секцій мала в протягу року шість засідань, друга чотири, третя п'ять. На кождім засіданню читано наукові реферати, які потому призначувано до друку. Академія заходить ся коло видання великого словаря сербської мови. Дотепер списано 140.027 окремих карточок з висловами вибраними з різних книжок. Коли до того додасть ся 48.127 виразів із словаря Вука Караджича, одержимо 188.154 висловів. З народних збіранків зібрано 20.600 виразів, разом 208.750. При такім стані річи є з чим приступати до видаля. Окрема комісія етнографічна відбувала часто засідання в справі видання етнографічних праць. На засіданнях переглянено і прийнято до друку 15 праць. Стан доходів Академії був минулого року такий: Урядова підмога виносила 15.500 динарів; продані книжки принесли зиску 1.182.85 динарів; разом: 16.682.85 динарів. — У Народній Бібліотеці, що стояла під надзором Академії, було з кінцем 1898 р. 72.755 предметів; в протягу року користало з них 794 осіб. До бібліотечної читальні видано в році 10.796 книжок; на реверсе до дому визначено 5591 книжок. — В Народнім Музею, що є також при Академії, упорядковувано, розміщено і описувано дальше предмети. Окремо уряджений буде Музей Караджича. Поодинокі збіркі доповнювали ся закупном і дарами. Найбільше предметів увійшло з грецької, римської і сербської культури. Дуже значно побільшилася збірка етнографічна; вона буде поміщена в окремім домі.

З'їзд польських хірургів. Д. 18, 19 і 20 липня відбув ся з'їзд польських хірургів у хірургічній клініці в Кракові під проводом професора львівського університету д-ра Ридигера.

VI. Із суспільного життя.

Церковне життя Американської Руси.

Д. 18 липня відбув ся в Філадельфії з'їзд гр. кат. священників. З нагоди сего з'їзду подав о. Н. Дмитрів у 28 ч. американської «Свободи» огляд руських здобутків на церковнім полі в Америці за 15 літ.

Історія руської церкви в Спол. Державах починає ся з кінцем 1884 р. коли о. Іван Волянський приїхав до Шенандоа, Па., 18 січня 1885 р., заложив у тім місці перше руське братство св. Николая, а в р. 1886 в день св. Михаїла довершив посвячення першої руської церкви в Шенандоа.

Вже в самім початку побуту о. Волянського в Америці станули духовні рим. кат. власти до него, як жонатого католицького священника, дуже ворожо. Виклинали його по костелах, щоб не допустити до розвою гр. кат. церкви в Америці. Рішучий і енергійний о. Волянський, опираючись на розпорядження свого єпископа митрополита С. Сембратовича, не дав себе зломити і не зважаючи на пакости злобних Айришів, а в часті і Поляків, зорганізував не тільки свою парохію, але постарав ся закупити землю під церкви в Hazleton, Pa., Kingston, Pa., Olyphant, Pa., Freeland, Pa., Jersey City, N. J., Minneapolis, Minn., Shamokin, Pa. і инь.

Майже 3 роки був о. Волянський одним руським священником у Спол. Державах. Потім додано йому до помочи молодого, дуже енергійного чоловіка о. Зиновія Ляховича, котрий побувши 6 місяців у Шенандоа, Па., а відтак короткий час у Кінгстоні, Па., умер наглою смертю в Wilkes-Barre, Pa.

Інтриги айришських біскупів против жонатого священника не уставали, скарги до Риму, а з Риму до Львова сипались, однак натрафляли на рішучість митрополита, котрий покликував ся на річвородні папські булї, що запоручали права унії з римським престолом. Нарешті митрополит мусїв улягти і в 1888 р. відкликав о. Волянського, а на його місце вислав о. Конст. Андруховича, що обняв місце по своїм попереднику з усіми приналежними і неприналежними йому правами. Від'їзд о. Волянського до Галичини, се була перемога латинського клеру, непризнане нашого обряду на рівні з латинським.

Майже рівночасно з прибутом о. К. Андруховича прийшло більше число священників із угорської Руси до Спол. Держав, як: оо. Евг. Волкай, К. Гулович, А. Дзубай, Запотоцький, Н. Стецович і ин. Айришські єпископи не могли стерпіти таких «аномалій» як жонаті священники і на скаргу айришського єпископа до «Propaganda Fide», видав префект тої пропаганди Simeoni д. 14 липня 1891 р. формальне розпорядженє, в котрім рішучо забороняє єпископам висилати до Америки жонатих священників, а коли-б такі вже находились, мають бути зараз відкликані. В тім розпорядженю знаходимо і ту клявзулю, що кожний гр. кат. священник має підчинитись юрисдикції того латинського єпископа, в котрого дієзнії находить ся.

В тім році 1891 перейшов о. А. Товт, священник прямишської дієзнії, з цілим приходом у Мінеаполіс, Минн. на православїс. Д. 29 жовтня 1891 р. священники загрожені в своїй екзистенції і обурені розпорядженем пропаганди, зібрали ся на раду до Passaic, N. J., де був приходником недавно прибувший, молодий, дуже здібний і ревний священник, пок. о. Никифор Ханат. В тих нарадах крім о. Ханата взяли участь: оо. Евг. Волкай, А. Шереги, Авг. Лавришин і Гр. Грушка. На жаль, протоколів з тих нарад не лишилось, то й не знати, про що вони радили. Невдовзі, бо вже 3 грудня 1891 відбув ся другий збір гр. кат. священників у Гайзельтоні, Па., де раджено мабуть про особисте становище священників супроти розпорядження пропаганди і про тактику супроти айришських єпископів. Про якусь церковно-народно організацію не було там бесіди.

В тих часах почато на добре будувати церкви в багато місцевостях, особливо в Пенсильвенії. Єпископи з угорської Руси не зважали на розпорядженє пропаганди і вислали священників жонатих, а ті, хоч не діставали юрисдикції від латинських єпископів, не дуже тим журили ся, сиділи на своїх парафіях і хвалили Бога. Одначе кілька священників з о. Ханатом поїхало з обширним меморандум до делегата папського Сатоллія і представили йому кривди гр. кат. церкви в Америці. Делегат папський назначив о.

Ханата провізоричним управителем справ гр. кат. церкви в Америці, але із за сего почали ся погані історії і о. Ханат зрік ся тої ніби власті.

В р. 1892 д. 14 лютого założено «Соединеніє» і невдовзі появил ся «А. Р. Вѣстникъ». Наоколо того товариства скупил ся священики мукачівської дієцезії, а як о. Гр. Грушка почав видавати в Джерзі Сіті «Свободу», священики з Галичини і з припівської дієцезії скупили ся коло тої газети, колиж założено д. 22 лютого 1894 р. «Р. Н. Союзъ», згромадили ся в тім товаристві. Повстали явно проти себе два ворожі табори, котрі в борбі з собою не перебирали ні в словах, ні в ділах. Боротьба йшла не за жадні ідеї, а, як досадно каже о. Дмитрів, «із за доляра і із за глупої амбіції». Ся боротьба відтягла увагу священиків від загальних нар. справ.

Аж 6 серпня 1895 р. на запрошенє пок. о. Н. Ханата зїхали ся священики мукачівської єпархії до Скрантон, Па. і заложили там Братство гр. кат. священиків під опікою св. Андрея Первозванного, котрого председателем вибрано о. Н. Ханата, а секретаром і каспером о. Т. Дамьяновича. З припівських був там оден о. Вл. Молчаній, а з галицьких о. Т. Обушківеч. Задля неприємности більшої часті священиків справа проволочла ся ще рік. Аж 14 липця 1896 р. відбув ся зїзд у Оліфанті. Зроблено начерк статутів, прийнято назву братства надану на зборах в Scranton, а ціль покладено: запровадити любов і мир поміж священиками, допомагати їх в разі немочи, рішати спори і т. н. і старатись о єпархіяльну власть для гр. кат. церкви в Америці. В тій ціли мав виготовитись меморіал до всіх дієцезяльних єпископів у Европі і до папського делегата в Вашингтоні. Установлено на кожного члена 5 дол. вступного і 2 дол. місячного.

Та на тім зїзді й скінчила ся ціла діяльність Братства. Його розбили священики з мукачівської єпархії, котрі не приїхали до Оліфанту. Ті сецесіоністи зїхали ся в Passaic, N. J. д. 14 жовтня 1896, щоб заложити своє братство.

Цілу половину 1896 р. і половину 1897 були сварі в таборі «Соединенія». Непорядки в парохіях росли, креовано нові парохії, розбивано парохії, декотрі священики за рік були аж на 3 парохіях: церкви здвинжені кровю і потом людським заплачувано із-за своєї вигоди на айришських єпископів. Рим видавав

розпорядження за розпорядженнями, та навіть смів таке порішити, що вільно гр. кат. переходити добровільно на латинство і коли верне до краю, може в рим. кат. обряді оставати. На конвенції «Соединенія» в Braddock, Pa. 1897 р., ухвалено виписати величезне меморандум до Риму, єпископів і до красивих правительств в справі нашого невідрадного церковного положення, але чи вистано його, на певно не знати. Записані на чужих єпископів церкви суть оті: Passaic, N. J., Brooklyn, N. Y., Yonkers, N. Y., Trenton, N. Y., Philadelphia, Pa., Duquesne, Pa., Free-land, Pa., Scranton, Pa., Leisering, Pa., Streaton, Pa. Значить, за 15 літ існування нашої церкви віддано добровільно 10 церков айришським біскупам, а кілька церков, як в Minneapolis, Wilkes-Barre, Osceola, Oldforge, Shepton, Bridgeport, Conn. московським єпископам.

Сей дуже сумний образ показує, що нині ніяка народня справа не може піти на лад під проводом самих священиків. Навіть чисто церковні справи доходять до шквальної анархії, коли в них не збирають голосу інтелігентні світські люде.

На запомоговий фонд літератів ім. Івана Котляревського надіслали дальше: Т. Витковицька в Кутах 2-50 зл.; о. Льонгін Порубальський в Тюдеві 4-04 зл.; Юліян Мудрак в Лубні (Leoben) 2 зл.; Євгенія Цегельська в Камені Струмидовій 4 зл.; Зенон Кузеля в Бережанах 7 зл.; В Кошовий з Полтави 10-12 зл.; Ст. Онисіевич з Хишівця 9 зл.; М. Грушевський 30 зл.; І. Кивелюк 12 зл. Разом з попередно надісланими [див. Л. Н. В. кн. V, 1899, ст. 125] вносять фонд 276-10 зл. Просимо усіх панів, особливо пань, що заняли ся розпродажю цегодок в користь фонду, аби використували всяку нагоду, як празники, весіля і т. д. і збирали датки на фонд. Чейже 1000 зл. потрафила би Галичина зложити в році на таке важне діло.

Пансион для дівчат, сиріт по дяко-учителях. На Угорській Русі дяки, що кінчуть учительську семінарію в Унгварі, с заразом учителями в конфесійних руських школах. По причині неможности не можуть вони виховувати так своїх дітей, як би бажали. Щоби тому зарадити, зійшли ся вони ще в жовтні минулого року і постановили заложити для своїх дівчат, особливо сиріт, пансион, де за невеличку плату або і безплатно вони могли би виховувати ся. На чолі комітету, що має діло ввести в житє, станув ун-

гварський крилошанин др. О. Микита. До тепер виробив він уже плян пансіона. У ньому містило би ся 50 дівчат; з того 20 виховувало би ся безплатно, 30 за мірною доплатою. В пансіоні мали би дівчата удержанє, а на лекції ходили би до пансіону сьвященничих дівчат-сиріт (який уже істнує від довшого часу). На чолі пансіона стояла би начальниця і дві учительки. Др. Микита проєктус отворити пансіон 1901 року. Фонди на те були би такі: 1) До тепер зібрано на пансіон 6100 зл.; 2) Фонд сиріт-дівчат виносить 12.000 зл.; 3) До кінця 1900 р. мусів би заплатити кожний дяко-учитель 21 зл. на ціль пансіона, з чого випала би сума 13.000 зл. З кінцем 1900 року виносило би проте ціле майно пансіона 31.000 зл., з чим можна би приступити до отвореня пансіона.

Крім того займаєть ся др. Микита ще другою важною справою. В Унгварі істнує дяко-учительський алюмней для хлопців. Др. Микита заходить ся коло того, щоби в ньому отворити певне число безплатних місць для хлопців-сиріт по дяко-учителях. В тій цілі пропонує: 1) Щоби кожний дяко-учитель зложив на се 21 зл., через що повстане сума 13.000 зл. 2) До сього прилучено би фонд хлопців-сиріт в квоті 12.000 зл. 3) Доси зібрано на се 3.150 зл. Разом було би 28.150 зл. За проценти сеї суми можна би утримати 28 сиріт-хлопців що року безплатно в алюмнею. Завадою є лише деякі формальні справи, тай ті в осени мають остаточнo поладити ся. Угорські Русини мають уже подібні алюмней і пансіони для сьвященничих дітей, які проєктують ся для дітей дяко-учителів. Значить, вони не стоять ще так зле в справі утриманя своїх дітей у школах. Коби до того виробила ся в їх дітей національна сьвідомість і коби подібні інститути змогли вони ще завести для дітей мужиків, тоді може би й справа наша взяла иньший оборот на Угорській Русі.

Бурса для сьвященничих синів у Сиготі. Мараморош, з головним містом Сиготом, то найбільший повіт в Угорщині заселений Русинами. В ньому є тільки руських сьвященників, що для лекиної управи заведено в Сиготі окрему конєпторію з заступником єпископа на чолі. Між сьвященниками є одначе багато незможних людей, тому що й сам народ, котрий їх удержує, страшно бідусь. Коли такому сьвященникови прийдесть ся давати двоє, трєс або й четверо дітей нараз до школи,

тоді положенє його справді буває неможливе. Щоби тій біді зарадити, ухвалили сьвященники завести для своїх дітей бурсу в Сиготі, де за малу плату могли би їх віддавати на час науки. Доси зібрано на бурсу 615 зл., а один селянин з Ясеїня обіцяв сам дати 400 зл. Справедлива одначе була би річ, щоби бурсу не обмежувати лише на сьвященничих синів, але допустити до неї і селянських дітей тим більше, що й селяне причиняють ся матеріально до заложеня бурси.

Підмога селянам на Угорщині. Угорський міністер рільництва Гнат Дарані поручив центральному красвому кредитовому товариству переводити організацію менших кредитових товариств у околицях, заселених Русинами, щоби достарчити угороруським селянам дешевого кредиту і вирвати їх з рук жидівських лихварів. Сими днями, як донесли газети, міністер вибрав ся сам у комітати заселені Русинами, щоб доочне придивити ся економічному станови сего нещасного і обдертого народа.

Із тов для видаваня дешевих і пожиточних книжок у Петербурзі. Про се товариство вже згадувалось у Вістнику. Тепер ми маємо спроможність подати певні звітки, бо одержали справозданнє про перші збори товариства і відозву до всіх, хто спочуває цілям товариства. Товариство звець ся: «Благотворительное Общество изданія общепользньих и дешевых книг». У артикулі першим статута читаємо: «Товариство має на меті запомагати релігійно-моральному розвітку і економічному добробуту українського народа. Для того товариство має видавати дозволені цензурою дешеві і зрозумілі мовою і викладом книжки, як релігійно-морального змісту, так і по всім відділам сільсько-господарського і взагалі промислового знаня, а також і літературно-артистичного змісту». Деяке непорозуміннє, що виникає з сього артикулу, пояснено на перших зборах, але про се скажемо потім.

Члени ділять ся на: почесних, дійсних і співробітників. Останні нічого не повинні платити товариству і запомагають його своєю працею. Дійсні члени платять по 3 р. на рік. Загалні збори вибирають раду з 12 членів, між ними 1 голова, секретар і касиєр. До обовязків ради належить: вибір книжок і рукописів до виданя коштом товариства, заведеннє книгарень (книжних складів) у Петербурзі і по иньших місцях, а також

полагоджуваннє всѣх бѣжучих справ. Усѣ члени товариства мають право подавати заяви про полѣпшення або реформи, бажані для кращого досягнення мети товариства. І наколиб Рада не згодила ся завести ті полѣпшення, то член має право вимагати, щоб його заяву внесено на загальні збори (арт. 24).

Перші збори відбули ся д. 27 грудня (ст. ст.) 1898 р. і почали ся молебнем за многолітнє царської родини і членів товариства. Ініціатор сього діла, генерал Мик. Хвед. Федоровський, з початку просив дозволити йому дати відповідь на запитаннє многих: на що витворено товариство спеціально для Українців, а не для всѣх людей, яким потрібна освіта? Ось і відповідь: Серед Українців живе багато Ляхів, Німців, Чехів, Жидів, — взагалі далеко культурніших від Українців; через те ті люде беруть перевагу або просто панують над Українцями. Особливож багато Жидів (до Великоросії Жидів не пускають) з їх високими як позитивними так негативними прикметами в досягненню свого економічного добробуту. При таких нерівних умовах простому, наївному і до того безпросвітно-темному народови-дитині, щоб вийти з пригніченого становища, — єдиний законний спосіб — просвіта, ширеннє між ним знання своїх прав і обовязків. Українцям тяжко розуміти книжну літературну (російську) мову, і з сього виходить конечна потреба звертати ся до народу його рідною мовою. Доказом сєї потреби служить уже й той факт, що навіть цензурний комітет не може обійти ся без спеціального знання української мови, перекладача. Не можна забороняти Українцєви учити ся російської мови і літератури, бо се віднялоб у народу спроможність поступу; але не можна відімати від народу і друкованого рідного слова, бо тільки таким способом досягне народ знання Слова Божого і загально-людської освіти. Або, кажучи словами поета: »і чужому научай ся, й свого не цурай ся«. Бо »без народности немає ні артизму, ні правди, ні життя, нічого«, як казав Тургенєв.

Ми знарешнє довше спинили ся на сій промові, бо вона викликала полєміку в газетах, як се відомо читачам Вістника.

Головою товариства вибрано генерала Федоровського, секретарем лікаря Є. Грибинюка, заступником голови Д. Мордовця, членами: П. Катеринича, Сластьона, Федоровську і інших.

Тепер Рада розсилає відозву, в якій говорить про роботу, найпотрібнішу на перний час: популяризацію наукових і утилітарних відомостей народною мовою; виданнє книжок морально-релігійного змісту; виданнє книжок про закони і розпорядженнє вищого уряду, в простому викладі для народу; виданнє газети для ширення думок, покладених у основу товариства і для кращого досягнення його мети. Газета, як можна догадати ся з відозви і як ми чули, має бути мовою російською, бо не призначена для простих людей: на нашу думку, ліпше мати виданнє з вузькою програмою, аби мовою українською, ніж велику газету чужою мовою. В кінці Рада запрошує усѣх »кому милі інтереси рідного краю, його культурний поступ — запомагати товариство як працею, так і грошима. Гроші треба посилати Віктору Вл. Ігнатовичу в Петербург, Госуд. Банк, в Центральну бухгалтерню; а рукописи — на імя голови або секретаря. *Гр. К.*

Боротьба з алкоголізмом у Росії.

Антропологічне товариство при Петербурському університеті запрошено до участі в конгресі, що має бути в Парижі в часі вистави 1900 р., а також у Берліні на географічній конгресі, з приводу питання про алкоголізм. В програму міжнародного конгресу з приводу питання про боротьбу з алкоголізмом, що збираєть ся в Парижі, вносять ся такі пункти: 1) про роль університетської молодіжкі, а також учнів середніх шкіл в боротьбі з алкоголізмом; 2) про вихованнє, що має на меті боротьбу з алкоголізмом, по скінченню низших шкіл, про шкільні а також після-шкільні товариства тверезости; 3) про алкоголізм і умови робітницької праці; 4) про утвореннє персоналу спеціально здатного для боротьби з алкоголізмом. Конгрес ділить ся на три секції: 1) медичні науки та гігієна; 2) політична і соціальна економія; 3) освіта, вихованнє і пропаганда.

Експльоатація Дніпрових порогів.

Спочатку липця на Дніпрові пороги виїхала з Петербурга комісія чужоземних підприємців; мета подорожі — оглянути пороги та обміркувати на місці де-які питання що до експльоатації водяної сили порогів. В околиці їх має бути збудовано де-кілька ріжних фабрик та заводів, що робитимуть виключно водяною силою сих велетнів природи. На упорядкованнє порогів потрібно кілька мільонів карбованців, але ж в результаті сєї страги має бути сила рівна 300.000 кінських сил.